

સ ૧૭૩૫૮૪૫૧૫

પુ. મ. નં.

૫૧૮૩

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

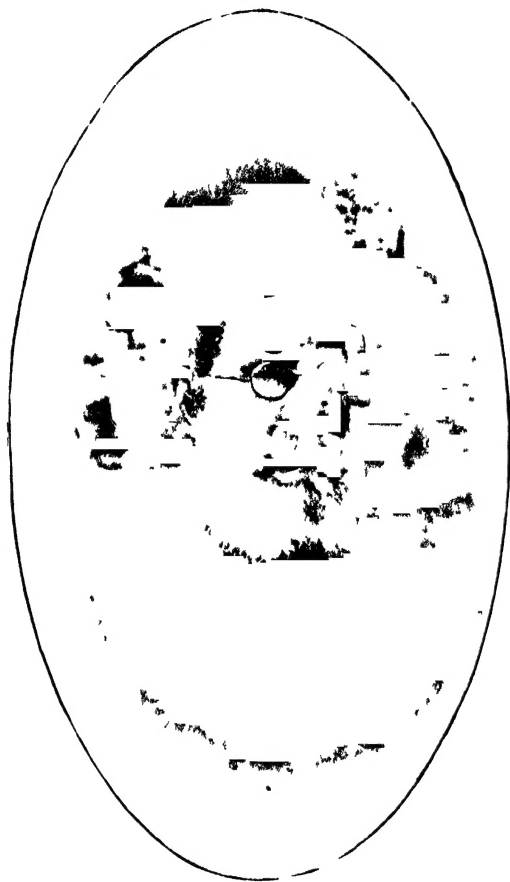
[ગજરાતી ક પીઠામિટ વિભાગ]

અનુક્રમણિકા, ૫૧ - ૩

વાર્ષિક,

પુસ્તકાનુ નામ માત્ર સંદર્ભના હેતુ નોંધ

વિષય સ ૧૭૩૫૮૪૫૧૫ પુ. મ. નં.

શ્રી કિશોરભાઈ મનચંદ્રભાઈ જુમલાખાડે.

મારા દયાવત તાલના માતાજી

રતનખંડજી મનચેરજી બુમલાખાઉ

પાક યજ્ઞાંની મહદ હર વેળા હોખો.

ફ રાં મ જ મંચેર જ બુ મલા ખા ઉની જંદગીની નોંધ બુક.

આદમી માત્ર સરજતને આપીત છે. સરજતને તમીને ગાલવાની આદમીની માત્ર ફરજ છે. સરજતના સરવે ગુલામ છે. રક અને રાય, જવાન અને છુદા, નાહતા અને મોહોટા, સરવે સરજતના નવદ છે. સરજતનું જોર ન્યાડું છે. સરજત જન્મશ્રીજ આદમી પોતાની આથે લેતું આવે છે. માટે એ ભાઈ તું સરજતને તમીને ગાલજે.

મારૂં જન્મસ્થાન.

૧-મારો જન્મ નવસારી ગાંધી વાડી મોહોલામા મલેશરમાં મારા વડીલોના વરમા થયો હતો. મારો જન્મ ગાંધી પુરના અમશાસપદ અને શેનશાહી માફા તેજતર તીગ ચજદ, યજ્ઞદેઝદી સાલ આનરે ૧૨૦૬ ને દીને થયો હતો.

મારી જંદગીની હાલત.

૨-૮' એક ગરીબ માળાપનો ટીકંગ, ગરીબીમા અવતરી ગરીબીમાજ પલાઈ મોટો થયો હતા. ગરીબી મારૂં હુ બ ગરીબ મારૂં ગુખ, ગરીબી મારૂં ઘર, અને ગરીબી મારૂં કાર હતું.

મારા પીતાજી મને નવ વરમની ઉમરનો મુકી બેહેસ્તનશીન થયા હતા. હમો ભાઈ બેહેનો અને હમારા વીધવા માતાજીની ગરીબીમા તેથી વધારો થયો, કેમકે મુરંબીતું છતર સર ઉપરથી ગુમ થયાથી શરજતમા લખાએલી સરવે મુશકેલીઓની શરૂઆતનો દીવસ એજ ખરગસ્તે દીનથી શરૂ થયો હતો. હમો ભાઈ બેહેન મલી લખુ જન હતા. મારા ભાઈ મારાથી નાહતા હતા. મારા બેહેનની ઉમર મારા પીતાના મરણ મમે સાત વરમની હતી. હમો ત્રણેની જંદગીને નીલાવવાની અને પાલવા પોષવાની જેહેમત મારા માતાજીને માથે પડી. હીંયાથી હમારી ગરીબીની શરૂઆત થઈ. હમારી સાથે હમારા મમાઈ બપાઈ અને કુટુંબ હોવાથી હમારી મુશકેલીઓ જે અધુરી હતી તેમા વધારો થયો, અને એ સધળા બનાવોએ હીંધે હમારી સંસારી દલીદ્રતા દીન જતે વધતીજ ગઈ.

નવસારીથી મુ'બઈ તે વખતે કેમ જવાતું હતું.

૩-મારા પીતા કાંઈ માલ દોલતના ધણી હતા નહી. તોપણ તેવનની જે કાંઈ હજારોની માયા પુ'છ તે વખતે મુ'બઈમા હશે, તે તેવનના અચબુચ મંરણને લીધે “ જેના હાથમા તેના સાથમાં ” વાલી કહેવત પ્રમાણે થઈ પડ્યું.

કયા નવસારી અને કયા મુ'બઈ. તે વખતે કાઈ આજની માફક ટ્રાટરોડથી નવસારી આગની ગાડીઓ દોડતી નહી હતી. નવસારીથી મુ'બઈ અને મુ'બઈથી નવસારી જવાતું કામ કાંઈ આજના જેટલું તે વખતે સહેલ હતું નહી તે વખતે જુદોજ હતો, તે વખતનો હી ગામ જુદો હતો. તે વખતની મુસાફરીનો ખ્યાલ આપી શકાય તેમ નથી, કેમકે આજના શોખીન જીવડાઓ તે મુશ્કેલીની કદર ખુજે એમ નથી.

હમારૂં પાલનપાવન કરવાની ફરજ મારા પીતાના મરણ પછી મારા માતાજીને માથે આવી પડી નવસારીમા ઓરનો માટે તે વખતે કાંઈ ધ ધા રોજ-ગારની જોગવાઈ હતી નહી. સ્ત્રીઓ તે વખતે ઘરમા વનટ કામ કરી પેટ જોશું મેળવતાં, તેમ મારા માતાજી હમારા ગુજરાન માટે ઘરમા આખા ઢીવન વનટ કામ વીગેરેનું વહીવટ કરી દર માંમે પુમારે ચારથી પાચ રૂપીઆની આવડ કરતા, અને તેમાથી તેવન હમારૂં ગુજરાન કરતા હતા એવી હમારા સસારની જેહેમતોને મારા ખુજરોગ માતાજી મહા મુશ્કેલીએ પોતાની વળવાની તજવીજ કરતા, અને હમે ત્રણે ભાઈ બેહુનોને એવી રીત પાડી મોટા કરવાની ખટપટમા પોતાનો વખત ગાળવા લાગ્યા.

મારી નીશાળની જાંગી અને મારો મેહતો.

૪-મારૂં લોહી જીવાન હતું હું જાતે ઉછાછલો હતો, એટલે મમની અને ધીંગાંજી જેમ સરવે મારી ઉમરના કરે, તેમ કરવાની મને પણ કાંઈ તેવીજ ટેવ હતી. માતાજીની મેહરબાનીથી ચાળખે ચાળખા તેવનને માથે પડેલા, એટલે તેવનના જેવાં બીચારા ભલા મનીખને કંટાળો આપતા, કેટલી મસ્તી અને કેટલું તોફાન મારે કરવું જોઈએ, તેની ગણતરી કરવા જેટલીબી કુરસદ મને મળતી નહી હતી. તોપણ એ મસતી તોફાન અટકાવવા માટે, માતાજીએ મને જખરીથી નીશાળે મોકલાવી દીધો. મોહલામા આવેલા એક ખડખડપાચમ ઘરના ભાગા ટુટા એટલા ઉપર, મારો ફકામન મેહતાજી, એક નાહાની જેવી નીશાળ કાટારી બેઠેલો. હજી મને યાદછે. મારા ગરીબ મેહેતાજી ગવરીશ કરે, મારા માતાજીની ફરમાસથી મને પોતાના ચાર્જમાં લીધો. દર મહીને ચાર આનાનો પગાર ગવરીશ કરને મારા માતાજીએ આપવા કબુલ્યું, અને મોટી ધામધુમથી સારા સગન અને શુભ પ્રસંગ જોઈ હાથમાં લાકડાની પાટી આપી પાચ આનાના જોડા પગમા પહેરાવી, ખજુર કોપરૂં ખવાડી મીઠું મોહોડું કરાવી, મેહતા ગવરીશ કરના હાથમા મારૂં પાખડું પકડાવી, મોહોલામાં થતા મસ્તી અને તોફાનનો અત લાવી મેલ્યો.

મારી મસ્તીની મોસમ.

૫-આહા ! બચપણ જેવી મીઠી, બચપણ જેવી નીરદોશ તેમજ બચપણ જેવી બેદરકાર ચીજ જગતમા, ખીજ કઈ છે ?

જે બચપણમા ભાન અને ધ્યાન હોય, તો દુનીયામાં જેહેમત અને જંગળ જેવું કદીખી હોયજ નહી. મારા માતાજીની ગરીબીનું, તેવનની જેહેમતો અને જંગલનું મને ભાન કે ધ્યાન મારી બચગીમાં મને કયાથી આવે ? મુરઠાં બેહેસ્ત બવો કે દોજખ જેવી સમજન માહારી અંદર તે વખતે હતી. માતાનો લાડકો એટલે ગરીબી છતા દરરોજ તેવન પાસે બે ત્રણ પેસા નીશાળે જતી વખતે કહાવી લેતો તેમાથી એક પધ્યા ગવરીશ'કરને આપતો, અને બે પધ્યા ખીસામાં નાખી નીશાળથી પોખારા કરી, ઉબણી કરવા ભટકતો હતો ઉછાછલી જીંદગીને ઘરનું ભાન કયાથી હોય ? ઘેર જવાનો વખત થઈ જતો, અને મોટેથી બે ઘેર જવાનું, તો માતાજીને સમજાવી લેતા કાંઈ અજી મુશ્કેલી પડતી નહી હતી.

હું ઝટ જવાબ દેતો કે, ગવરીશ'કર ઘણુ ઘણુ લખાવેછે, અને લાંબુ લાંબુ વંચાવે છે, તેથી વખતસર ઘરે આવતું નથી.

પણ એવી મસ્તીને ઉલગબરડી વચે શીખવાનું કાંઈ ખીલકુલ અભકાઈ ઉપર પડ્યું નહી હતુ. જેમ તેમ કરતા ગવરીશ'કરે ધો. કેવેતો, અને ખારાખડીનાં પદ શીખવ્યા, અન થોડા આક માંડાડે થતાજ આપણને શીખવાની ઉલટ વધવા લાગી, એટલે આપણું ગાડુ ગધેરમાથી ખાહાર પડી મીઠ્યા મંતો પકડવા લાગ્યું, અને કાંઈક તે વખતને અનુચરતા અક્યામ આપણુ ગ્રહણ કરવા લાગ્યા

સેવકનો દરજ્જો વધ્યા હું નોકરીએ લાગ્યા.

૬-મારા અભીઆમનો રીપાર્ટ કરવા એક દીવસ ગવરીશ'કર મારે ઘરે આવ્યા, અને પોતાના ચેલાની વખાણ ઉપર વખાણ કરી શીખવા ઉપર હું ઘણું સાડું ધ્યાન આપું છું એમ ખાતરી આપવા લાગ્યા. હું ભવીપમા ઘણો કાબેલ અને ફાજેલ નીકલીશ અને લાખોની ઉથલપાથલ કરીશ, એવી એવી ભલામણો કરવા લાગ્યા. ગરીબ ખીચારો ગવરીશ'કર, આદમી ઘણો નેક અને સાથે દયાલુ હોવાથી મારા માતાજીની ગરીબ અવસ્થા બાણી, અને તેવનની તગે હાલત વીશે સમજી, તેવણે મને કોઈ સાહુકાર શેઠને ત્યાં નોકરીએ રાખવાની મારા માતાજીને ભલામણ કરી. મારાં, માતાજીની પણ કાંઈ એવીજ ખાએશ હતી. અને તેવને તેજ વખતે ગવરીશ'કરને કાક-લુદીથી કહ્યુ, કે મારા ફરામની ઉપર એટલી મેહેરબાની કરી કોઈશેઠ સાહુકારને ત્યાં નોકરીએ રખાવવો, કે મારી ઉપર પડતા હાદેસાઓ કાંઈક ઓછા થાય. ગવરીશ'કર ઘણોજ દયાલુ દીલનો હતો. તેણે મારા માતાજીને ધીરજ આપી, મારે માટે નોકરી મેળવવાની કબુલાત આપી તે વીદાય થયો. અને હું રાતનાં ઉંઘમાં મારી નવી નોકરીના સ્વપણા ઉપર સ્વપણા બેવા લાગ્યો, અને સરજતના પહેલા તપકકામાંથી પસાર થઈ ખીજ તપકકામાં દાખલ થવાનો દીવસ નજીક આવ્યો.

મારા શેઠની નવી નોકરી.

૭-નવસારીમાં તે વખતે એક જાણીતા હીંદુ સાહુકાર નામે પાણાચંદ દુલ-
લદાસને ત્યાં, મને ગવરીશંકર મેહતાની લલામણથી નોકરી મળી. પાણાચંદ દુલ-
લદાસને ત્યાં મારે શું શું કામ કરવું તેની મને નોંધ લેવી પડી.

૧-રાજ ટપાલનાં કાગડો મારે વેહે ચવા જવું. એવા દરએક કાગલ દીઠ
મને તનદમડીનું લવાજમ મળતું હતું.

૨-જાંબી ચીઠીપતરી મોકલે તે જલદી પોહોચાડી આવવું.

૩-કાંઈળી હુકમ કરે તે જટ અગતમા મુકવે.

૪-નવસારીથી સુરત જો જવું પડે, તો ખાવાના ભાતા મારે રાજના મને
આના જો મળતા હતા.

૫-આખા માસનો, આ ગણના નોકરી મારે, જોડીઆનો પગાર મળતો હતો.

ગવરીશંકરે મારું વરતેલું લવીશ

૮-આ પહેલી નોકરી સુખાન્ક આપણ ખુદાનું નામ લેઈ પાણાચંદ શેઠને
પેગે લાગી, તેવનના ફરમાનને માથા ઉપર ઉડાવવા તુરતજ તૈયાર થઈ ગયા
જે ફરમાવે તે કરવા તત્પર રહેતે જે કોં ત હાથ હા કરતો અને શેઠના મનને
જીતી લેવાનો એના કરતા બીજા ઈલાજ હતાજ નહીં તે વખતજ એવો હતો,
કે મોકરો ધણીની સચ્ચાઈથી ફરમાનરહારી કરતા ધણું નેક થયું કે તે જમાનામા
મે જન્મ લીધો હતો. જો આજના તુઠાઈથી ભરેલા જમાનામા મે જન્મ લીધો
હતે, તો આજના જેવા કેટલાક ઉછાછલા જવાનો, જેઓ પોતાના શેઠના નોકર હોવા
છતા, શેઠના શેઠ બનવા જેવું ટોલે ઘાલે. તેના જેવી જો ચાલે સંવક ચલાવતે તો
કોણ જાણે મારું શું થતે ?

એમ કરતા થોડીક મુદત પગાર થઈ, અને દસરાના દીવસ આવી લાગ્યા.
મેહતાજી ગવરીશંકરે મને પોતાને ત્યાં દમનના દીવસ ઉપર ખાવા બોલાવ્યા.
મારા ગુરૂના ઈજનને માન આપી હું તેમને ત્યાં તુરતજ ગયો તેવણે મારું
મીઠું મોહાડું કરાવ્યા પછી, મારો હાથ જોવા સુખ બારીકીથી મારા હાથનું
અવલોકન કરી, ગવરીશંકર બોલ્યા પોરીયા તું મેહનતુ છે તારું નસીબ ધણું
જોરાવર છે. જેવી મેહનત તું નવસારીમા કરેછે તેવી જો તું સુખઈ દેશમા મેહ-
નત કરે, તો તારા જેવો આદમી પોતાની માતા, ભાઈ અને મેહનતુ કઢીઆણું કરે
અને બીજાઓનું પણ લઘુ કરે. તું લખણપતી થાવાનો તું નાચાર બેચાર ગરી
બોની મદદે પોહ્યવાનો તથા છુપી સખાવતો પણ કરવાને. હુજો ધણું જોશે, પણ
સુખો વધારે ભોગવશે. કરમમા જો બાઈડી છે બીજી બાઈડી ધણી ધરમાતુ ધણી
ભાએગવત થશે. તને સુખ આપશે. ”

મારા મનમાં રમી રહેલું સુખ.

૯-ગવરીશંકર મેહતાએ એક વખત લવીશ વરતીયુ, એટલે આપણા મનમાં
તે ખાત હસી ગઈ. સુખઈનું નામ સાલગતાજ મારા દીલમા એક ભતની

વીજળી ફરી વળી, અને મુંબઈ, મુંબઈ, અને મુંબઈ, મનમા દર પળે રમી રહેવા લાગ્યું. મુંબઈ જવા આગમજ મુંબઈ મારા હીલમાં રમી રહ્યું, અને નજરે પણ મુંબઈ અને મુંબઈ દેખાવા લાગ્યું. ગવરીશ કરના બોલો ઘરે જતાંજ મારાં માતાજીને મેં હરખલેર જણાવી દીધા, અને કોઈથી રીતે હવે મારે મુંબઈ જવું એવો મારો વીચાર મારા માતાજીને મેં જણાવ્યો.

પણ આણી મેર મારા માતાજી હતા. તેવને બે ચાર આડ તીડા બોલો કેહી મને ઝટકાટી કાઢાડ્યો અને ગરીબ બીચારો ગવરીશ કર.

તેવને તેને પણ પાચ દસ સાલપામરી ચોઢાડી તે તો જુદી. ગવરીશ કર મેહતાને બોલાવી ખખડાવી કાઢાડી કેહ્યું, ફરીથી મુંબઈ જવાની વાત મારા છાકરા આગળ કાઢાડવી નહી.

રશીક દાનેશમદ, મારી જીદગીની કાઢાણીના બેસુમાર બનાવોનો બે બારીક હેવાલ લખવા બેસુ, તો તે બહુ લખાન થાય પણ તેમ કરતાં દફતર દલદાર બને ને વાચનારને મજાહુ જેવું કાંઈ નહી પડે એટલે ટુંકમાંજ જણાવવાની જરૂર સમજી છું, કે હું જ્યારે મુંબઈ ગયો ત્યારે, પરણીને ગયો હતો. દીંગલાં દીંગલીના લગનનો તે જમાનો હોવાથી, મારા લગન તે રીત પ્રમાણે થયા હતાં, પણ હું મેં બે ઘણી ઘણીઆણી ઘણાજ સુખ ચેનમા રહેતાં હતાં. એઓથી

મને અગીયાર છાકરાં થયાં હતાં.

૧૦-પણ તે પેદા કરનારની મરજીના હુકમ પ્રમાણે તેઓ ગુજર પામ્યા હતા તે માહેલી એક છાકરી પેટે એક દીકરા આજે છવીસ વરસની આસપાસનો છે જે ગદારંગો (ઇંગલાડ) જઈ એનજીનીયર થઈ આવ્યો છે. મારાં મરહુમ ઘણીઆણીના પેટનો એક બીજો દીકરો રૂસતમજી નામે હાલ છે એ દીકરાને પેટે બે છાકરી અને એક છાકરો પેદા થયા પછી તેના ઘણીઆણી જે બેહસ્તનશીન થયા છે, તે બાઈ, મરહુમ શેઠ કુવરજી ડોસાભાઈ જસાવાલાના દીકરી (શીરીનબાઈ) થતા હતા

મારી આલાદની ટુંક નોંધ ટપકાવવાની મને જરૂર એટલા માટેજ પડી છે, કે મારી જીદગીના બનાવોમા મારા રોશન ચેરાગની ગણતરી થવી બેઠએ. એમ હું માનું છું.

નવસારીથી મુંબઈની મારી સફર.

૧૧-પણ મારા ભેળાંમાતો બસ મુંબઈજ રમી રહ્યું હતું. આખો દાહડો અને રાત બસ મુંબઈ, અને મુંબઈનોજ ખ્યાલ મને આવ્યા કરતો હતો. રાતનાં મુંબઈ, દીસનાં મુંબઈ, સવારના મુંબઈ, સાજના મુંબઈ, કદમ કદમ પર બસ મુંબઈજ મારે હૈયે ચઢી આવતું હતું. ફરી મેં ગવરીશ કરની સલાહ લીધી, અને કોઈથી રીતે મુંબઈ જઈ મને માફ કીસમત અજમાવું બેઠએ એવી મારી ઉલટ અને અરમાનને પાર પાડવાનો કાંઈક રસ્તો બતાવવાની મેં તેને અરજ કીધી.

વાચનાર રશીક, તે વખતે મુંબઈ અને સુરત વચ્ચે કાંઈ રેલગાડી નહીં હતી. તે વખતની મુસાફરી પગ રસ્તે અને બેલનાં ગાડામાં થતી હતી. ગાડામાં મુસાફરી કરવાનો ખર્ચ, માણસ દીઠ પાચથી સાત રૂપીઆ થતો હતો. અને એક આખું ગાડું ૪૦ થી ૫૦ રૂપીઆ મુંબઈની સેલેલ કરવા માટે મળતું હતું. એમ હોવાથી પાંચ છ જના મુંબઈની મુસાફરી કરવા ભેગા મળી કરતા હતા.

મારી લાંબી શમળવટથી અને ગવરીગંકરની લાંબી ભલામણથી અંતે મારાં માતાજી લાચારીએ મને મુંબઈ મોકળવા કબુલ થયા.

મારા મેહેતાજીએ નવસારીથી મુંબઈ જનારાઓની તલાસ કરવા માંડી, અને તેવને મુંબઈ જનારાં બે ત્રણ ભલા આદમીઓને મેળવી, તેમની શાયે મને મોકળવાની તજવીજ કીધી. તે આસામીઓએ પોતાના સાથી તરીકે મને લેઈ જવા કબુલ્યું, અને માફ મુંબઈ જવાનું નકી થયું. મારા જવાની ખબર શાંભલી મારાં મહરૂમ માતાજી ઘણાજ રડમસ થયા, અને મને મારો વીચાર ફેરવવાની તેવને ઘણી આબુજી કરી, પણ મારી શરજત જીદીજ હતી. બેહુદ ફલગીરી વચ્ચે મારી મુસાફરીની સામગ્રી તૈયાર કરવા મારા માતાજીએ તજવીજ કીધી. ત્રણ દીવસ વેર તેવને આખપાણી ભરીયા કીધા. અંતે મુંબઈની મુસાફરીએ ઉપડવાનો દીવસ આવી લાગ્યો. મારા માતાજીએ રડતી આખે મને પેટમાં દાળી રૂપીઆ પાચ મને પેલેરામણી આપી મેં કરકસરથી ભેગા કરેલા રૂપીઆ હડી જે મેં મારી પાસે સાતી રાખ્યા હતા, તે, અને મારા મેહેતાજી ગવરીશ કરે મને પેલેરામની તરીકે રૂ. ૧૧) નો આદરો કીધો, તે, એ સગળું મળી મુંબઈ જતી વખતે મારી પાસે મારી તમામ માયા પુણ રૂ. ૮૧૧) ની હતી.

અને હમો સગળા નવસારીથી મુંબઈ જવા નીકળ્યા રસ્તામા ખાતાપીતા અને આસાએસ લેતા, રસ્તામા થોળતા બરાબર નવસારીથી નીકળેલા અગીયાર દીવસે હમો સગળા મુંબઈ આવી પહોંચ્યા. મારી મુસાફરીનાં સાથીઓ મુંબઈ પુગતાંજ સરવે પોતપોતાને મકાને સીધારીયા અને મને મારાં ધરમ કુળને ઘરે પુગાડ્યો. તે વખતે મુંબઈના કેટલા માકા તબાકની પોલમા મારા ધરમ પ્રુધ રેહેતાં હતાં. તેવન જનદરાલનાં કુવરખાઇજીને નામે ચોલખાતા હતા. તેવને મને જોતાંજ પેટમાં આપી હેટ કીધું, અને પોતાના દીકરા સમાન વાહાલથી તેવન મારી પરવશી કરવા લાગ્યા, અને હાલને કાજ હું મુંબઈમાએ રીતે ઠરીકામ થઇ મુંબઈ વાસી બન્યો. મુંબઈ આવતાંજ મેં મારા માતાજી ઉપર કાગલ લખ્યું. તે લખતાંજ મને તેમની યાદ હૈડે ચહુડવાથી હું રડવા લાગ્યો. કેમકે તેમની ગરીબી અને મુશ્કેલીનો મને તે વખતે વીચાર આવ્યો. તેઓ સગળા શુ કરતા હશે ? તેમનો સંસાર કેમ ચાલતો હશે ? નવસારીમા તેમનું ગુજરાન કેવી રીતે ચાલતું હશે ? એ સગળાનો મને ખ્યાલ આવતાજ માફ દીલ અદરખાનેથી ફટફટ થવા લાગ્યું. મારાં પ્રુધજીમાયની પાસે મેં મારાં માતાજી, અને મમાઈ બપાઇની ગરીબીનાં દુઃખ વીગત વારે દરશાવી, મારા નાહતા ભાઈ બેહેનની તરફથી તેમની

મુઢલેસીની તમામ હકીકત જાહેર કીધી. મારે મોહોડેથી હુમારાં દુઃખી સંસારની હકીકત સાંભલી મારાં કુમળ કુવરબાઈએ રૂપીઆ પચાસ રોકડા, અને કાંઈ કપડાં ચપડાં તેઓ મારે નવસારી મોકલાવ્યાં, અને મને સ્કુલે મુક્યો.

ચર અને પવનચક્કીની લાગેલી લેહર.

૧૨-પણ મુ'બઈની મજાહુ આગળ શીખવા લાજુવાની મજાહુ મને બીલકુલ ગમી નહી. સ્કુલ જવાને બદલે ઘરમાથી નીકળી છોકરાઓ સાથે બહાર ભટકવા લાગ્યો. તે વખતે પેલી મુ'બઈની વખણાયલી ચર, અને દરોઆ કીનારો, તથા પેલી 'પવનચક્કી' એ સગળું મારી બચગીની મસ્તી અને મજાહુનાં મુળ શાંધન થઈ પડ્યા.

સ્કુલના છોકરાઓની કુસંગતમા શીખવાતુ પડતું મેલાયું. ઘેરમાંથી ઈસ્કોલને બાહુને નીકળી સોબતીઓ સાથે પવન ચક્કી અને ચર તરફ આપો વખત ભટકીયા કરવાની લાલચ હું અટકાવી શક્યો નહી.

સ્કુલ ઉપર પાળી, અને શીખવા ઉપર એ રીતે ધાંકણ વધ્યુ

ગરીબ મારા કુમળ. તેવનના ઉદાર દીલને મે ઘણો ગેરલાભ લીધો. મારી આવી કીસમની ગેરવરતનુક બાપુયા છતા તેવને એકબી દીવસ મને જરાબી ઠપકા આપ્યો નહી, કે જરાબી મને ધમકાવ્યો નહી. કેવા માયાલુ મારા કુમળમાય ? એવન કાંઈ મારા ખરા કુમળ નહતા એવન મારા બાવાની સાથે જાણુ પીછાન ધરાવતા હતા.

ખુદા તેવનના રૂંદુંને બેહેસ્ત બક્ષે

સરજત ચહુડેએ કે પડે.

૧૩-કુમળમાયે એયુ, કે પોરીયો કાંઈ ગીખતો નથી, અને સ્કુલે જવાને બદલે દુકટાઓ સાથે રખડી પુરેપુરો બગડી જશે, મારે કાંઈ બીજો ઈલાજ મને શીખવવાને તેવન શોધવા લાગ્યા, કે કોઈબી રીતે હું સ્કુલમા જઈ થોડું ઘણુ બી શીખુ. એવી મતલબથી કુવરબાઈ કુમળે મને મરહુમ બહુમનજી નવરોજી ગનદેવીઆને ત્યાં તેવનનાં છોકરાં રમાડવા રખાવ્યો, કે હું એ બાહુને છોકરાંઓ સાથે સ્કુલમાં જતો થાઉ, અને કાંઈ પણ શીખુ. પણ બાદની સરજત જુદીજ હતી. કરમમા સરસ્વતી હતીજ નહી, તે સરવે હીકમતો ફેકટ ગેઈ, અને બાદ જેવાને તેવાજ રહ્યા. અચ્ચાં રમાડવાની નોકરીને મને તે વખતે જરાબી ગમ નહી હતો, પણ વીચાર એટલોજ આવતો કે મારી સરજતનું ભવીશ કેવું લગ્યુ હશે મારા મરહુમ બાવાના જાણુ પીછાનવાલા મને રૂપીઆની રકમ આપતા, તે હું નવસારી માતાજી પર મોકલતો હતો.

નવી સોબતની નવી અસર.

૧૪-પણ સોબત તેવી અસર, એ કેહતી ખોટી નથી. મુ'બઈમાં હું જેમ જેમ રેહતો ગયો, તેમ તેમ મારી આલખાન પીછાન મારી પંકતીના જેવાઓ સાથે મને વધતી ગઈ. રફતે રફતે એક એક નવું ઢટીંગ મારે હાથ લાગતું ગયું.

નોકરી ધંધા કે શીખવા બળવાનું બાબુએ રહ્યું, અને મારાં ભેજમાં કાંઈ એવું વાહાણું આવ્યું કે હવે મારે તાલીમબાજ બનવું. આ વાહાણું ભેજમાં બરાવાનીજ ખોટી હતી કે શું? બસ મારે વીચાર થયો એટલે તે અમલમાં મુકવેજ ભેજે એવી મારી ખાત્રીએત હતી. તાલીમબાજેમા નામ અપાવવા અને પેહેલવાનગીરી કરવાની ઉલટ દીન જતે વધતીજ ગેઈ. કોઈ રોકનાર કે કોઈ ટોકનાર હતું નહીં? અને હોય તે ક્યાંથી? સરજત ન્યારી અને ખીલકુલ નીરાળી હતી.

સેવક દાદા-કુપરનો સાગરીદ બન્યો.

૧૫-ઓ મારા તે વખતના સોબતીઓ, બાપાસોલા અને માણુકજી નોરીયા, તંમે આજે ક્યાં હશે? તમે ખુદા બાણે મને યાદ કરતા હશે કે નહીં. પણ હું તો મારી જીંદગીની નોધ લખતા તનેમુ યાદ કરૂં છું, કે તમારી અને તમારા લાડકવાયા છોકરાઓ નાથે આપણું સગળા કેવા પેલા આપણાં ઉસ્તાદ દાદા કુપરના સાગરીદ થઈ તાલીમ લેતા હતા આપણુ કેવા કુસ્તી ખેલતા અને કેવા જોર ક'હારતા હતા?

પણ કુઈજી કુવરબાઈજીના ભેજમા આ મારે નવા સાહ્યમ ઉતરયો નહીં હું તાલીમબાજ બનું અને પેહેલવાન બનું, અને પેહેલવાનમા ખપુ, તે તેવનને ગર્યું નહીં. હવે તેવન જરા જરા મારાથી ક'ટાલવા લાગ્યા. તેવને જોયું કે મુ'બઈમા આવ્યા પછી મારી આગળી હાલતમા જરાએ ફેરફાર થવાને બદલે ઉલટો હું જુદેજ રસ્તે ઉતરી પડતો બઝીધુ, એટલે તેવને વળી મારે માટે એક નવી યોજના રચી. કોઈખી રીતે હું કુસ ગતમાથી મોકલો થાવું, એવું ધારી તેવણે મને મરહુમ શેઠ બનાજી મેહુરવાનજી ફલાપાલનનાને ઘેર નોકરી રખાવ્યો જે મરહુમનો ફોટો પાસેના પાણુજ જોશો.

આ મારા કુઈજીની લીકમતનુ છટકુ બંધએસ્તુ થઈ પડયું. મુબઈમા નવી નોકરીએ હું જવા લાગ્યો અને એ નોકરીને લીધે મારી જીવાનીની મસ્તી અને તુફાન શાથ મને મારી કુસ્તીની તાલીમ પણ છોડવી પડી પ્રુઈમાય સમજયા કે હવે આપણુ ઠંકાને લાગશું, કેમકે તેવને મને સુધાગવા માટે યોજેલુ છટકું હાલને કાજ ફતેહમંદ નીવડયુ હતું.

પણ આ સઘળો વખત મારા મરહુમ પ્રુઈજી મારી ઉપર બંધે તરફથી મેહુરબાનીનો વરસાદ વરસાવતા હતા. તેમની એ મેહુરબાની ફરીખી મારાથી બુલાએ એમ નથી પ્રુઈમાય કેવા દયાલુ?

મુગેસોહોડે તેવન એક તરફ મારી મસ્તી તુફાન ઉપર આખ વીચામણુ કરી, મને પોતાને પાલીપાની માડ બવીશ સુધારવા ખતી થઈ અનેક તજવીજો કરતા, તેમજ ખીજી તરફથી નવસારીમા વસ્તા મારા ગરીબ માતાજી મમાઈ બપાઈ અને ભાઈ ખેહન પોતાનો સ માગ ફેવી રીતે ચલાવતા હશે, અને મારી તરફથી તે લોક શુ શું આશા રાખતા હશે તે વાત ધ્યાનમા ખીચારા કુઈમાય મારે પોતાને નામે દર મહીને મારા માતાજી ઉપર કાઈને કાઈ ખરચ માટે મોકલી દીક્કાસો દેતાં હતા, આ તેમની મેહુરબાની બેશક વાર વીનાની હતી આજે એવા

શ્રેષ્ઠ બનાજ મહેરવાનજ કુલાપાલનના.

પ્રુધમાય પોતાનાં પશુ થતાં નથી, પશુ એ આગલા જમાનાનાં નરનારીઓમાં એ એક બરો વફાદારી અને લલાઇનો ગુણ રહેતો હતો. એ આ મારા બરા બનેલા બનાવ ઉપરથી મારા મીત્રો તમો ભેઈ શકશો.

બંદાની સરજતનું 'પેહેલું' પગલું.

ફલાપાહાલનનાં કુટુંબમાં સરવે સાથે મને ભારે પ્રેમ પ્રીતથી રહેવાનું બન્યું હતું. શેઠ બનાજીને કરાચીમાં જાહંગીરજી એન્ડ કંપનીને નામે જણાયલી જાણીતી પેહેડીમા મેનેજર તરીકે નોકરી મળવાથી બનાજી શેઠ મને પોતાની સાથે કરાચી લેઈ જવા તૈયાર થયા. મને પુછતાંજ હું કુદકો મારી સાથે ચાલ્યો અને તેવન સાથે કરાચી આવી પુગ્યો.

મેસર્સ જાહંગીરજી એન્ડ કુંડો

૧૬-મજકુર જાહંગીરજીની કંપનીવાલાઓ તે વખતે પંજબ અને સંધમાં મોટા પાયા ઉપર પોતાનો ધંધો અને વેપાર ચલાવતા હતા. એ સમયને લીધે તેઓ આખા સંધ પંજબમા શાહાવેપારી તરીકે મશહુર થયા હતા.

પંજબમા જુદાં જુદાં શેહેરોમાં તેઓની દુકાનો ધમધુકાર ચાલતી હતી. જાહંગીરજીની કંપની શેઠ જાહંગીરજી નસરવાનજી જસાવાલા અને ખીબ ભાગીદારોની બનેલી હતી. એ કંપનીની કરાચી ખાતેની ગંજવર દુકાનમાં, મારા શેઠ બનાજી મેનેજર તરીકે નેમાઇને મુબઇથી કરાચી સીધાર્યા હતા, અને તેવનની સાથે તેવનના ખાસ મદદગાર તરીકે હું પણ ગયો હતો. મુબઇથી ઉપડતી વેળા કરાચી આવતાં દરીયામાં ભારે તોફાનથી સ્ટીમર ટુબવાની અણી ઉપર હતી, જેથી સરવે પોતાના જનોની સલામતી છોડી બેઠાં હતા. લેકીન ખોદા રાખે તેને કોઇથી નહીં મારે તેમ સલામત કરાચી આવી પુગ્યા.

મારી જીંદગીની હાલતમાં પેહેલો સુધારો અને વધારો.

૧૭-કરાંચીની દુકાનના માલેક મરહુમ શેઠ રતનજી જમશેદજી જસાવાલા હતા. તેવન ઘણાજ દયાલુ અને આદમીની કદરસનાસીના કરનાર હતા. કરાંચી ગયા પછી મારી ધાધલ ધરપચ અને કામકાજ કરવાની મારી ઉલટ અને કાળજી ભેઈ, મરહુમ શેઠ રતનજી જસાવાલાએ મને પોતાની ખાસ નોકરીમાં લઈ લીધો. મારી ભારે દલગીરી અને ઉદાસી વચ્ચે મને મારા આગળા શેઠ બનાજીથી છુટું પડ્યું પડ્યું. બનાજી શેઠ પોતે પણ કરાંચીમાં લાંબો વખત રહી શક્યા નહી. તેવનની તબીએત ઘણી લઘડી ગઈ, કેમકે કરાંચીની આબો હવા તેવનને બરોબર માફક આવી નહી. તેવનની તબીએત નાફરસ્ત ચાલવા લાગી, અને અંતે જ્યારે તેવન ઘણાજ ખીમાર પડી ગયા, ત્યારે તેવન લાચારીએ કરાંચી છોડી પાછા મુબઇ જવા ઉપડી ગયા, અને જતી વખતે મને રતનજી શેઠની નોકરીમાં સપુરદ કરી સીધાર્યા. મારી નોકરીની કદર આવી રીતે રતનજી શેઠને બુજતાં ભેઈ મને કાઈ નવી ઉલટ અને નવું જોમ મારી જીંદગીમાં આવતું જણાયું. કેમકે હું નવસારીથી ઘણે લાંબે જઈ પડ્યો હતો, અને મારાં

વાહાલાંએને એકદમ મળવા લેટવાની મારી ઉલટ અને આસા આજને કાલ મને એકદમ છોડવી પડી હતી. કેમકે એ બે દેશ વચ્ચે લાખો છોટા હોતો.

ઇંગ્રેજ અભ્યાસ કરવાની ઉલટ થઈ.

૧૮-મને હવે ખુદરતી બસારત થવા લાગી, અને લાગ્યું કે માફ' ભવીશ હવે મારે સુધારવું જોઈએ, અને મારા ભવીશને સુધારવા માટે મને હવે કાંઈક તજવીજ કરવી જોઈએ. હવે મને મારી બચગીમાં ગુમાવેલો કીમતી વખત અને મસ્તી તોફાનમાં ગુબરેલા દીવસો માટે કાંઈ થોડો થોડો પસ્તાવો અને વીલાપ થવા લાગ્યો. આહા! જો તે વખતે મને આજનાં જેવી મતી સુજ પડી હોતે, જો તે વખતે મને આજના જેવી કુદરતી બસારત થઈ હોતે તો, આજે હું મારા પગ ઉપર ઘણો નહીં પણ થોડાખી ટટાર ઉભો રહી શક્યો હોતો. ખરી વાત છે કે આદમીને પસ્તાવો હમેશા મોટેથી જ થાય છે. શરૂઆતમાં જો પસ્તાવો આદમીને થતો હોતો, તો હ.ખ રોતું હોતો?

એ પસ્તાવાની શરૂઆત થતાં જ મારી આખો ઉઘડી ગઈ, અને મને લાગ્યું કે મારે હવે કાંઈક ઇંગ્રેજ અભ્યાસ કરવાની તજવીજ કરવી જોઈએ. અસલ ઢપનુ ગુજરાતી લખના તો મને મારા નવસારીના મેહેતાજી ગવરીશ'કરે શીખવ્યું તો હતું, પણ ઇંગ્રેજ જેવું મને ખીલકુલ આવડતું નહીં હતું. દુકાનદારીના વહીવટમાં રોજ ઇંગ્રેજની જરૂર પડતી હતી. મેં જોયું કે ઇંગ્રેજ ભાગુ ટુટું પણ બાણવું જોઈએ, અને તે ભણ્યા વગર આપણું ગાડું ગબડવું કેવળ મુરકેલ થઈ પડશે. એવો વીચાર નકી ઠરી ઇંગ્રેજોને અભ્યાસ શરૂ કરવા, એ ખી સી ભણવા બંદાએ પેહેલવેહેલી શરૂઆત કરવા માડી. આખો દીવસ મેહનત અને કામમાં રોકાતો હતો. રાત્રે બે વાગે ગઉમુત દીલે ચોપડી, પાણીથી અ ગોળ કરી ખોદાની બંદગીના મહાવરો મેં ભરી રાખેલો હતો. ગમે તેવી ઠંડી કે ગરમી હોય તો પણ બંદગી કરવી.

મુરકેલીમાં પણ હું મારા ખુદાને ભુલ્યો નહીં હોતો.

૧૯-પણ રશીક ખીરાદર, એક વાત હું તુને કેહેતા ભુલી ગયો, કે આ મારી જીન્દગીની સઘળી જેહેમતો અને સંતાપ વચ્ચે હું મારા ધરમ અને ખુદાને જરાખી ભુલ્યો નહીં હોતો. હર પળ હું તેને યાદ કરતો હતો, અને દરરોજ હું મારી બંદગી વખતો-વખતની ચાલુ રાખતો હતો. ખાસ કરી કરાંચી આવ્યા પછી મારી એ આદત નીચમીત થઈ પડી હતી. રાતના મોડી રાતે હું અંગોળ કરી, સુખડ લોખાંન આતશ ઉપર મુકી હું મારી મુનાબત અદા કરતો હતો. ખીમાર હોવું કે સાજો, દુઃખી હોઉં કે સુખી, પણ બંદગી અને ખુદાની યાદ તો હું મનમાં ચાલુજ રાખતો હતો.

બંદાની ફરવાયલી સરજત. સાધારણ નોકર ઉપરથી નવો આધેદાર.

કરાંચીથી મુલતાન.

૨૦-હું એવું ધારું છું કે, મારી આજની સુખી હાલત મારી ભકતીભાવનું પરીણામ છે, કેમકે મારી જીન્દગીના જવાંનીનાં દીવસોમાં મારી મસ્તી ધીંગાનાં મોસમ

શ્રી નશરવાનજી એફલજી બેકવાલા.

છતાં, મારા પેદા કરનારની ચાલુ ઈબાદત કરવાનો વખત જરાખી હું ચુકતો હતો નહીં. તેજ અંતે મને આજે ચારી આપે છે. મારા શેઠ બનાજી મને કરાંચીમાં છોડી મુંબઈ સીધાચી, અને હું કરાંચીમાં જાહાગીરજી શેઠની નોકરીમાં રોકાયો. એટલામાં પેશાવર ખાતેની પેહેડીના મેનેજરના ઓધા ઉપર જવા સાડું નવા મેનેજર મુંબઈથી કરાંચી આવી લાગ્યા. તેવનનું મુબારક નામ નસરવાનજી એદલજી બેંકવાલા હતું. તેવન એકલા નહીં હતા, પણ તેવનની સાથે તેવનનું કુટુંબ પણ પેશાવર તરફ જવાનું હોવાથી, તેઓ સરવે મુંબઈથી નીકળેલા હતાં. મારા નસીબનું ચક્કર એક વખત ફરવા માડયું. પેશાવરની નવી પેહેડીના મેનેજર ભાઈ નસરવાનજી બેંકવાલા સાથે પેશાવર જવાનો મને કરાંચીથી હુકમ મલ્યો, અને હવે મારી સરજત કરાંચીથી ઉપડી પેશાવર જવાની થઈ. આખરે એક દીવસે ભાઈ નસરવાનજી બેંકવાલા અને તેવનના કુટુંબ સાથે કરાંચીથી ઉપડી, મુલતાનની સફર શરૂ કરવા હું પણ ઉપડી ગયો. શેઠ નસરવાનજીનો ફ્રેટો પાસેના પાણા ઉપર આપેલો છે.

હમારી મુલતાન તરફની કુચ એકત્રીસ દીવસ ચાલુ રહી હતી એ એકત્રીસ દીવસની મુસાફરી હમો વાહાન મારફતે કરી, અંતે મુલતાન પુગ્યા. મુરંખીને જણાવવાની હવે જરૂર છે, કે બંદાની સરજત મુલતાનમા ફેરવાઈ ગઈ. કેમકે હવે હું સાધારણ નોકરના દરજ્જા ઉપરથી વધી મુલતાનમાં એક ખાસ નવા ઓધા ઉપર નેમાયો હતો. મારો નવો ઓધો બેશક મને ખુસી કરવા પુરતો હતો. મુલતાનની દુકાનમા એક ગોડાઉન કીપરની જગા ખાલી પડેલી હતી. એ જગા ઉપર મુલતાનમા મારી નેમભુક નસરવાનજી ભાઈએ કીધી. હું હવે મુલતાનમા મારા નવા ઓધાનો વહીવટ તપાસી, મારી અક્કલ પસંદ કામ કરવા લાગ્યો, અને નસરવાનજી ભાઈ મને મુલતાનમા મુકી પોતે પેશાવર તરફ ઉપડી ગયા.

મુલતાનથી પેશાવર.

હું ધારતો હતો શું, અને થઈ ગયું શું. કરાંચીથી હું જ્યારે ઉપડ્યો ત્યારે હું ધારતો હતો, કે ભાઈ નસરવાનજી સાથે મને પેશાવર જવું પડશે. પેશાવર માટે કરાંચીમા બહુ બહુ વખાણુ સાંભલેલી, તેથી મારી મુરાદ પેશાવર જવા તલખી રહેલી. નસરવાનજી શેઠના હાથ હેઠળ કામ કરવાની મારી ઘણી મરજી હતી, પણ સરજત જુદીજ હતી. પેશાવર જવાનું મારાં નસીબમાં નહીં હશે, એટલે અચાનક મુલતાનમાંજ મને રહેવું પડયું. પણ સધીયારો મને એટલોજ હતો, કે મુલતાન મને કાંઈ કાયમ રહેવું પડશે નહીં, એમ મને જણાવવામા આવ્યું હતું. મુલતાન ખાતેનાં જુના ગોડાઉન કીપરની જગા ઉપર મને ફક્ત કામ ચલાવવાને નેમ્યો હતો, અને જુના ગોડાઉન કીપર પાછા ફરતાંજ મને પેશાવર મોકલવાની આશા આપવામાં આવી હતી.

અને અંતે મારી તે ઉલટ એક દીવસે પાર પડી. મુલતાન ખાતેના જુના ગોડાઉન કીપર અંતે એક દીવસે આવી પુગ્યા, અને તેવને પોતાના ઓધાનો આજ

મારી પાસેથી તપાસી લીધો, એટલે પેશાવર જવાનો મારો દીવસ આવી પુગ્યો. પેશાવર જવાની સઘળી તૈયારી મેં કીધી, અને અંતે એક દાહાડો પેશાવર જવા મુલતાનથી ઉપડી હું રાવલપીંડી જઈ પુગ્યો.

રાવલપીંડીથી પેશાવર તરફ નીકળી ગયો. પેશાવરમાં, મરહુમ ભાઈ નસરવાનજીની સાથે દીનપર દીન એખલાસ વધતો ગયો, અને અરસપરસ જેમ જેમ હું તેવન સાથે સંબંધમા વધારેને વધારે આવતો ગયો, તેમ તેમ તેવનનો ખ્યાર અને હેત હું વધારેને વધારે મેળવતો ગયો. જેટલો તેવનનો ખ્યાર મેળવવાને હું નસીબવાન થયો હતો, તેટલોજ હું તેવનનો વીસવાસ પણ મેળવી શક્યો હતો. મારો પગાર પણ તેજ પ્રમાણે વધતો ગયો હતો. શરૂઆતમા મારો પગાર રૂ. ૧૫) થી ચાલુ થયો હતો, અને પાછલથી મારી હુશીયારી અને કયાનતદારી જોઇને મારા શેઠીઆઓએ થોડાક વખતમાજ તુરતજ તેમા વધારો કરી રૂ. ૨૦) કીધા હતા, અને તે પછી રૂ. ૨૫) ઉપર મને લાવી મુક્યો હતો. તે વખત સુખાકારીનો હતો. અનાજપાણી સસતા હતા. મારો પગાર અને મને મળતી બખશીસોમાથી બે ચાર રૂપીઆ મારી પાસે રાખી હું ખાકીના મારા માતાજીને નવસારી મોકળતો હતો.

મરી હીલ જવાનો હોકમ-નવી જગાની સરજત.

૨૨-એવી રીતે પેશાવરમા નોકરી કરી કાઠક વેપાર ધંધાને બરની માહિતી મેળવી, આ ખાકસાર બ હો ધીમે પણ સાબુત કદમે દુનીયામાં આગળ વધતો હતો. એવામાં મુંબઈથી વડા શેઠીયાઓનો એવો હુકમ પેશાવર ખાતે લખાઈ આવ્યો, કે મરી હીલ ખાતે એક નવી દુકાન ઉઘાડવી. આ નવા હોકમ પ્રમાણે મેનેજર સાહેબ નસરવાનજી બેંકવાલાએ, મને તથા મરહુમ એહલજી રૂશતમજી પારખ (કે જેઓનું નામ આજ દીન સુધી લખનોર શેહેરમા બાણીતું છે તેવન)ને સાથે લીધા. ભાઈ એહલજી પારખની સાથે એ વખતે મને ઘણી ઘાટી દોસ્તી થઈ હતી, એટલે તેવન સાથે મને આ મુશકીલ મંજલ રાહાત સમાન થઈ પડી હતી. પેશાવરથી મરી હીલ તરફ હમારી નવી કુચ એક દાહાડે શરૂ થઈ. સેવકની ખુશાલીનો એ વખતે પાર હતો નહી, કેમકે એ વખતે મારો પગાર રૂ. ૨૫) ઉપરથી વધી રૂ. ૩૫) નો થયો હતો, અને મારા મીત્ર ભાઈ એહલજીનો પગાર રૂ. ૨૦) ઉપરથી વધી રૂ. ૨૫) નો થયો હતો.

એવી રીતે ધીમે ધીમે બંદાની સરજત આપ બળે અને આપ હિંમતે વધતી જવા લાગી. ધણીઓની નોકરી વફાદારી અને ઇમાનદારીથી કરી ને લોકના તરફથી જસ અને વાહાલ મેળવતો ગયો, અને તેનાં પ્રમાણમાં પણ વધારો થતો ગયો, અને સતોશી દીલે એ સરવે સુખ ભોગવતો ગયો.

નોકરી એવા ધણીઓની મારે કરવી હતી, કે જેઓની દુકાન હિંદુસ્તાનમાં ચો તરફ ધમધુકાર ચાલતી હતી. મરી હીલમાં બે સીઝન કામ કીધા પછી મને પાંચુ પેશાવર જહું પડ્યું, અને એટલી મુદતમાં દુકાનદારીનાં કામમાં, મેં સારી

જેવી રીતે માહીતગારી મેળવી હતી. વળી જવાનીના ભેર સાથે ઉલટનો દોર, એટલે ભવીશની આસામા ભવીશને વધારવા માટે બેવડું એન મસ્તકમા ભેર કરતું હતું, અને જેથી કામ હાથ ધરતો હતો, તે કામ સખુરી, સતોશ અને ખતીલા-પણાથી સરજમ ઉતારતો હતો.

હમારા વડા મેનેજર શેઠ રતનજી નાનજીવાલા મોદીજી. તેવનનો સેવકે મેળવેલો ચાહુ અને પ્રીત.

૨૩-પંજબમાં આવેલી જુદી જુદી દુકાનોનો રાહુઘાટ અને વહીવટ તપાસવા માટે હમારા માલેકેએ એક ઈન્સપેક્ટર નેમ્યા હતા. તેવનનું મુખારક નામ શેઠ રતનજી નાનજીવાલા મોદીજી હતું. તેવન સાહેબ પેશાવરની દુકાનદારી અને વહીવટનો કારોબાર તપાસવા લાહોરથી પેશાવર એક દીવસ આવી લાગ્યા. એ વખતે તેવજીની ખાતરદારી સેવકે બહુ લાયકી અને માન ભરીયા વીવેકથી બળવી, જેથી તેવજી સાહેબે મને ખાનગીમા સમજાવ્યું કે હું જે લાહોર જાવું તો મારા માસીક પગારમાં ૩ પીઆ પાંચનો તેવન મને વધારો કરી આપે. આ વાત મેં મારા મેહિર-ખાન મીત્ર શેઠ નસરવાનજી બેકવાલાને જણાવી, તેવનનો વીચાર અને સલાહ લીધી. પણ નસરવાનજી શેઠને ગળે તે વાત ઉતરી નહી, કેમકે હું જે પેશાવર છોડી જાવું, તો તેવનને મારા જેવા એક વીસવાસુ દોસ્તને ખોલો પડે એટલે નસરવાનજી ભાઈએ મુરતમાંજ મને લાહોર મોકલવાની ના પાડી મને સમજ આપી કે આવતી દીવાલી ઉપર ૩ ૪૦) કરાવીશ, અને પોતા પાસેથી ૩ ૫) આપીશ.

વળી એક કદમ આગળ-સેવકને મેનેજર બનાવવાની 'આંકર'

૨૪-પણ મારી સરજતમા જુદોજ સેરો મારેલો હતો, એટલે બનાવ જુદોજ બન્યો. મારો વીચાર લાહોર જવાનો મેં છોડી દીધો. પણ મારા વડા મેનેજરને ડાળો મારી ધાધલ ધરપચમાં એટલો બધો તો ભરાઈ બેઠો હતો, કે તેવને મને લાહોર લઈ જવાનો પુરેપુરો અને પાકો ઠરાવ દીધો હતો. સેવટે મોદીજી શેઠ નસરવાનજી ભાઈને મોહોડે મોહોડું મળી મને લાહોર લઈ જવાની પોતાની ખાહેસ જણાવી, અને હું તેવનને કેવી રીતે કામનો થઈ પડીશ તે વીશે લખાનથી મોદીજીએ નસરવાનજી શેઠની ખાત્રી કરી મને લાહોર મોકલી આપવા માટે નસરવાનજી પાસે અંકે કરાવી લીધું, અને તેથી ફક્ત એકજ વરસ માટે મને લાહોર મોકલી આપવાની ગોઠવણ કરી. મરહુમ મીત્ર નસરવાનજીએ વડા મેનેજરના સખુનોને માથે ચઢાવી મને એક વરસ લાહોર જવાની રજા આપી. અને તે પ્રમાણે હું પેશાવરથી લાહોર આવી મારી નવી નોકરીના નવા માલેક અને નવા કારોબારની અંદર નવેસરથી નવા મુલકમાં શુ ટાઈ ગયો.

મીયાતમીરમાં મલેલો સેવકને મેનેજરનો નવો ઓધો.

હવે આવા સંજોગ વચે ખદો એક ઉડતાં પળી મીસાલ સરજતના લેખને આધીન થઈ એક જગાથી બીજી જગાએ ગોચા ઉડતો ફરતો હતો. મારા માલેકની

સોદાગીરી પ'ખખમાં, એક નહીં પણ અનેક મુલકોમાં ફેલાયલી હોવાથી, મામલો એવોતો વીચીત્ર મને હવે દેખાવા લાગ્યો, કે કોઈથી એક ગામમાં મારાથી જ'ખી બેસી નોકરી થશે એવું મને એક સ્વપ્નનાં સમાન દેખાવા લાગ્યું. મુંબઈથી કરાંચી ગયો, ત્યારે મેં શું ધાર્યું હતું? કરાંચીથી કાંઈ અભયબ સંજોગ મને એકદમ પેશાવર જવું પડ્યું, પણ મારગમા પેશાવરને બદલે મુલતાનમાં મુકામ કરવું પડ્યું. મુલતાનથી રાવલપીડી ગયો, ત્યાંથી પેશાવર અને પેશાવરથી મરી હીલ ગયા પ'ખીની કાની ઉડતું ફરવું પડ્યું. હવે નસીબે લાવી લાહોરમાં વસાવ્યો, અને મીયાનમીરમાં હાલને કાજ મુકામ કરી, મેનેજર બની રહ્યો, અને પગાર પણ વધતો આવ્યો.

એક નવા મીત્ર ભાઈ જમશેદજી ખુરશેદજી કોહોલા.

૨૬—મીયાનમીરમા મને એક નવી દોસ્તી થઈ. મીયાનમીરની દુકાનમાં એક ભાઈ જમશેદજી ખુરશેદજી કોહોલા નામના મેનેજર હતા, તેવન સાહેબ ઇંગ્રેજમાં ખબરદાર અને જખરા બાહોશ દેખાતા હતા. તેવન ઇંગ્રેજ બાણુતા હોવાથી દુકાનમાં આવતા જતાઓ સાથે ઇંગ્રેજમાં વાતચીત કરે, અને આપણને કાંઈ તેટલું કાંકે નહીં એટલે આપડું ગાડુ ગમે એટલી આપણી બાહોશી અને ધરપકડ અને ધાંધલ ધરપચ છતાં ચાલે નહીં. તોપણ બ'દો કાંઈ તેથી નારાજ કે નીરાસ થયો નહીં. મીયાનમીરમા મોદીજી શેકે મીંડ કોહોલાની સાથે મને પણ મેનેજર બનાવી તેવનની સાથે મળી કામ કરવા ફરમાવ્યું. હવે હમો બ'ધેજનમાં

જુદા જુદા ગુણો હતા.

૨૭—એટલે હમો બ'ધે જન એક એક બાબદમા, એક બીજાથી જુદાં પડતા હતા. હમારા જમશેદજી કોહોલા સરમાલ હતા, તથા પૈસાની સંભાલ કરનાર હતા. ઇંગ્રેજમા ખબરદાર હતા, અને આપણને તેવનના જેટલું આવડે નહીં, એટલે તેવન પોતાની હુશીયારી ઇંગ્રેજમાં બોલી દેખાડતા, ત્યારે તમારો સેવક ગુજરાતી ચોપડા રાખવામાં, (ખુક કીર્પીંગમા) તેમજ જુદી જુદી દુકાનોમાં લાંબો વખત કામ કીધેલું હોવાથી માલમતાનો ભાવતાલ, અને વેચાન કરવામા તેવનથી ચાર ચાસની વધારે હુશીયારી દેખાડતો હતો, એટલે હમો બ'ધે જન પોતાપોતાનું કામ સફાઈ અને સવલતાથી

એક બીજાના મારગમાં કોઇપણ રીતે આડા આવ્યા

૨૮—વગર કયાં જતા હતા. મારા દાનેસમંદ રશીક, હોંઆ સુધી તો તમારા ખાકસાર બ'દાએ પોતાની જ'દગીની વીપતી અને મુસીબતોનું ખ્યાન સરાસર દુકમાં લખી દરશાવ્યું છે. આ સફાના વાંચનારાઓ આગળ લંબાન કીધાથી મખાદા કોઈ કેહશે, કે એ સઘળાં સાથે હમુને શું લાગે વલગે? તેટલા વાસ્તેજ હવે હું લંબાન કરતો નથી. અહીંયા સુધી તો નસીબે સેવકને ઠીક ચારી આપી હતી.

ઇંડ સં ૧૮૫૭ ના બલવામાં સેવક પકડાઈ ગયો

૨૯—હતો તેની વીગત મારું જીગર ચાહે છે, કે મારાં વાંચકો આગળ હું રજુ કરું. પણ તેમ કરવામાં મને દરસ્ત લાગતું નથી. મજકુર બલવા દરમીયાન

લોડ ગેબરટ.

ચોકસ સંભોગો વચે હું મારા શેઠાની નોકરી બળવતાં, બીજાઓની સાથે પકડાઈ ગયો હતો.

પકડાઈ ગયા પછી હમુને તે બલવાના નેહસ્ત દીવસો ફરમીયાન અસંખ્ય મુસીબતો અને હાડમારી વેઠવી પડી હતી. દીવસો સુધી હમુને સુકી રાટી અને પાણી ઉપર રહેવું પડ્યું હતું તેવા સંકટભર્યા સંભોગો વચે પણ હું મારા પેદા કરનારને યાદ કરી, મારા દુઃખી દીવસો આગળી ઉપર ગણતો હતો.

મારે કહેવું જોઈએ, અને હું આગળ પણ લખી ગયો છું કે, દુખમાં તેમજ સુખમાં જેઓ પોતાના પેદા કરનારને યાદ કરતાં રહે છે, તેઓજ તે દાદારની મેહરબાનીને લાંચકના હોય છે. તે દાદાર પોતાના ભક્તજનોને આ દુનિયાનો તેઓની મુશ્કેલીમા કદીપણ તેઓને ભુલતો નથી. કપીર વાજખી લખી ગયો છે કે:—

‘ સુખમે ભજે ન રાંમકો,
દુખમે . ભજે હર કોય,
જો સુખમે ભજે હર રાંમકો,
તો દુખ કાહેકો હોય ? ’

એ કેહેતી મુજબ મારા સુખમા તેમજ દુખમાં હું મારા દાદારની યાદ રાત દીન કરતો હતો.

બુઝ થાયછે તે સારાંને કાજે.

૩૦—હા, હું ૧૮૫૭ ના બલવામાં પકડાઈ ગયો હતો. વડવાઓની એ કહેવત છે, કે ‘ બુઝ થાય છે, તે સારાંને કાજે.’ તેમ હું બલવામા પકડાઈ ગયો તે મારાં કીસમતમાં કાંઈ સાફ લખેલું અને ભવીશમા કાંઈ સારો ફેરફાર થવાનો સરખયલો, તેથીજ પકડાઈ ગયો હોઈ. મને તો તેમજ લાગે છે, કેમકે એ બલવામા જો હું પકડાઈ જતે નહી, તો જે દુન્યાવરણના નામીયા એક આદમી સાથે મને ઓલખાણ થઈ, અને તેની ચાહત મેં મેળવી તે હું મેળવવા પામતે નહી. તે એવો તે કોણ નામીયા નર હતો તે વાત ઉપર હું હવે આવું છું.

હમારો છુટકારો કરનાર કહેવાતો રૂસતમ પહેલવાન.

૩૧—એ નામીયા પહેલવાન કોઈ નહી પણ આ જમાનાનો, ઓગળીસ સદીનો જગભણીતો જેહાપહેલવાન રૂસતમ પહેલવાન હતો. એ જેહાંપહેલવાન રૂસતમ તે નામદાર લોરડ રોબર્ટ.

૩૨—પોતે હતો. બલવામાં હમો પકડાઈ ગયા પછી સંકટ અને મુસીબતો વચે ભુખે તરસે હમો હમારા દીવસો કહાડતા હતા, અને હમો સઘળા હમારી જીંદગીની ફીકરમો પડેલા હતા, તેવામાં એક દીવસે લોરડ રોબર્ટ પોતાના કુનેહ-બાજ લશ્કર સાથે ત્યાં આવી પુગ્યો, અને તેની બહાદુરીભરી કુનેહથી તે નામદારે

હુમને છુટકારો મળ્યો. હુમો સઘળા છુટા થયા. હુમારો બચાવ થયો. લોરડ રોબર્ટ તે વખતે કેપટનના ઓધા ઉપર હતા. એ સઘળી ખીના લંગાનથી લખવાની અંતરે હું જરૂર જોતો નથી પણ એક વાત ઉપર ખાસ ટચકો કીધા વગર ચાલતો નથી, કે એ વખતથીજ મને લોર્ડ રોબર્ટ સાહેબની સાથે ઓલખાણ થવાનું માન મધ્યું હતું, અને પાછલથી હુમો બંધે વચે ઓલખાણ એટલી બધી તો વધી ગઈ હતી, કે હુમો બંધે વચે અરસપરસ અનેક વખત પત્ર વહેવાર પ્રીતભરી રીતે ચાલુ રહેતો હતો. તે પત્રોની નકળ આ અહેવાલની છેવટે આપેલા સફાઓ ઉપર વાચનારની બાજુ માટે ઉતારી છે, વળી એવણનો ફોટો પાસેના પાણી ઉપર આપેલો છે.

બાર વરસે નવસારી શહેરની યાદ હૈડે ચહીડી.

માતાજી યાદ આવ્યાં.

૩૩-ઉપલા બનાવ પ્રસંગે નવસારી શહેર અને મારા નેક માતાજી, તથા ભાઈ બેહનોને છોડ્યાને લગલગ બાર વરસ થઈ ચુક્યા હતા તે સઘળા વહાલાંઓને છોડ્યાને આજે બરોબર બાર વરસ મને થયા હતા. તેઓને એક વખત પાછા મળવા, તે સઘળાને એક વખત પાછા નજરે જોવા, અને ગળે લગાડવા માફક હૈડું કેવું તલપી રહ્યું હતું, તેની વાત તો મારા ખુદા સીવાય ખીજી કોણ જાણે? માફક વતન મારે હંડે ચડી આવ્યું? તેને જોવા માફક દીલ કેવું તતપર થઈ રહ્યું? પણ લાચાર! મને ઇચ્છા ઘણીથી હતી, કે એકવાર હું મારા વહાલાઓને મારે ગામ જઈ મળું, પણ ગજવામા હોય શું કે મારાથી આટલી લાંબી મુસાફરીનો ખરચ થાય બાર વરસે જો હું મારે ગામ જવા નીકળું તો મારા માલેકો ના તો કહે નહી, પણ મારી હાલત એવી નહી હતી કે હું ખરચનો બોલે ઉપાડી શકું કારણ કે હું જેથી કાંઈ કમાતો હતો તે સઘળું મારા વહાલાઓના ગુજરાન માટે દર મહીને નવસારી મોકલી આપતો હતો, એટલે લાચાર?

નસીબનો દાર. ફરી એકવાર સુબઈના દરશન.

૩૪-એ લાચારીની ફીકરે મારી ઉપર સખત ગલબો કીધો. ફીકરનો રોગ જલમ છે. મારા વહાલાઓને મળવાની ઉમેદોમા હું પૈસાની તંગીને લીધે નાસીપાસ થયો કેવી રીતે તેઓને મળવા જવાની તજવીજ કરું, તેની હું ફીકરમા પડ્યો, અને તેમ કરતા હું અતે નીરાસ થઈ સખત ખીમારીથી (મુલતાનમાં) પટકાઈ પડ્યો. એવે સમયે એક આલીખાનદાની યદુરથે, (કે જેને મેં નહીમાં દુખી જતા બચાવેલા) મને મારે વતન જવાની મને ખાસ લલામણ કીધી. મેં મારી લાચારી તેવન આગળ જણાવી, ત્યારે તેવને મારી દયાનતદારી અને પ્રમાણિકપણા ઉપર વગર કહેવે વીશ્વાસ રાખી, વગર વ્યાજે ત્રણ વરસની મુદત બાદ પગાર કરવાની કબુલાતે, રૂ ૨૫૦૦ ધીર્યા, અને મને સુબઈથી રવાના કરવાની તેવને ગોઠવણ કરી આપી.

આ રૂ. ૨૫૦૦ ની પુ'જા લઈ, હું હવે સુંબઈ જવા નીકળ્યો. મુલ્તાનમાં, હું મારા મીત્ર નસરવાનજી બેઠવાલાને મળ્યો. મુલ્તાનમાં એક આસામી મારા અનેક ઉપકારો હેઠળ હતો, તે ધણીએ મને આવે વખતે રૂ. ૧૫૦૦ આપ્યા, અને એ રીતે મારી કુદલે પુ'જા બાર વરશે સુંબઈ જતી વખતે, રૂ. ૨૫૦૦+૧૫૦૦ મળી રૂ. ૪૦૦૦ ની ઉપર આવી અટકી.

માર કુટે અનેક મુસીબતો અને મુશ્કેલીઓમાંથી પસાર થઈ, અ તે બાર વરશે હું સુંબઈ પાછો ફર્યો. મુંબઈ આવતાજ હું મારા હાતમ દીલ શેઠીઆઓની મુલાકાતે ગયો. મારી ચંચળાઈ, મારી નીમકહુલાલી, મારી વફાદારી, અને મારી સાલેસાઈ વીગેરેની તારીફના સમાચાર પળખથી મારા શેઠોને મળેલા હોવાથી, તે સાહેબોએ મને બાર વરશે પાછો ફરેલો, અને મારામા ફેરફાર થયેલો જોઈ, તેઓએ મને રૂ. ૧૫૦૦ ની સેસ, યાને ઇનામ આપ્યું, અને તે ઇનામની ઉપરાત થોડીક રેશમી સાડીઓ, અને સુતરાઉ કપડાના ટાકા ભેટ આપ્યા, અને મને વીદાય કીધો.

સ્ટીમર 'લવજા ફ્રેમીલી' માં, મુંબઈથી સુરત તરફ મારી સફર.

૩૫-એટલેથીજ મારા મુરંબીઓ મારી કદર ખુલ્લું અટક્યા નહી. તેવન હસ્તક 'લવજા ફ્રેમીલી' નામની એક સ્ટીમર સુરત અને મુંબઈ વચ્ચે તે વખત ફરતી હતી. આ સ્ટીમર સામન અને ઉતાડ્યોને મુંબઈ અને સુરત વચ્ચે લાવ લઈ જવ કરતી હતી. મારા શેઠોએ એ સ્ટીમર 'લવજા' માં મને પેહેલા કલાસની કેબીનની એક મુક્ત પાસ આપી, મને સુરત તરફ રવાના કીધો.

ડાકટર જમશેદજી બેરાંમજી વીમાદલાલ સાથે થએલી

સ્ટીમર ઉપર પીછાણ.

૩૬-સ્ટીમર લવજા ઉપર એક જાણીતા પારસી ગ્રહસ્થ મારી સાથેજ મુસાફરી કરવા ચઢડ્યા હતા. તેવન પણ નવસારી જનાર હતા. તે વખતે મછવા તેમજ સ્ટીમરમાં, મુસાફરી કરનારા ઉતાડ્યો, જેઓને નવસારી જવું પડતું, તેઓ પેહેલાં સુરત બંદરે ઉતરતાં, અને સુરત ઉતરી ત્યાંથી પગ રસ્તે ચા ગાડાંમાં નવસારી જતાં હતા. મજકુર પારસી ગ્રહસ્થ, પણ એજ રીતે નવસારી જનાર હોવાથી મને સ્ટીમર ઉપર તેવન સાથે ઓળખાણ પડી, અને હમો બને જન નવસારી જનાર હોવાથી, તેવને મને પોતાના સોબતી તરીકે પસંદ કીધો. મારા આ નવા મીત્ર કોઈજ નહી, પણ ડાકટર જમશેદજી બેરાંમજી વીમાદલાલ હતા. મરહુમ સર જમશેદજીના દીકરા મરહુમ રૂસતમજીએ નવસારી મધે, કાલીઆવાડીમાં એક ઇસ્પીટાલ બંધાવી હતી, તેના ડાઁ જમશેદજી વીમાદલાલ પેહલ વેહેલા ડાકટર નેમાઈ સુંબઈથી નવસારી જવા માટે, મજકુર સ્ટીમરમાં નીકળેલા હતા. હમારી મુસાફરી દરમ્યાંન હમો બને જન એક બીજા સાથે એટલાતો હળમળી ગયા, કે જ્યાં સુધી હું નવસારીમાં રહ્યો, ત્યાં સુધી હમો રોજ એક બીજાને મળતા ભેટતા, અને આજ સુધી હમારી મીત્રાચારીનું નાતું જારી રહેલું છે.

રીમર લવજીમાં, મેં શું કીધું; સુરત હું કેમ અને કેવી રીતે જઈ પુગ્યો, અને સુરતથી હું નવસારી કેમ ગયો, તે વીગેરે ખ્યાન કરવાની કાંઈખી જરૂર હું જોતો નથી. પણ અંતે બાર વરશે હું મારાં વાહાલાંઓની ગોદમાં દબાયો, બાર વરશે મેં મારાં વતનનાં દરશન કીધાં, અને બાર વરશે હું મારા ગુરૂ—મેહેતાજી ગવરીશ'કરને શોધી કાઢાડી, તેને મળ્યો.

ગવરીશ'કરની સેવાનો બદલો.

૩૭—આહા ! બાર વરશની વાત ઉપર જો એજ ગવરીશ'કર મેહેતો મારો હાથ જોઈ, મને સુ'બઈ મોકળવાની બલામણ કરતે નહી, તો આજે હું ક્યાં હોતે ? આજે માડું શું થતે ? આજે હું શું કરતો હોતે ? તે ગવરીશ'કરને હું મળ્યો, પણ મારો તે મેહેતાજી ? તેની કેવી દશા અને કેવા હાલ ?

બંને ધણી ધણીઆણી વૃદ્ધ ઉમરે પુગેલા હતા. મુઠ્ઠેસી તેમના ગરીબ મકાં-નમાં જાણે ડોળા ધુરકતી ઉભી હતી ? અંનપાણીના તેમને વાખા હતા ? મારી નીશાળ પણ નહી હતી, નહી હતા તેમના નીશાળીઆઓ ? તેનું જીવનું પુરાણું ઘર તે પણ ખખડી ગયલું દેખાતું હતું. ગુજરાનનું સાધન લાખો વખત થયો જતું રહેલું હોવાથી, ગવરીશ'કરે પોતાનું ઘેર રૂ. ૩૦૦ એ મારગેજ મુક્યું હતું. એવી તેની દુર દશા હતી. મને આજનાં જેવી સુખાકારી હાલતમાં મુકનાર મારા ગુરૂની આવી હાલત જોઈ, માડું દીલ ફાટવા લાગ્યું. મેં જોયું કે મારા ગુરૂની સેવા મારે બળવવી જોઈએ. તેના ઉપકારનો બદલો મારે વાળવો જોઈએ. કેવી રીતે એ બદલો વાળવો જોઈએ, તેના વીચારમાં હું પડ્યો. તુરતજ હું નકકી ઠડાવ ઉપર આવી ગયો, અને ગવરીશ'કર મેહેતાજીએ મારગેજ મુકેલાં પોતાના ઘરને, રૂ. ૩૦૦ વ્યાજ સાથે તેના કરજદારને ભરી તેનું ઘર છોડવી તેને સ્વાધીન કીધું, અને ગુજરાન માટે મારેથી જે કાંઈ બન્યું, તે આપી તેને રાજી કીધો. પાછળથી મેં જાણ્યું, કે તે બંને ધણી ધણીઆણી એકજ દીવસે સ્વર્ગવાસી થયાં હતા. એ બંને ધણી ધણીઆણીના મરણ ખરચ માટે, મેં મારી ફરજ સમજી, મારી ગુજસ પ્રમાણે એક રકમ આપી હતી.

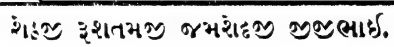
મારી પેહુલી ફરજ. લાઇના લગ્ન કીધા. નવી સફરની નવી તૈયારી.

પંજાબ તરફ હેરીયું.

૩૮—બાર વરશની જન્મલીઅત પછી, નવસારી પાછો ફરી, હું મારા વાહાલાંઓ સાથે થોડો વખત સુખ ચેનમાં વસવાનો વીચાર કરતો હતો. તોપણ આખો વખત માડું ધ્યાન તો પંજાબ તરફ દોડતું હતું. રાત અને દીવસ હું પંજાબનોજ સ્વપનો જોતો હતો. એવામાં મારી સરજતમાં એક સુભ અને ભડું કામ કરવાનું હશે, તેનું મને બાણ આવવા લાગ્યું. મને એવું લાગ્યું, કે હું મારા નાહાના ભાઈ હીરજીભાઈના લગ્ન કાંય નહી કરું ? એ સવાલ મારા મનમાં ઉભો થતાંજ, મેં તે કામ ઉપાડી લીધું. મારાં માતાજી સાથે તે વીશે મેં મસલત કીધી, અને હુંકમાં મારા ભાઈ હીરજીભાઈને ખરણાવવાની ગોઠવણો મેં મારી અદના ગુજસ પ્રમાણે કીધી. મારી નોકરી ઉપર

ભારતીય હિન્દુભારતીય મંચેન જુમલાખાઉ.

શ્રી ૩૨૩૩૩૩ ૪૪૪૪૪૪ ૫૫૫૫૫૫.

હું પાછો પંખળ બઠું, તે વખત દરમ્યાન એ લગન કરી નાંખવાની મારી મરજી મેં અમલમાં મુકી. મારો શોખ હતો, કે ગામના શેઠીઆઓ અને અંબુમનના વડાઓને મેજબાની આપવી એ શોખ પ્રમાણે મેં મારા ભાઈ હીરજીભાઈના લગન નવસારીમાં ભારી ધામ ધુમથી દેસાઈઓ અને દસ્તુરોની હાજરી વચ્ચે ખાણું પીણીની મેજબાની સાથે કીધાં, અને લગન કીધા પછી હું મારા ભાઈ હીરજીભાઈને મારી સાથે પંખળ લઈ જવાની ગોઠવણ કરવા લાગ્યો.

હું અને મારા ભાઈ હીરજીભાઈ પંખળ ગયા.

૩૯-પંખળ જવાનો મારો દીવસ આવી લાગ્યો. હું મારા ભાઈ હીરજીભાઈને સાથે લેઈ, મારાં માતાજીનાં ભલા આશિશ મેળવી, પંખળ જવા સાડું ઉપડી ગયો. હીરજીભાઈને પંખળ લઈ જઈત્યાની સ્કુલમાં મુકી, તેને બેઠતી કેળવણી અપાવી, મારી આખોની આગળ રાખી મોટો કીધો, અને મારા જમના હાથ સમાન તેને ગણી, આજ સુધી મારી સાથેજ સખ્યો છે. એ વાહાલા ભાઈ જેવા વફાદાર, નેક, અને કારસાજ ભાઈ દુનીયામાં હું ધારું છું, કે ઘણાજ થોડા હશે. આજ દીન સુધી હીરજીભાઈ મને વફાદારીથી વળગી રહ્યા છે. અને જેટલી તેમને મારી તરફ વફાદારી દેખાઈ છે, તેટલોજ મારો તેવનની તરફ આહા અને મોહાબત છે. એવન મારા જમના હાથ સમાન, આજે મને મારી ખુઝરોગીમાં કામે લાગે છે, અને મારો પડતો બોલ, માન સાથે ઉપાડી લેઈ, મને હમેશાં આહા અને મોહાબતથી વળગી રહ્યા છે.

૪૦-નવસારીથી મુબઈ, અને મુબઈથી કરાંચીને રસ્તે ભાઈ હીરજીભાઈને લેઈ, હું લાહોર જઈ પુગ્યો, અને લાહોર જઈ પુગ્યા પછી, મેં મારી આગળી નોકરીનો આર્જ પાછો લીધો, અને મારી રાખેતાની જીંદગી પાછી શરૂ કરવામાં હું નોકાયો.

નસીબનું ફરવું ચક્કર!

૪૧-મારો ખરચ વધતો જતો હતો. નવસારીમાં વસ્તાં, મારાં વહાલાંઓના, તથા મારી ઘણીઆણી વીગેરેના ખરચો ઉપરાત મારા ભાઈ હીરજીભાઈ જેને હું મારી સાથે લેઈ આવેલો, તે સરવેની હાજતો, અને તે સરવેના સવાલોને પોહાંચી વળવાની જરૂરને લીધે, મારો ખરચ વધતોજ જતો હતો. હવે મારાં નસીબનું ચક્કર, કાંઈક બુદ્ધોજ અનુભવ મેળવવા માટે કાંઈ બુદ્ધીજ રીતે ફરવા લાગ્યું. એ બનાવ શું હતો?

એ બનાવ એ હતો, કે મારા માલેકો, જેઓની નોકરીમાં મેં બાર વરશ પુરાં કીધાં હતાં, અને હજી પણ મારી નોકરી તેઓની સેવામાં ચાલુ હતી, તેઓએ પોતાની ભાગીદારી છુટી કીધી, અને તેઓ એક બીભથી છુટા પડ્યા.

હાતમદીલ સખાવતે બાહાદુર શેઠ રસતમજી જમશેદજી જીભાઈની સવખતની મદદ.

૪૨-આ નાખુશ બનાવે મને જખરો વમલમાં લાવી નાખ્યો. મારા શેઠીઆઓએ પોત પોતાનો ભાગ છુટો કીધાથી હું પરદેશમાં લાચાર, લાઈલાજ અને વગર નોક-

રીનો થઈ પડ્યો. શું કરવું, અને ક્યાં જવું, તે એકાએક મને સુજ કે સમજ પડ્યું નહીં. પણ અતે ખુદાની રેહમતથી મને એક ખ્યાલ ઉત્પન્ન થયો. તે વખતે મુંબઈમાં, શેઠ રૂસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈની બુલંદ સંખાવત, અને ઉદારતાની લાખી લાખી વખાણો, મેં મુંબઈમાં સાલવેલી, તેનું મને અચખુચ ધ્યાન આપ્યું. તે ધ્યાન આવતાંજ મને તેવનની મદદ મેળવવાનો વીચાર સુજ પડ્યો. તુરંતજ મેં શેઠ રૂસતમજી ઉપર એક કાગલ લખી અરજ કીધી, કે —

મારા વડીલોનું કહેવું મેં સાંભળ્યું છે,

૪૩—કે મારા પીતાએ તમો સાહેબને બાળપણમાં રમાડવાની નોકરી કરી હતી, તે તમારા વફાદાર નોકરનો હું દીકરો, તમારી પાસે આ અરજ કરજુ હું જાતે મેહનતુ છું, અને મને અતરેની દુકાનદારીનો પાકો અનુભવ છે. મારે માથે મોટું કુટુંબ પડેલું છે, અને મારા માલિકો છુટા પડ્યાથી હું બેકાર બની ગયો છું. તમે! જેવા સખી દાતાર સાહેબ અગર જો મને બે ત્રણ હજાર રૂપીઆ ધીરો, તો હું કલકતે જઈ માલ ખરીદી મારાં નસીબને અજમાવી જોઉં, વગેરે.

આખાદીની શરૂઆત. વીસ હજાર સુધીની મદદ માટે શરૂઆત.

૪૪—મારી ઉપલી અરજી ખુદા જાણે કેવે સચોઘડીએ લખાયલી હશે ? મુંબઈમાં શેઠ રૂસતમજીને મારી અરજી મળતાજ, તેના જવાબમાં તે હાતમદીલ પારસીએ પોતાના તે વખતના કલકત્તાના એજન્ટ

નાનજી જકરીઆ

૪૫—ઉપર, રૂ. ૩૦૦૦ નો ‘ફાફ્ટ’ મોકલી આપી, વધુ તાકીદ સાથે લખી જણાવ્યું, કે મને રૂ. ૩૦૦૦ આપવા ઉપરાંત, હું જો ચીન અથવા વેલાતનું કામ કરવા માગતો હોઉં, તો મને જોઈતી સઘળી વેપારને લગતી સમજ આપી, તેવને મારું કામ સેહલ કરી આપવું, અને જોઈતો માલ ખરીદવા માટે, ઘણામાં ઘણી રૂ. ૨૦,૦૦૦ વીસ હજાર સુધીની મદદ મને આપવી.

રૂ. ૩૦૬૧ ની પુંજ સાથે કીધેલી જાહેગીની શરૂઆત.

૪૬—હજારો શુકર તે દાદગરના ! શું મારી રાત દીનની બદગીના એ પ્રતાપ હશે ? નાનજી જકરીઆ ઉપર મોકલેલા ફાફ્ટના ત્રણ હજાર રૂપીઆ, અને મારી નોકરીના પગારમાધી કરકસરે થયેલા રૂ. ૬૧) રોકડા મળી રૂ. ૩૦૬૧ નો હું માલિક, મરહુમ શેઠ રૂસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈના હકમાં હજારો બલકે લાખો દુવા ગુજારતો, હું એકદમ કલકતે ઉપડી ગયો. પણ હું એખલો શુ કરી શકું ? મારી પીઠે કોઈની મદદની, તેમજ કોઈ પહેલ કઢેલની સલાહની મને જરૂર જણાઈ. મેં ધાર્યું કે મારી સાથે કોઈ ભાગીદાર હોય, તો કામ વધારે સેહલ બની શકે. ભાગીદાર કોણને કરવો, તેના વીચારમાં હું પડ્યો હતો, તેવામાં મને એકાએક મારા પુરાણાં

મીત્ર શેઠ નસરવાનજી બે'કવાલાનું નામ હૈડે ચહુડી આવ્યું' એ નસરવાનજી બે'ક-
વાલાને હું આગળ ઓળખાવી ગયો છું એવન તેજ સાહેબ હતા, કે જેવન મને
પોતાની સાથે કરાચીથી પેશાવર લઈ ગયા હતા.

મારા નવા ભાગીદાર વચ્ચે મને થયેલી ગોઠવણ.

૪૭-એ નસરવાનજી બે'કવાલા, તે વખતે અમરીતસર બે'કમા ખજાનચીના
ઓધા ઉપર હતા. પણ એ બે'કની હાલત કાંઈ બેઠંએ તેવી ધરખમ નહીં હોવાને
લીધે, તે દર દીવસે તકલીફી બનતી જતી હતી. નસરવાનજી ભાઈ તે સારી રીતે
જાણતા હતા, અને તેવન કાંઈ એવાજ વીચારમા હતા, તેવામા મેં તેવનને મારી હકી-
કત ખરીબહેર કરી, મારા ભાગીદાર બનવાની તેવનને મેં અરજ કીધી. હુમો બંને જન
વચ્ચે એવી ગોઠવણ થઈ, કે ભાઈ નસરવાનજી પબખમા રહે, અને હું કલકતે જઈ
ત્યાંથી જે માલ મોકલું, તે તેવન વે પારીઓને વેચે, અને હુમો બંને જન નફા નુકસા-
નમાં સરખા ભાગીદાર રહીએ એમ ભાઈ નસરવાનજીએ ફરમાસ કીધી, પણ મેં
નસરવાનજી ભાઈની ઉપલી સરત સ્વીકારી નહીં, અને મેં તેવનને કાઠફ વધારે ભાગ
આપવાની ફરમાસ કીધી, કેમકે મારો ચાહા અને માન નસરવાનજી ભાઈ તરફ હૃદયથી
વધારે હતો. વળી તેવન ઇંગ્રેજીમા ખબરદાર હતા, તેમજ બે'કનાં સંબંધમા આવેલા
હોવાથી, મેં માન સાથે તેવનને દર રૂપીએ દસ આનાનો ભાગ આપવા દખાન કીધું,
અને હું ફક્ત છ આના લેવા તૈયાર થયો. ખતપતરની મેં જરાબી જરૂર વીચારી
નહીં હું એટલો તો માન સાથે નસરવાનજી ભાઈ તરફ જોતો હતો, કે તેવન
સાથની ભાગીદારીમાં લખત જેવું જરાબી હોવું બેઠંએ, એ વાત મેં સાફ
માનવા ના પાડી હતી.

કલકતામાં પેહલ વહેલુ આગમન.

૪૮-અરે ભાઈ ! તે વખતે કલકતે જવા માટે કાઈ પરભારી રેલવે હતી નહીં.
તે વખતે કાંઈ આજની માફક 'એક્સપ્રેસ ટ્રેન' દોડતી હતી નહીં હો. તે વખતે
લાહોરથી દીલ્લી જવું પડતું હતું. લાહોરથી દીલ્લી રાક ગાડીમા જવા માટે તે
વખતે રૂ. ૧૫ થતા હતા, અને મુસાફરીની ગાડીઓથી કેવી ? પેલા પ્રખ્યાત હીન્દુ-
સ્તાની એકકા ! તે તો જેઓએ જોયા હશે, તેમજ જેઓએ તે ગાડીમાં બેસીને
તેનો અનુભવ મેલ્યો હશે, તેજ જાણે ? એવી એક ખડખડ પાંચમ ગાડીમા તમારા
સેવકે લાહોરથી દીલ્લી જવાની મુસાફરી શરૂ કીધી. એ મુસાફરીમા સોબતીએ
તરીકે એક બે જન સાથે મળ્યા બંદાને ફાલે સુમારે આ મુસાફરીનું ભાડું રૂ. ૨)
આવ્યું. એવી એક ગાડીમાં હું મારા સાથીઓ સાથે અફઝતો ઝીઝતો અને દોઢરાતો,
લાહોરથી દીલ્લી તરફની સફર કરવા લાગ્યો. મારી એ મુસાફરી લગભગ પાંચ દીવસ
ચાલું રહી. પાંચમે દીવસે હુમો સઘળા દીલ્લી આવી પુગ્યા. એ વખતે દીલ્લીમા
મારા આગળા શેઠ જસાવાલાની દુકાન, આંદની ચોક મધે આવેલી હતી. પેહેલો મને

વીચાર એ આવ્યો, કે દીલ્લીમાં મારા આગળા શેઠોને ત્યાં મારે ઉતારો લેવા જવું કે નહીં ? પણ પુરે પુરો વીચાર કરતાં મને એવું સુઝ્યું કે તે સાહેબોને ત્યાં જવું ઠીક પડશે નહીં. એ ઉપરથી દીલ્લીમાં એક ધરમસરા મધે તુરત વેળા ઉતારો લેવાનું મને વાજબી લાગ્યું. આ ધરમસરાની હાલત એવીતો ખડખડ પાંચમ જેવી હતી, કે નહીં બોલવાના નવ ગુલુ ! તોપણ

ગરજને સર સઉ ગણીમત કરવું પડે.

૪૬-એ કેહેતી પ્રમાણે, આ કચરાપનીઓને રહેવા જેવા ભાગા ટુટાં મકાનને સાત સાત વાર પગે પડી, ત્યાં મુકામ કરી પડવા સીવાય બીજો ચારો નહીં હતો. આ ધરમસરાનું રોજનું ભાડું હું બે આના આપતો હતો, અને તે બે આનામાં ફક્ત રહેવા, અને મુવાનીજ ભેગવાઈ માટે મને થોડીક જગ્યા મળી હતી.

એટલામાં દીલ્લીમાં મારા આવવાની ખબર જસાવાલાની દુકાનનાં મેનેજર ભાઈ સોરાબજી નાનજીવાલા મોદીજીને કાને ગેઈ તે ખબર તેવનને પડતાજ તુરતજ તેવને મને બોલાવી મંગાવ્યો, અને પોતાને ત્યાં ઉતારો લેવાની ફરમાસ કીધી. મારી કલકતા તરફની મુસાફરીની મતલબથી મેં મોદીજીને બાણીતા કીધા. તેવને મને તુરતજ સલાહ આપી, કે દીલ્લીથી કલકતે જતા મારગમાં ભારી હાડમારી ખમવી પડે છે, કેમકે દીલ્લીથી કલકતા સુધી જવાની કાંઈ સલગ રેલવે હજી મુધી ચાલુ થઈ નથી. વધુ તેઓએ જણાવ્યું કે, “કલકતા સુધીની સલગ રેલવે તૈયાર થતા પાચ છ મહીના લાગશે, વાસ્તે ગમે તો તેટલો વખત દીલ્લીમાં રહેવું”

પણ તે ભલા ભાઈની એ સલાહ મારે ગળે ઉતરી નહીં. મારો જીવ કલકતામાં ભરાયો હતો, અને કાંઈ કામકાજ કીધા વીના એક ઠેકાણે પડી રહેવાનો વીચાર મને વાહીઆત જેવો લાગ્યાથી, મેં મોદીજીને અરજ કીધી, કે રેલવે વાલાઓ ઉપર કાંઈ લાગવગ લગાડી મને એવી ગોઠવણ કરી અપાવે કે, મારી મુસાફરી કરવાનું કામ મને સેહેલ થઈ પડે. તે ભલા જરથોસ્તી ભાઈએ મારી અરજને ધ્યાનમાં લઈ, જોઈતી ભેગવાઈ અને સગવડ પોતાના લાગવગની ખરકતથી મને કરી અપાવી, અને તે સગવડના પ્રતાપથી દીલ્લીથી કલકતા તરફ જવાની કુચ મેં શરૂ કીધી, અને સાત દીવસની મજલ કાપી અતે કલકતામાં તમારો સેવક આવી પુગ્યો.

કલકતામાં મારો પેહેલો પડાવ.

૫૦-કલકતામાં તે વખતે શેઠ માણેકજી રૂસતમજી બનાજી, અને બીજા સાહેબો જેઓ આગેવાન શેઠેરીમાં ખપવાનું માન ધરાવતા હતા, તેઓ ઉપર મરહુમ શેઠ રૂસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈ તરફથી હું લલામણ પત્રો લઈ ગયો હતો. તે શેઠોને ત્યાં ઉતારો લેવાની મારી મરજી છતાં, હું તેમ કરી શક્યો નહીં, કેમકે મને લાગ્યું, કે ત્યાં રહેવાથી મારા કામમાં ઘીલ

થવાનો સંભવ હતો. એ વાત ધ્યાનમાં લઈ ‘કમીશન એજન્ટનું’ કામ કરનાર મી. રૂસતમજી મુગાશેઠ નામના જરથોસ્તી હમદીનને ત્યાં ઉતરવાનું મેં નક્કી કરી; અને ત્યાં મેં ઉતારો લીધો.

નાનજી જકરીઆ શેઠ ચાતરફ ખખર કહાવી.

૫૧-મારું નસીબ જે આજ સુધી નીંદમાં પડેલું હતું, તે ધીમે ધીમે જાગૃત થવા લાગ્યું. હું પંજબથી ઉપડી કલકતે જવા ઉપડ્યો તે આગમજી સુખઈયા શેઠ રૂસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈએ પોતાના એજન્ટ નાનજી જકરીઆ શેઠ ઉપર ખખર લખી મોકલાવી હતી, કે તેવન તરફની લલાંમણ અને ‘ડ્રાફ્ટ’ લેઈ ફરાંમજી મનચેરજી નામનો પારસી કલકતે આવેછે, તેની તરફ તેવણે ખાસ મેહેરખાની અને માયાથી વરતવું. એ કાગળ જકરીઆ શેઠને મળતાજ તેવને કલકતામાં વસ્તા આગેવાન પારસી સાહેબોને કેહેણ મોકલ્યું; કે શેઠ રૂસતમજી જીજીભાઈનાં લલાંમણ પત્ર લેઈ ફરાંમજી મનચેરજી નામના પારસી પંજબથી આવવા નીકલી ચુક્યા છે, તે જ કલકતામાં કેઈ પારસી સાહુકારો સોદાગરોને ખખર પડે, તો હમુને મેહેરખાની કરી ખખર કરવાની તજવી લેવી. આ સંખબને લીધે મારા કલકતામાં જઈ પુગવા આગમજી, મારા આવવાની ચાતરફ ખખર ફેલાઈ રહી.

નસીબનું પેહેલું નખરું.

૫૨-રૂસતમજી મુગાશેઠને ત્યાં સેવકે ઉતારો લીધો, અને વળી પડોસમાજ આદરીઆન સાહેબ આવેલું હોવાથી બંદાને ખુશી હાનલ થઈ. બામદાદ ૫૬-તાજ રાખેતાની બંદગી માટે સેવક આદરીઆન ગયો બંદગી કરી પાછો ફર્યું, તો યા ખુદા ! મેં શું જોયું ? મુગાશેઠના મકાનના દરવાજા આગળ બે ઘોડાની લેન્ડો ગાડી ઉભેલી, અને મેંવા મીંઠાઈની ભરેલી ઠાળો અને પુલના ગજરા, અને તુરા લઈ જકરીઆ શેઠના દીકરાઓ પોતાના આદમીઓની સાથે મારી વાટ જોતા બેઠેલા દેખાયા ?

રફીક મેહેરખાન, તમારો સેવક તે વખતે જીવાંનીના બાહારમાં હતો, અને કદમાં બટકો અને જરા સેહજ આગે ભરેલો, એટલે જાણે હતો આદરીઆનમાથી મને પાછો ફરેલો જોઈ મજકુર નાનજી જકરીઆવાલાઓ પોતાના આદમીઓની સાથે મારી મુલાકાતે આવી મુગાશેઠને ઘરે મારી વાટ જોતા બેઠા હતા. તેવનની નજર મારી ઉપર પડતાજ મને પોતાને ફરાંમજી મનચેરજીને બદલે ફરાંમજી મનચેરજીનો દીકરો સમજવા લાગ્યા, અને ખરા ફરાંમજી કેઈ ખુજરોગ ઉમરના આદમી હશે, અને હું જવાન ખુબરૂ હોવાને લીધે તે ખુજરોગનો દીકરો હોઈશ, એમ સમજી જકરીઆ શેઠના દીકરાએ મને તુરતજ સવાલ કરીધો- “ સાહેબજી. આપણા બાવાજી ફરાંમજી કયાં છે ? ”

આ સવાલ સાંભળતાજ સેવક સમજી ગયો કે પેલા સાહેબો કેવી જાતની રમુજી ભૂલ કરતા હતા. મેં તુરતજ જાણી લીધું; કે તેઓ ફરાંમજી મનચેરજીને

કોઈ મોટી ઉમરના ગ્રહસ્થ સમજે છે, અને તેવન શેઠ રૂસતમજી જમશેદજી તરફથી પરભારી ભલામણ અને લાગવગ લેઈ કલકતે આવતા હોવાથી, કોઈ મોટા વગવસીલાવાલા હોવા જોઈએ, એમ માને છે, અને હું જવાન છોકરા જેવો, તેવનના દીકરો હોવો જોઈએ.

આ તેમની બુલમા મેં વધુ તેવનને બુલાવો ખાતા અટકાવી, તુરતજ જવાબ દીધો કે -

“ સાહેબ, હું પોતેજ ફરામજી મનચેરજી છું મારા ખાવાજી તે કીરતારની જનાબમા બા મુદત થઈ જઈ પડ્યા છે.

સવાલ—એહો ! આપ ફરામજી મનચેરજી છો ? આપને જોઈ હું ખુશી છું. મુબઈથી હમે ઉપર શેઠ રૂસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈના કાગલો તમારા વીશે આવેલા છે તમે સાહેબ પાસેથી તેવનના કાગલો હમારે માટે કાઈ હોવા જોઈએ ?

જવાબ—હાજી શેઠ રૂસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈએ શેઠ નાનજી જકરીઆ ઉપર મને કાગલો વીગેરે આપેલા છે આપનું મુબારક નામ કેહેશો ! આપ કેળુ છો ?

આ મળુનો સાબલતાજ પેલા ગ્રહસ્થ ગોલ્યા, કે —

“ નાનજી જકરીઆ મારા ખાપ થાએ છું ”

આ મળુનો સાબલી હું મારી રાગેતાની લાયકી પ્રમાણે તુરત વાકો વળી પગે પડી તેવનના હકમા દુવા ગુબરવા લાગ્યો દુવા ગુબરી રહેવા બાદ શેઠ રૂસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈ તરફના કાગલો શેઠ નાનજી જકરીઆને મેં સ્વાધીન કર્યા

મને નમાનો, સાલેસ, અને બોલીદરાજ અને ગરીબ જોઈ, તેઓ ખુશી થઈ ગયા, અને પાતાની સાથે લાવેલી ભેટ સોગાદ મને મજુર કરવાની ફરમાસ કરી કહ્યું, કે—“ સાજે ગાડી લાવીશુ આપ હમારા ખાવાજીની મુલાકાતે પધારશો, તો મેંદરબાની હમારો બગલો તમારે માટે તૈયાર રાખ્યો છે, ત્યાં આપ રહેશો, તો મારા પીતાજી ઘણાજ ખુશી થશે.

પણ મેં હાથ જોડી, તેમની એ માગણી ના પાડી, મુગારોંને ત્યાં પડી રહેવાની મારી ખાએશ જણાવી બોલ બોલતાજ સાજ પડી, પાત્ર વાગ્યા, અને થએલી ગોઠવણ પ્રમાણે લેન્ડો ગાડી જકરીઆવાલાઓએ, સેવકને માટે મોકલી આપી, તેમા બેસી હું નાનજી જકરીઆ શેઠની મુલાકાતે ગયો

તેવન દેશી રીત પ્રમાણે પેહેડી ઉપર ગાદી ગોઠવી બેઠા હતા. ત્યાં જઈ તુરતજ તેવનના પગ ઉપર માથું મુકી નમન કરી, હું દુવા ગુબરવા લાગ્યો.

એક પારસી તરીકે મને માંન આપવા મારે સાડ જકરીઆ ભાઈએ પુરસી મુકાવેલી હતી, તે ઉપર મને બેસવાની તેવને અરજ કીધી, પણ મેં તે અરજ માન સાથે ના પાડી, ગાદીની ઉપર તેવનની પાસેજ બેસવાની મેં મારી મરજી જણાવી, અને હું તેવનની પાસે નવાબોની મીસાલ ગુઠણ ઉપર બેઠો. મારો પેહે-

રવેસ તે વખતે વીચીત્ર હતો. તે વખતે કાંઈ નેકટાઈ, કાલર કે ઉભા પેચની પાઘડી, ફે'ટો, અને કોટ કે દગલા નહીં હતા હું તે વખતે સુફેદ ઢીલો ધચ અ ગરખો, (દગલી) અને માથા ઉપર શાલનો દુપેટો, અને પગમાં સોલજર જેવા ખડતલ ખુટ પેહોડતો હતો.

એ પછી સેવકે પોતાની શાએરીનું દફતર લતાફત, અને ફસાહત સાથે ખોલવા માડ્યું. પ બળી ખુરી લલી ખબરો, મે તેવનને સરાહગત સાથે કેહી સંભલાવી વળી મારી નાહાની ઉમરમા મારી ઉપર પડેલા સંસારી હાદેસાઓની તમામ હકીકતનું દફતર મે ખોલીને બહાર કીધું મારી મુરીખતો, અને મારા સંકટો સાથે મારી હીંમત અને મારી હીકમતની હકીકત સાલલી મારી ખુબીની તારીફ કરી, જકરીઆ શેઠે પોતાના દીકરાઓને તેની નકલ કરવાની ભલામણ કીધી

એ પછી શેઠે રૂસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈ તરફથી મને મળેલા રૂ. ૩૦૦૦૦) ના ફાફતવાલા રૂપીઆ આપતા નાનજી જકરીઆએ મને જણાવ્યું. કે મારે ચીન અને વેલાતનો વેપાર શરૂ કરવો, અને તેને માટે રૂ. ૨૦,૦૦૦) મુખીની ધીરધાર કરવા શેઠે રૂસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈનો તેવનને ટુકમ મળ્યો છે. પણ મારા ભેજ મા ચીન અને વેલાતની વાત ઉતરી નહીં જકરીઆ શેઠ વેપારી ભાશામા બીલ ઓફ લેડીંગ, ડાકયુમેન્ટ, ઈનવાઈઝ વગેરે કાઈ કાઈ બોલવા લાગ્યા, પણ એ બધા કીયા બ નવરોના નામ હતા તેની કાઈબી સમજ મને પડી નહીં. અંતે ટુકમા પતાવવાની મતલબથી, મે જવાબ દીધો કે - “ મુરબીજી, બીલ-ઓફ-લેડીંગ, અને ઈનવાઈઝ એ સઘળા વીશે હું જરાબી બાબતો નથી, અને ચીન તથા વેલાતનું કામ કરવા હું જરાબી માગતો નથી આએ રૂપીઆ ત્રણ હજાર મારે મનથી ત્રણ લાખ છે હું તો એમાથી મારે લાખકનો માલ ખરીદી, તે વજળ લઈ જઈ વેચીને નફા ખાઈશ એ પછી હું સલામ અલેક કરી રવાના થયો, અને અવારનવાર જકરીઆ શેઠને ત્યાં આવતા જતો રહ્યો કોઈવાર જકરીઆ શેઠ સાથે તેવનની ગાડીમા ફરવા જતો, કોઈવાર તેવન સાથેજ માફ ખાણું લેતો, તો કોઈવાર મારે મકાને જમતો હતો. એ રીતે કલકતામા હું મારો વખત પસાર કરવા લાગ્યો.

નસીબની નોખતનો પેહલો ડંકો

૫૩-પણ હું કાઈ કલકતામાં મોજ કે શોખને માટે મારો વખત પસાર કરતો હતો નહીં એટલી વારમા તો હું કલકતાના ખુણે ખુણા ફરી, બજારમાં ખપતા માલના ભાવતાલ મેળવી, કાઈક ખરીદી કરતો હતો. તેવામા એક

ગોપાલ બાબુ

૫૪-નામનો દલાલ, મારી પાસે આવી લાગ્યો. તેણે મને એવી ખબર આપી, કે તે વખતે કલકતામાં એક બહીતા અને આગેવાન હાઉસવાલાઓ, જેઓ

વોટસન ગ્રીનની કંમપની

૫૫-ને નામે મશહુર છે, તે લોકને ત્યાં ટેનેટના ખીરનો એક મોટો જથ્થો કહાડી નાખવાનો પડેલો છે. જો તે લેવા હું રાજી હોવું, તો બાબુ ગોપાલ મને ઘણુંજ કીકાયત ભાવે અપાવી શકશે. ટેનેટનો ખીર વાંચનારને બાણીતો હોવો જોઈએ. એ ખીર મુ'બઈ તેમજ કલકતામાં પ'કાયલો હતો. તે ખીરની બાટલી ઉપર T નો મારકો આવતો હતો, અને તેના કલકતા તથા મુ'બઈમાં સરેરાસ ભાવ (છુટક) ૫૦ થી ૧૦૦) દબન લેતા દબન પછવાડે રૂ. ૫) = રહેતા હતા.

ખુદાનું નામ જ'બાન ઉપર લેઈ, બાબુ ગોપાલ સાથે વોટસન ગ્રીનની કંમપનીમાં હું ગયો. સાહેબ પોને જરા તેજ અને ગરમ સ્વભાવનો હતો, અને મારી તરફ જોઈ મને ગામડીઆ બોલ્ય જેવો ગણી પુછ્યું કે “તું એટલો ખીર લેવા તૈયાર છે” ?

“મેં મારી ફરમાસુ ભાશામાં જવાબ દીધો, અને સાહેબે તે સાભલી જરા મલકાતે મોહોડે મને ખુલાસો કીધો કે - ૨૫૦૦ પીપ, ટેનેટ ખીરના T, મારકાના વેચવાના છે. દરેક પીપમા ૪૮ ડઝન, અને ૪, બાટલી ઉપર છે. ભાવ રૂપીઆ ચાર ડઝનના. પાર્ફન્ટવાલાં દરએક પીપ અંદર, ૮ ડઝન માલ છે, અને તેવા પીપ ન ગ ૩૮૦, છે. ભાવ રૂ. ૨૮ ડઝનના.

બાપજી આવો ? આ ખીરના જથ્થાની ગણતરી કરતા, અને જે ભાવે તે આપવાની મને કીંમત જણવી, તેની ગણતરીના આકાશ મુકી જોતા, માલમ પડ્યું, કે એ સોદા જો મારે હાથ લાગે, તો નફામાં એક બાદશાહી રકમ હું મેળવી શકું. બેશક આ ખીરના સોદાએ માફ' ચીત ચકભમ કરી નાખ્યું જેમ જેમ હું એ સોદા વીશે વીચાર કરતો, તેમ તેમ હું વધારે ગુચવાડામાં પડતો જતો હતો તોપણ હું હીંમત હાર્યો નહીં. પેલા સાહેબને મેં ભપકામાજ કહ્યું, કે ‘ઑલ રાઈટ’ હું ત્રણથી ચાર દીવસમા તુને જવાબ આપીશ વોટસન ગ્રીનની ઑફીસમાંથી નીકળી હું ઘરે ગયો, પણ માફ લેજું પાણી ભરવા ગયું હતું ! ખીર દાડ પીધાથી જેટલી ઘેણ નહીં ચઢે, તેટલી ઘેણ આ સોદાના નફાની ગણતરી કરતા મને ચઢડવા લાગી. પણ ઈલાજ લાઈલાજ હતો. આ સોદા કેમ કરવો, તેની જરાબી સમજ મને પડી નહીં. એ સોદાની કીંમતના રૂપીઆ કેમ, અને કયાથી મેળવવા, તેનો ખ્યાલ કરતાજ મને ચીતરી આવતી હતી. એવા વીચારના વમળમાં હું વીટલાયલો પડ્યો હતો, તેવામાં સાજ પડી, અને જકરીઆ શેઠના છોકરાઓ મને ફરવા લઈ જવા માટે રાખેતા પ્રમાણે પોતાની ગાડી લઈ આવ્યા. પણ ફરવા જવાનું મન કયાંથી થાય ? મનતો વોટસન ગ્રીનના ખીરનાં ૨૫૦૦ પીપની અદર ભરાઈ બેઠું હતું. જે જકરીઆ શેઠના છોકરાઓને ઘણુંબી સમજાવી કેહ્યું, કે ‘માફ મન બેચેન છે’ પણ તે સાહેબો જરાએ સમજ્યા નહીં, અને બહુ બજાઈ થઈ થઈ મને પોતાની સાથે ફરવા લઈ ગયા.

પણ મારી બેચેની માટે જકરીઆ શેઠના છોકરાઓ બજાઈ થઈ, મને કારણ પુછવા લાગ્યા. મેં ઘણી આનાકાણી સાથે જણાવ્યું, કે એક સોદો વાટસન ઝીનવાલી કંમપની સાથે કેમ કરવો તેનાં વીચારમા હું આજ સવારથી પડેલો છઉં. જકરીઆ શેઠનાં છોકરાઓ મારી વાતચીત સાંભલી હસી પડ્યાં, અને તે લોકે મને પોતાના મુરંબી આગળ જવાની સલાહ આપી. મેં કહ્યું, કે “ભાઈ એ વાત કેમ બને. એ તો કાલનો દુકાળ આજે પડવા જેવી વાત મને તો લાગે છે? બે કે રૂસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈ શેઠે, મને વીસ હજાર સુધી ધીરધાર કરવા હુકમ કીધો છે, અને હીયા તો લાખની વાત ચાલી રહી છે”

“કાંઈ શીકર નહી, વાત કરવાથી કાંઈક ખુલાસો થારો.”

પેલા જવાનોએ મને ધીરજ આપી. “જીવો ઘેર આગળ આપણુ આવી લાગ્યા છેએ ચાલો.”

વડા દીકરાએ પોતાના પીતા આગળ, મારી તરફથી સાંભલેલી તમામ હકીકત બહાર કીધી. જકરીઆ શેઠ મને દલગીર અને વીચારમાં પડેલો બેઈ હસીને બોલ્યા. “મેં સઘળી બીના બાણી છે” એ પછી જકરીઆ શેઠે પેનસીલ અને કાગલ લેઈ તે ઉપર આકડા મુકી સોદાની કીંમતનાં રૂપીઆ ગણી કાઢાડ્યા, અને ત્યાર બાદ નફાની રકમ ઉપબવી, મને સવાલ કીધો. “શેઠજી, આ સઘળો માલ કેટલા વખતમાં વેચી શકશો.” મેં તુરતજ જવાબ દીધો. “જકરીઆ શેઠ, હું બે મારા ભાગીદાર નસરવાનજીને પંબજ લખુ, તો તેવન આખાં પંબજમાં ફરી, વેપારીઓ સાથે સાટા કરે, તો પાંચથી સાત માસની મુદતમાં વેચી શકાય.”

આ વાત સાંભલી જકરીઆ શેઠ બોલ્યા—“જીવો ફરંમજી શેઠ, વાટસન ઝીનની આફીસનો ઓફર મારો દીકરો છે. તમે આવતી કાલે સવારે ૧૧ વાગે તૈયાર રહેજો, તેવન તમને પોતાની સાથે લેઈ જઈ સાહેબ સાથે મુલાકાત કરાવશે.”

કામનું સેવટ તો ઠીક આવશેજ આવશે, એવી ઉમેદ મારી છાતીમાં ધડકવા લાગી. ઘરમા આવતાજ દાદાર હોરમજદની બંદગી કરવા માંડી, પણ ચીત શાંત પડ્યું નહી. તરેહવાર વીચારો મનમાં આવતાજ રહ્યા. બુખ પણ ઉડી ગઈ. ચીત પણ ચકલમ થઈ રહ્યું. ઉંઘમાં પણ તેજ વીચાર, અને ઉંઘ પણ ક્યાંથી આવે? સવાર ક્યારે પડે, કે વાટસન ઝીનને ત્યાં જઈ લક્ષાપતી બનું!

અંતે એવા વીચાર અને એવી તાસવીસ કરતાં, સવાર પડ્યું. ખુદાની બંદગી રાખેતા પ્રમાણે કરી, આહે-પાણી, નાસ્તો કરી લીધો, અને ત્રણ કલાક આગમજથી કપડાં પેહેડી લેઈ, અગીઆર વાગાની ડાળા ફાડી વાર બેતો, જકરીઆ શેઠનાં દીકરા માટે બેસી રહેો.

અંતે અગીઆર વાગ્યા, શેઠ પણ આવી પુગ્યા, અને હમે બંને જન ખુદાનું નામ લઈ ગાદીમા બેઠા, અને સાહેબ પાસે જવા નીકળ્યા. જેવા હમે બંને જન સાહેબની આફીસના રૂમમા દાખલ થયા, કે સાહેબે તુરતજ હસીને સલામ કીધી, અને ખુરસી મંગાવી હમેને બેસાડ્યા.

લાખનો સોદા. છ ટકાનું વ્યાજ.

૫૬-૯૦ શા માટે આવ્યો હતો તે મને જોતાજ સાહેબ સમજી ગયો. જો કે ગેઈ કાલેજ મેં ૩-૪ દાહડાની મેહિતલ માગી હતી, પણ મને ૩-૪ દાહડાને બદલે વળતેજ દાહડે પાછો જોઈ તે સમજી ગયો, કે હું એ સોદો કરવાને ઘણાજ ખંતીધુ. હમુને બેસતાં વાર લાગી નહી, તેટલાજ માહેબ જોડ્યો કે.—

“ખીરનો આદો તમે કરો તો ઘણું સાફ તમે ખંડીવાલો મીં કરામજી.” મેં જવાબ દીધો “તમારી કબુલાત મને અનુમરની થઈ પડતી નથી. તમે કેશ નાણા માંગાછો. હું તે મંજુર કરી શકતો નથી

આ સખુનો સાંભલી શેઠ જકરીઆની સાથે સોદાના બાબતમા ખાનગી વાત કરવા સાહેબ પાસેના ઓરદામા ગયો, અને કાઈક જોડવણ ઉપર આવી તેઓ બંને જ ન થોડી વારમા પાછા ફર્યા

“આલ રાઈટ મીં કરામજી” સાહેબ પાછો ફરતાજ જોડ્યો. “આ બે જોડાઉનમા જેટલો માલ છે, તેની આવે નાંધ છે હમે તમુને છ માસની ડીલીવરી આપ્યે છીએ દરએક ડીલીવરીનું પેમેન્ટ ત્રણ માસની મુદતમા તમુને ભરવું પડશે. અને જો એ મુદતની અદર નાણા ભરી દેશે, તો છ ટકાનું વ્યાજ સેંકડે તમુને મળશે”

આહા! નસીબ ખીલ્યુ, અને ખુલ્યુ આ સખુનો સાંભલી હું ખુશીથી ફાલી કુલી ગયો. તુરત એક કાગલ ઉપર સોદાની ચરતોના ખરડો લખાઈ તૈયાર થયાં, તે ઉપર સહી થઈ, અને હમે બંને જ ન વાટસન ગ્રીનની ઓફીસમાંથી નીચે ઉતર્યા જકરીઆ શેઠના ઉપકારનો પાર રહેલો નહી તેવાળના નીકરનો ઉપકાર હું કેમ ભુલું? તેવાળના મુરખીનો ઉપકાર માનવા હું તુરતજ તેવનને મકાને દોડ્યો. તેના હાથ પકડી મેં મારી આબોગા દાખ્યા. મારી ઉભરી નીકળેલી ખુશાલી જોઈ, નાનજી જકરીઆ શેઠે મને આશિષ દેઈ કેહયું, કે “ખુદા તમારું ભલું કરે”

પેહેલા સોદાનો પેહેલો તાર.

૫૭-સોદાની શરૂઆત થયા પછી, હવે હું તેના વેચાણની ખટપટમાં પડ્યો. તુરતજ મેં સાત રૂપીઆની ક્રીગતનો એક લખાત તાર મારા ભાગીદાર નસરવાનજી ઉપર લાહેર ખાતે મોકલ્યો, અને તેમા વીગત વારે ખુલાસો કરીધો. નસરવાનજી ભાઈ આ સોદાની વાત જાણી વીચારમા પડ્યા, કે એટલો સસતો માલ મળી શકેજ નહી. તેવને વળતાં તાર તુરતજ મારી ઉપર કરીધો, અને તેમા મને જણાવ્યું કે “દર ડજન દીઠ આઠ આના ખાર આના મુધી નફો આપવા વેપારી તૈયાર થયા છે, અને વળી રૂપીઆળી રોકડા મળશે, વાસ્તે જણાવો કે સોદો કરું કે નહી.”

આ તારનો જવાબ મેં રૂ ૧૧ બરચી તાર મારફતે નસરવાનજી ભાઈ ઉપર કરીધો, અને તેમા સરવે હકીકત વીગત વારે જણાવી દીધી. ખીજે દીવસે મને નસરવાનજી તરફથી જવાબ મળ્યો, કે તેવને ૧૦૦૦ પીપ વેચ્યા છે, અને ખીજા સોદા સાફ તેવન સુસાફરીએ નીકળે છે.

‘ખુદા મેહરબાન તો ગદા પેહેલવાન.’ એ કેહેતી પ્રમાણે બંદા ઉપર ખુદાની મેહરબાની ચમકવા લાગી, અને બે માસની ટુંક મુદતમાં કલકત્તામાં વોટસન શ્રીન કંમપનીનું સઘળું દેવ ભરપાઈ કરી નાખ્યું, જેથી સોદાની સરત પ્રમાણે મને છ ટકાનું વ્યાજ મળ્યું આ બનાવે વોટસન શ્રીનની કમપનીવાલા સાહેબના મન ઉપર મારે માટે એવો તો ઉમદા છાપ બેસાડ્યો, કે વેલાતથી જેણી માલ આવે, તે પેહેલાં મને ગલતે ભાવે આપવા લાહોર ખાતે લખી પુછાવતો, અને માલ પણ લાહોર મોકલાવી આપતો હતો.

ધંધામાં વૃદ્ધી. શેઠમાં વધારો.

૫૮-એ પછી હમારા પગમાં જોર આવ્યું, અને હુમે બે બે જન જરા લાભો વીચાર કરી, લાખી નજર કરવા લાગ્યા. હુમેએ અ તે લાહોરમાં એક દુકાન ઉઘાડી, વેપારને વધારવા લાગ્યા, અને એ પછી રફતે રફતે ગુરદાસપોરમાં, માધુપુરમાં અને દેલહાઉસીના પાહાડ ઉપર હુમેએ છ વરસ સુધી વેપાર ચલાવ્યો.

ત્યાર બાદ હું પાછો ખીજ વાર લાહોરથી કલકત્તે આવ્યો એ મુદત દરમ્યાન હુમે બે બે લાગીદારોએ ખુદાની મેહરથી સાડ નાણું પેદા કીધું, તેમજ ધીરધાર કરતા થોડું ઘણું ખોલું બી પડ્યું પણ સામટી રીતે લેતા હું પાંચ પૈસાનો માલેક બનવા પાર્યો.

શેઠ રસતમજ જમશેદજી જીજીભાઈ સાથે મારો પત્રવેહેવાર, અને મીત્રચારી.

૫૯-એવી રીતે માડ નસીબ ખુદી ગયેલું મને માલમ પડ્યું પણ એ નસીબ ખીલવનાર અને ખોલનાર મારા મેહરબાન હાતમદીલ બાદશાહી ખવાસવાલા શેઠ રસતમજ જમશેદજી જીજીભાઈ હતા તેઓના પૈસાની જે સવખતે મને મદદ મળી, તેથીજ મને ઉજમ ને ઉલટ આવ્યા, અને ઉદયોગી બની શેજીના મેદાનમાં મેં મારા કીસમતના ઘોડાને દોડાવ્યો, અને પરીણામમાં હું મારા કીસમતને ખીલવી, પાંચ પૈસાની પુજી લેગી કરી શક્યો. એ સઘળા માટે મારે પેહેલા પારસી હાતમદીલ શેઠ રસતમજ જમશેદજી જીજીભાઈનો પાડ માનવો છે.

એ પછી હું હુમેશા અવાર નવાર રસતમજ શેઠ ઉપર કાગલ પત્રો લખી, તેમની તથા તેમના કુટુંબ ખેંશીઓની ખબર અંતર પુછાવતો હતો, અને મારાં તે કાગલોના જવાબ તે લલા માનવંત શેઠ, તુરતજ રવાના કરી વળતી ખબર અંતર પુછાવતા, તથા જોઈતું કરતું કાંમકાજ મને ફરમાવતા હતા.

શેઠ રસતમજ શેઠના ગાયન ઉપર મોટો શોખ.

૬૦-આ મારી જીદગીની તવારીખની નોંધ લખતા, એક બનાવ મજકુર શેઠના બાબમાં જે બનેલો મને યાદ છે, તે ઉપરથી હું જાણી શક્યો છું, કે તે મરહુમ શેઠને ગાયન વાંગેરેનો મોટો શોખ હતો. તેવનનો એ શોખ એટલો બધો તો વધી ગયલો હતો, કે તેવને પોતાની નોકરીમાં એક હીન્દુ ગવૈઆને કાયમ માટે રાખ્યો.

હતો. પણ એતેકાક એવો બન્યો, કે તે હિન્દુ ગવૈઓ પોતાને દેશ જતો રહ્યો, જેથી મરહુમ શેઠ રૂસતમજીને ગવૈઆ વગર ચાલ્યું નહીં, અને મુંબઈમાં તેવનને મન પસંદ કોઈ લાયક ગવૈઓ નહીં મળ્યાથી, તેવને નીચલો કાગલ મારી ઉપર લાહોર ખાતે મોકલી આપ્યો હતો. એ પત્રની અસલ નકલ મારી પાસે મેં આજ દન સુધી જાળવી રાખી છે.

મરહુમ શેઠ રૂસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈના કાગલની નકલ.

“બાઈ સાહેબ ફરાંમજી મનચેરજી ભેગ—

લી૦ સેવક રૂસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈનો સલામ વાંચજો.

“જત હમારા મુરખીજી સાહેબના તરાનસલેશન ફૃ૩ ખાતેથી જે જે ચોપડીઓ છપાઈ છે, તે તમેએ મગાવી, તે હમારી પોતાની પાસે હતી તે સરવે ‘બુક પોસ્ટમા’ તમારા નામનું સરનામું કરીને મોકલી છે, તે પોહોતેથી જવાબ લખજોજી”

એજ વીનતી તા૦ ૧૬ મી જુલાઈ ૧૮૭૦

(સહી) લા૦ સેવક રૂસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈનો સલામ વાંચજો ને ખીજી ચોપડીઓખી પાછલથી મોકલીશું.

“ખીજી હમારી ઘણી ખાચેશ છે, કે એક ફારસી પઢેલો મુસલમાન યા હિન્દુ ગવૈઓ નોકરીમા રાખીએ પણ કોઈ તેવો અત્રે મલી આવતો નથી તેથી જો તમે તજવી લેઈને પેદા કરીને મોકલશો તો તમારી મેરખાની થાશે. હમે તે ઘણીને રૂ. ૧૫) પંદરનો પગાર આપવાને ખુશી છીએ, ને તે શીવાય રહેવાની કોઠરીખી હમારા બાગમા આપીશું, ને હમે તરન મહીના સુધી અજમાવીશું, ને હમારી ખાતરી થાશે તો ચાકરીમા મુકરર કરોશું, ને ખાતરી નહીં થાશે તો માશા ડ) નો પગાર આપીને રસ્તા ખરચના રૂ. ૨૫) પચીશ આપીને વહેઆગીરી કરશું”

લા૦ સેવક,

(સહી) રૂ. જ. જીજીભાઈનો સલામ.

મજકુર કાગજની સાથે મરહુમ શેઠે મોકલાવેલા પુસ્તકોની ટીપ.

શ્રી ૧.

- ૧ મકાશેફાતે કએવાની અથવા જામે કેખશરો-ગુજરાતી તથા ફારશી.
- ૧ કેતાબે ખેશતાબ જદેદશત અફશાર તથા જનદેહુ રાદ-ગુજરાતી.
- ૧ જરતોસતી લોકોના ધરમ પુસ્તકો તથા એ પુસ્તકોની ભાશા અને પુરાતમપણા-વીસે નીખંધ.
- ૧ જરતોશતી બચાએને વાસતે ધરમ નીતી.
- ૧ ઇરાની ખીલા રોકી તખતીઓ વીશે ઇલેક્ટ્રીફાઈન ગરંથકારોએ કરેલી શોધ-ઇનામનો રીસાલો.
- ૧ પેગમર શાહેબ અશો જરતોશતના જનમારાના એહવાલમાં દશતૂર જરતોશત બેહોરાંમે બનાવેલા ફારશી પુસ્તકનો શરેહ સાથે ગુજરાતી તરજુમો.

પણ એવો એકાદ ગવૈઓ હું લાહોરથી મેળવી મોકલવાની તબવીબમાં હતો, તેટલા મરહુમ શેઠનો એક બીજો કાગલ મને મલ્યો, જેમાં તે માનવંત અહરથે એ ગવૈઆ બાબે નીચલું ફરમાન લખી મોકલ્યું હતું.

“ભાઈ સાહેબ ફરામજી મનચેરજી જુમલાખાઉ જોગ શ્રી લાહોર લાં મુબઈ બદરેથી સેવક રસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈનો સલામ વાચજો જત તમારો કાગલ તાં ૧ ફી સપ્ટેમ્બરે શ્રી લાહોરથી લખાયલો પોહોતો છે, ને હમારા જુના ગવૈઆ મધેનો એક સખસ હાલ આવી મલીઓ છે, તેથી તમેએ જે મોકલવા ધારીઓ છો, ને હાલ મોકલજો કરજો. પણ તે ધણીનું નામ નીશ્વાન તથા ફીઆ ગામનો રહેનાર છે, તે ચોક્કશ વીગતથી લખી મોકલજો કે કામ પડશે તો કાગલ લખીને બોલાવીસુ બીજી એ ધણી પાસે સારા સારા રખતા તથા પરભાતમે ગાવાની હકીકતની ચીજો હોએ, તે ગુજરાતી ભાશામે ઉતરાવી મોકલશે, તો એ ધણીના ગુણ જણીશું.

એજ વીનતી તાં ૧૨ સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૭૦

(સહી) લાં સેવક રસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈ.

એ અને એના જેવો અનેક પત્ર વેહવાર મહરૂમ શેઠ સાથે મને ચાલી રહ્યો હતો, તે સઘળો અત્રે ઉતારી લેવાની જરૂર હતું જોતો નથી, પણ એ મહાપરોપકારી શેઠની મારી તરફની ઉદાર લાગણી, મમતા, અને મેહેરબાની કેટલી હતી, તે દેખાડવા માટેજ આ પત્રો મને અત્રે રજુ કરી તેની નોંધ લેતાં ખુશી પેદા થાયછે.

મુબઈમાં રૂનાં સટાની મોહોકાંણ.

શેઠ રસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈની પડતી.

૬૧-પણ વખત કદીથી સરવેનો એક સરખો રહેતો નથી. રંકના રાય, અને રાયના રંક થાય છે. મુબઈમાં કમનસીબે રૂઠની મોહોકાંણમાં સટાના સપાટામાં સેંકડો માતખરો, તારાજ થવાના સમાચાર મને દર વખતે મળતા જતા હતા. મોટા મોટા વેપારીઓ એ સટામા ખુવાર અને પાયામાલ થવાની ખબર મને દરરોજ મુંબઈથી મળતી જતી હતી. એવે વખત એક ખુરી ખબર મને એક દીવસ એવી મળી, કે તે સાલલી હું ધુજવા લાગ્યો. તે સમાચાર મને તારનાર, મને જીવાડનાર, અને મને ઉગારનાર હાતમદીલ સમાન શેઠ રસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈના પડી ભાગવાના દુઃખદાયક સમાચાર હતા. એ દુઃખી સમાચારથી માફ સુખ, આરામ, અને ચેન ગોયા ઉડી ગયા. હું આખમાં પાણી લાવી આ ફરેખી ગરદી-શના સપાટા ઉપર અફસોસ કરવા લાગ્યો. અરેરે? આવા ઉદાર દુઃખલજન અને પરોપકારી હાતમદીલ શખસની ખુવારી કરવામા ખુદાની કુદરતની શું મતલબ હશે, તેનો ભેદ કોણ કલખી શકે ?

મારી હાલની હાલત, મારી હાલની માલ મીલકત, મારી જાહોજલાલી અને અને માફ હાલતુ સુખ, એ સરવે એ હાતમદીલ શેઠ રસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈની દોલતને પ્રતાપે હતાં. તેવનની આવી ખરબાદીની ખબર સાંભલતાજ મેં ઠરાવ કીધો, કે મારી પુજીને પોણો ભાગ હું મારા મુંરબી સમાન શેઠ રસતમજી

જમશેદજી જીજીભાઈ ઉપર મોકલી આપું, કે જેથી તેવનને સવખતે કાંઈ મદદ મળી શકે. આ મારો ઠરાવ મેં મારા ભાગીદાર નસરવાનજીને જાહેર કીધો, અને તેવને પણ મારા વીચારને પસંદ કીધો. તુરતજ હમોએ શેઠ રૂસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈ ઉપર લખી પુછાવ્યું, કે હું તમારો વીસથી પચીસ હજાર સુધીનો દેવાદાર છું, માટે તે રકમ હું તમો ઉપર મોકલવા માગું છું.

આ કાગલનો જવાબ તુરતજ વળતા ટપાલમાં મને પાછો મલ્યો. તે જવાબ શું હતો ? મારી પાર વીનાની અજાણી વચ્ચે, તે જવાબ વાચી હું હેરાત થયો. મારાંજ તે કાગલ ઉપર, લાલ શીહાધથી રૂસતમજી શેઠે બહુ દુઠુંકો જવાબ મોકલ્યો, કે “ફરામજી મનચેરજી કોણુછે, તેને હું બીલકુલ ઓલખતો નથી. એવે નામના કોઈબી શખસને મેં રૂપીઆ ધીરીયા નથી. વીગેરે ”

આ જવાબ મળતાજ મારી ઉલટ ઠંડી પડી ગઈ, અને એ સખીવજીદ પારસી હાતમના હકમાં હજારો લલી દુવા ગુજરી, લલા આશિષ આહીને હું સંતોષ પકડી બેઠો.

હમો ભાગીદારો છુટા પડ્યા.

૬૨-એ રીતે મેં મારી ભાગીદારી નસરવાનજી ભાઈ સાથે, તેર વરશ વેર ચાલુ રાખી, અને અતે રનેહલરી મીત્રાચારી સાથે હમારી ભાગીદારીતું પતીઆહું છુટું કરી, હમો બંને જન એક બીજાથી છુટા પડ્યા એ પછી કલકત્તામાં બહુકતું રહેવાનું મેં નક્કી કીધું. મારા નેકળા ભાઈ હીરજીભાઈને મેં મારી સાથેજ બચ્યા તરીકે આહીને રાખેલા હતા મારા એ ભાઈ જાતે મેહેનતું, ઝડપું, અને મોપેલું કામ કૃતેહમ દીધી પાડ પાડે એવા હોવાથી, તેવન મને મારા સમળા કામમાં ઘણાજ કામના થઈ પડ્યા હતા.

ભાઈ એદલજી રૂસતમજી પારખ. (લખનોવાલા.)

૬૩-આ ભાઈ સાથે પ જાનની બાણ પીછાન અને દોસ્તી હતી. એવન ૧૮૫૮)માં મુલતાન આવેલા હતા એવન ભાઈ શેઠ જામસજીની કુાં મા રાવલપીંડી મધે નોકરીએ હતા. હું તે વેળા ભાઈજી નસરવાનજી એદલજી બે કવાલા સાથે પેશાવરથી, મરીહીલ ઉપર શેઠ જહાંગીરજીની કુાં ની પેહેલ વેહેલી દુકાન ખોલવા સાડ ગયો હતો. એ વેળા ભાઈ એદલજી પારખ મારી આગળી બાણ પીછાનના સખબે હમારા શેઠની દુકાનમાં નોકરી રહેવાની મરજી જણાવ્યાથી, મેં ભાઈ નસરવાનજી બેકવાલાને સમજાવી, મરીહીલ ખાતે લેઈ જવાની ગોઠવન કરી, સાથે લેઈ ગયા મરીહીલમો હમો બંને સાથેજ હતા. તે પછી ભાઈ એદલજીને શ્રીરાજપુર જવું થયું.

હું કલકત્તે છેઉ એવી ખબર ભાઈ એદલજીને પડવાથી રૂ. ૫૦૦૦) સાથે એક કાગલ ભાઈ નવરોજી માણેકજી દામકેવાલાનો લાવ્યા હતા. તેમાં લખ્યું હતું, કે ભાઈ એદલજી સાથે પોતે ભાગમો લખનો દુકાન ખોલે છે. માટે માલ મટાની ખીરધાર કરશો. આ વેળા ભાઈ એદલજીને મેં રૂ. ૧૧૮૫૦)નો માલ આપ્યો હતો.

તે પછી વરસો સુધી અરસપરસ ધીરધાર ચાલવે, ઘણી સારી દોલત એઓ બંને જને મેલવ્યા પછી, છુટા પડતી વેળા એક બીજામાં મીનકરના ઉભો થયો હતો, અને કોરટમાં બંને ભાગીદારો ચઢક્યા પછી, મને એઓ એક તરફનો તાર મલવાથી, મેં ત્યાં જઈ બંને વચે સમાધાની કરાવી હતી.

ભાઈ જમશેદજી બાંહાગીરજી લાલા (કાનપુરવાલા) તથા ભાઈ એલજી રસાતમજી પારખ લખનોવાલા.

૬૪-મુ'બઈથી ભાઈ જમશેદજી બાંહાગીરજી લાલા ઠલકતા ખાતે મારે ત્યાં આવ્યા હતા. કાનપુર મધે દુકાન ખોલવા સાડે માત્ર રૂ ૧૦૦૦) ની કાપણ લેઈ આવ્યા હતા એવન ભાઈ આવે મે મારા ભાઈજી હીરજીભાઈન એટલીજ કેપીટલ આપી ભાગીદાર બનાવી, કાનપુર ખાતે મોકલ્યા હતા અલગલે મારી ધીરધાર મોટી હતી. એઓ આવે કાનપુરમા એક બાપુવા વેપારી ત'કે મેનર્સ જમશેદજીની કુ પની તરીકે મોટો ધ ધો કરેછે.

ઈ. સ. ૧૮૭૫. સીમલા.

૬૫-એ પછી ઈ. સ. ૧૮૭૫ ના સાલમા મારા ધધાનો ફેલો મે એતરફ કરવામાં હુ રોકાઈ જવા લાગ્યો. તુરતજ મે સીમલામા એક પેપર ઉપર, ત્યાં દુકાન ખોલી. એ બનાવ ઈ. સ. ૧૮૭૫ મા બન્યા, તેમજ તીરૂટ રેલવે ને તુરતજી ચાલુ થઈ હતી, તે રેલવે લાઈન ઉપરના મથળા મુખ્ય સ્ટેશનો ઉપર રી. સમેન્ટ રૂમના કંટ્રાક્ટ લીધા. એમા નમસ્ત. ર. અને મુબદરપુર એવા બે વગુ રૂપ મુખ્ય હતા. પણ પાછળથી વધારે રૂમના કંટ્રાક્ટ મેળવી ગઈયો હતો, જે આજ સુધી મારા પોતાનાજ હસ્તકમાં રહેલા છે.

ભાઈ હીરજીભાઈની ભાગીદારી કાનપુરથી છુટી થઈ.

૬૬-એક હાથ ઉપર હું મારો ધ ધો મારા આપણજી વધારયો જતો હતો, તેટલાં દસ વરસ બાદ મારા ભાઈ હીરજીભાઈએ કાનપુર મધે ભાઈ જમશેદજી બાંહાગીરજી લાલા સાથે સુલેહ સંપજથી વેપાર મચાવ્યા બાદ, તેઓએ સુલેહ સંપજથી પોતાની તેવન સાથની ભાગીદારી છુટી કર્યા પછી, મે તેવનને મારી સીમલાની પેહોડીના ભાગીદાર બનાવી સીમલે મોકલ્યા, અને ત્યાર બાદ તીરૂટની લાઈનમા પણ ભાગીદાર તરીકે સામેલ કીધા. આજ દીન સુધી મારા ભાઈ હીરજીભાઈ મારી સાથેજ રહેલા છે, અને મને ચાહીને મારો દરેક પડતો ખોલ માથે ચઢાડવે છે. ખુદા દુન્યામાં દરેક ભાઈઓ વચેનો સંપ કાયમ રાખે, એવું માફ ચાહાવું છે, તે સરવેને આમીન થજે.

તીરૂટ ખાતે કેટલીક મીલકતોની ખરીદી.

૬૭-મારા ધધાની આબાદીને પાંડોચી વળવા માટે, અને થાપણને કોઈગી રીતે રોકી નાખવાની મતલબથી, તેમજ ધ ધો રોજગારની સગવડને ખ તર સમસ્તી-સાર તેમજ મુબદરપુર એ બંને ઠેકાણે મે બાગ બગીચાને બરની જમીનો ખરીદી, અને તે ઉપર બંગલાઓ બાધ્યા છે.

મુબદ્દરપુરમાં પાણીની તંગી, તલાવ બંધાવેા.

૬૮-મુબદ્દરપુરમાં પીવાના પાણીની તંગી પડતી મને માલમ પડી. એ પાણીની તંગીને લીધે ગરીબ માણસો તેમજ મુગાં જાનવરોને મોટી હેરાનગતી લોગવવી પડતી મને જણાઇ. એ હેરાનગતી દુર કરવાની મતલબથી માણસ જાતના બધાં અરથે, મેં ખરચ કરી ત્યાં એક ગંજાવર મોટો તલાવ ખોદાવી બંધાવી લીધો, કે જેથી ગરીબોની હેરાનગતી દુર થાય, અને પીવારાં મુગાં જાનવરોને પીવાનું પાણી મળે. ખુદાના હોકમથી એ તલાવમાંથી આજ દીન સુધી મુબદ્દરપોરની ગરીબ રૈયતને, તથા ત્યાંના મુગાં જાનવરોને પીવાનું પાણી મોટા જથ્થામાં મળતું રહેછે. એ તલાવના બાબમાં મુબદ્દરનાં જામે જમશેદ છાપામાં, તા. ૨૮ મી મે. ૧૯૦૦ અને વાર સોમવારના અંકમાં આ નાકેશ કામ બાબે જે કાંઈ છપાયું છે, તેને ઉતારો અત્રે કરું છું.

મુબદ્દરના જામે જમશેદમાંથી ઉતારો.

બંગાળના મુબદ્દરપોર ખાતે બાંધવામાં આવેલું તળાવ.

(અમારા ખબરપત્રો તરફથી)

મુબદ્દરપોર, તા. ૨૨ મી મે.

અત્રે વરસાદજની મેહેરબાની કમ હોવાથી ગુળીનાં ખેતરો સુકાતાં જાય છે, અને ગયાં ખે વરસામાં રેલથી પાક નાશ પામી લીલો દુકાળ પડ્યો, અને આ સાલ વરસાદ મળે નહીં, એટલે સુકો દુકાળ પડ્યો છે. પાણીના તળાવો પણ સુકાતા જાય છે, અને અત્રે ભારે ઉદાસી ફેલાઇ છે. કલકતા-વાળા જણીતા મી. દુરામજી મનચેરજી બ્રહ્મભાઈ અત્રની રેલવેની આખી લાઈનના કનાકર હોવાથી, તથા બીજા અનેક ધંધાઓ અરથે અત્રે કુટુંબ સહીત આવેલા છે. મીસીસ દુરામજી જેઓ ભાંદરાવાળા શ્રેષ્ઠ સોરાબજી સુમેદારનાં બેટી થાય છે, તેઓ અત્રે ગરીબોમાં પૈસા તથા અન વહેંચીને અને તેટલું સંકટ ઓછું કરે છે. ગરીબોની અરજ ઉપરથી તે બાઈએ પોતાના ધણી તથા દેર, સીમલાવાળા મી. હીરજીભાઈ જેઓ પણ અત્રે આવેલા છે, તેઓને સમજાવી પોતાના સાસુના નામનું એક મોટું તળાવ પોતાની જમીન ઉપર ખોદાવવા માંડ્યું છે, અને સેકડો મળુરો આજ ત્રણ માસ થયા કામે લાગેલા છે. એ તળાવનું મુરત આજે મીસીસ જરબાનુ દુરામજીએ પોતાને હાથે કરી દાન ધરમ તથા રૂપા નાણાંની સખાવતો કરી હતી તળાવ એક વખત વરસાદથી ભરાય પછી તેમા પાણી ખુટવાનો સમય નથી. હમણાથીજ જેમ અહર ખોદતા જાય છે, તેમ ગરીબ નીકળતા જાય છે. તળાવનાં મુરતની કીયામાં અત્રેનાં પારસી બાંતુઓ તથા મહસ્થો અને મી. દુરામજીના કેટલાક બાલુ મીત્રો હાજર થયા હતા. કીયા ખલાસ થવા બાદ, મી. દુરામજીને બંગલો સમજા ગયા હતા, બધાં નામદાર મહારાણીજી તથા લારડ રોયલ્ટસની ખુબ “ સમપીન ” સાથે સલામતી લેવામાં આવી હતી.

સમસ્તીપોરમાં પાણીની તાંબુ-કુવો બંધાવેા.

૬૯-જે રીતે મુબદ્દરપુરમાં તેજ રીતે સમસ્તીપુરમાં પણ પાણીની તંગી માલમ પડવાથી તે જગ્યાએ પણ મને એક મોટો કુવો ખોદાવવાનું વાજબી જણાયું. તે કામ પણ કેટલાક ખરચને લોગે મને કરાવાની જરૂર જણાઈ. એ કુવા-એવો તો સરસ ઉત્તમ પ્રકારનો ગરીબ લાગુ પડ્યો, કે તેનાં અમરત જેવાં આરોગ્યર-પાણી પીધાથી લોકો રાહત પામે છે, એટલુંજ નહીં પણ આગ વરાળની હોનાર પ્રસંગે પણ સતાવાલાઓને એ કુવો ગંજાવર પાણીનો જથ્થો પુરો પાડે છે.

મારો કલકતાનો વેપાર અને વહીવટ

૬૬-એ પછી મારા કલકતાના વેપાર અને વહીવટની આગે જગાએ મારે નોંધ લેવી પડે છે. કલકતામાં મારો વસવાટ કાયમનો થઈ પડ્યો છે, તે વાચનાર રડીકો સરી રીતે જાણે છે. કલકતામાં ચાલતા મારા વેપાર અને દુકાનદારીમાં, મેં મારા રીકગ રૂસતમજીને નફા તેમજ નુકસાનમાં ચાર આનાના ભાગીદાર કીધા છે અને ડાહ્યાતાનો મારો વહીવટ ફરામજી એન્ડ સન્સને નામે ચાલેલો થયો છે

મારી નવસારીની મીલકત.

૭૦-નવસારી માંડ અસલ બાપીકુ વતન છે હુમો ત્યાં બાપદાદેથી વસ્તો આવેલા છે એ

નવસારી મધે મરહુમ શેઠ રૂસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈની યાદગારી જળવવાની મારી ઈચ્છા.

૭૧-મજકુર મલેસરવાડના મોહોલાને નાકે એક જમીનનો ટુકડો તેની આસપાસ ફરતી દેવાલ સાથે આવેલો છે શેઠ રૂસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈની યાદગારી કાયમ રાખવાના હેતુથી, મેં એ જમીનનો ટુકડો મરહુમને નામે રકુલ બાધવા આપ્યો હતો. મારી ઘણી ઈચ્છા હતી, કે મારા બાપીકા વતનમાં એ હાતમદીલ શેઠની યાદગારી કાએમ રહે મરહુમ ત્રીજા બારોનેટ (શેઠ માણિકજી)ને એ મારી બાએશ મેં જણાવ્યાથી તેવને એક ઈજનેર મોકલાવી એ જગા તપાસાવી મજકુર રકુલ બાધવાની તજવીજ કરી હતી મગર અફસોસ ! આદમી ધારે છે શુ, અને ખુદા ડરે છે શુ ! ત્રીજા બારોનેટ સાહેબ તરફથી મારી મરજીને અનુસરતી ગોઠવણો થવા પામે, તે આગમજ કમનસીબે ત્રીજા બારોનેટ (શેઠ માણિકજી ખુરશેદજી) જુજર પામ્યા, અને માંડ ધારેલું કામ ખોરબે પડ્યું. મજકુર રકુલ, એક લલા ખવાસના હુમદીન ભાઈ મેહિરવાનજી નાનાભાઈ મેહિતાએ, 'પોતાનું' ઘેર આપી ઉભી કરાવી

મારી જીદગીને ઉગારનાર, અને લવીશને સુધારનાર શેઠ રૂસતમજીની યાદગારી મારા બાપીકા વતનમાં કાયમ રહે એવી હજી મારી મરજી અને મુરાદ છે હજીબી હું મજકુર જમીનનો ટુકડો કોઈબી વખતે કોઈમા ઘણીને વગર દામે કાંઈબી પુણના કામ માટે આપવા તૈયાર છું. જે ઘણી મજકુર જમીન ઉપર જેબી મકાન બધાવે, તો તે મકાન ઉપર મરહુમ શેઠ રૂસતમજીને નામની એક તખતી તેવણી લલી યાદગારી કાયમ રાખવા ખાતર લગાડે એવી મારી મરજી છે. વળી એ જમીનનો ટુકડો એવા કામ માટે વગર દામે ભેટ આપવા ઉપરાંત, રૂ ૫૦૦ હું જમીનની સાથે કોઈ સારી ગોઠવણ સાથ આપવા પણ રાજી છું.

દમણ તથા નવસારી મધે કુવાઓ ખોદાવ્યા.

૭૨-મને કુદરતી એવો શોખ લાગેલો હતો, કે કુવા અને તલાવો બંધાવી પાણીની તગીથી દિનાત થયા તાણુની તેજી જનવરની હાજરો પુરી પાડવી. એ મારો શોખ જન્મજન્મ કરે હકુલ પાડો હતો, અને એ શોખ પુરો પાડવા માટે અત્યાર આગમજ મેં જુલુ જુલે ઠેકાણે કુવા અને તલાવો ખોદાવી મારા મનની મરજી પુરી પાડી છે. કુવા ખોદાવી તૈયાર કરાવી ત્યાના સનાવાલાઓને રૈયતના વપરાસ માટે અનાયત શ્રીધા છે.

દમણમાં ખોદાવેલા કુવા બાબે મુંબઈના બહેર છાપામાં છપાયેલી વીગત

(સાજ વરતગાન મુંબઈ તા. ૧૯ મી જુલાઈ ૧૯૦૫ માંથી ઉતારો.)

દમણ ખાતે એક કુવો ખુલ્લો મુકવાની કીયા.

પારસીઓ માટે દમણના ગવરનરે જણાવેલા વીચાર.

“દમણનો અમારો ખગરપત્રી જણાવે છે, કે ગ્રંથ તા. ૯ મીએ દમણ ખાતે નામદાર ગવરનરની સાલગરી હતી, અને તે ગ્રંથ પ્રસંગ હાથમા લઈ કલકતાવાળા બાણીના સંખાવતી ગ્રંથસ્થ મી. ક્રામજી મચરજીની સંખાવતથી અત્રે નજદીકના એક ગામના ઢેડાઓ માટે બાધવામા આવેલો કુવો, ખુલ્લો મુકવાની કીયા નામદાર ગવરનરે દમણના ડેન લુઈઝ સ્કૅલ હાલમા કરી હતી. જે વખતે દમણના બાણીતા ગ્રંથસ્થો હાજર થયા હતા. શહેરના તેમજ બહારગામના ગ્રંથસ્થો જેઓ આવી શક્યા નહીં, તેઓ તરફથી દીલસોજીના સંદેશા આવ્યા હતા. ગરીબ ઢેડાઓને જ્યાંકત આપવામા આવી હતી તેમજ નામદાર ગવરનરને પણ તે દીવસે ખાણું આપવામા આવ્યું હતું. નામદાર ગવરનરની લેવામા આવેલી સલામતીનો જવાબ આપતાં તેઓ નામદારે જણાવ્યું હતું કે, લોકોપયોગી બહેર ઉદારતાના ઉમદા જુસ્સાના જશવતા કરને માટે, જરથોસ્તીઓ જગ બાણીતા છે. આ વીશાળ ભરતખંડની ભુમીપર વસ્તી વીધવીધ વર્ણોમા તથા તરેહવાર ટોળાઓમા પારસી કેમ ઘઉંમા માત્ર કાકરા તુલ્ય ગણાય છે, છતાં એ કીરતીવાન કેમ પોતાની જાતી અચળાઈથી બધાને બહુ ખુલ્લું પાઠો આપ્યા છે, અને આ દેશમા એક અગ્રેસર પ્રજા થઈ પડી છે એ કીયાની કેમ પોતાની પ્રસીધ કીરતીની કોલાહલની કલગીર અદર આજ અનેક અમુલ્ય કોહીનુરો ખીરાજેલા ધરાવવાને માટે બહુ ખમર છે, જેમા સંખાવતના સુપ્રસીધ શાહ સર જમશેદજી જીજીભાઈ, એ. સર મહેતા, પેલા પોતાના પયારા દેશને ખાતર જવાનીનેથી આજ લગાડે એવી રીતે જઈપ્રીમાં લટત ચલાવતા હીંદ હક રક્ષક જોષા મહાન મી. દાદાભાઈ નવરોજી, તથા મરહુમ શેઠ તાતાનું નામ કાશમીરથી કનયા કુમારી અને પ્રહમ-પુત્રથી સીંધુ નદીના કાંઠા સુધી દરેક હીંદીઓને બાણીતું અને માનીતું છે. એટલું જ નહીં પશુ એ નામોને તેઓ ભકતી ભાવ રૂપી ખ્યારથી પુજે છે, એવું મારા વાંચવામાં આવ્યું છે. એ પકાયેલી પ્રજાએ પોતાના આ કરી લીધેલા સ્વદેશ સંખાવતીની

અવીર્ણન બનફેશાની બાણવાળેગ જખરીજ છે. રાજદવારી રંગભૂમીપર, સંસારી સપાટીપર, સખાવતના ક્ષેત્રપર, વફાદારીના શીખરપર અને વીધાના વધારામાં પાર-સીએ બીજી અસંખ્ય હીંદી કોમો કરતાં હમેશ અતી આગળી હરોલે રહી, રૂડી રોશન દીપક દે છે. તેમના નામાંકીત નયાગાનો કેવા લડાયક, બહાદુર અને સાહ-સીક હતા, તે પ્રાચીનકાળના ઇતીહાસના પુરાણા પોથાએ આપણને પુરાવો આપે છે. પરમાર્થ, પરદુઃખભંજન અને પરોપકાર એ પારસી પ્રબલો માનવંત મુદરાલેખ છે. તેમની સખાવત સારવજનીક અને નાતબતના કે રાજપરરાજના અંતર વીનાની વખાણવાળેગ છે. એટલુંજ નહીં પણ આ બાદશાહી આલીશાન મકાન જેમાં આજ આપણે ખીરાજવાને નસીબવાન નીવડ્યા છીએ, તેળી એ હીંદના તુરા મીસાલ લેખાતા આગેવાન ટોળાના મહા ઉદાર ધરમાતમાની ધન્યવાદ પાત્ર સખાવતને આભારી છે. એવા સ્વભાવીક શ્રેષ્ઠ સદગુણો ધરાવતી કાબેલ કોમના એક માનવંત મેમબર, તે હમણાજ ડોં દીયોગ દે પ્રીતે આપણને જણાવયું છે, તેમ નવસારીના વતની અને કલકતામા વસીને બોહોષો વેપાર ચલાવતા મીં કરામજી મનચેરજીએ ભીમપોરના ગરીબ અને દુખી દેડોની દાદ લેવાની દલેરી દેખાડી છે, તે સ્તુતીપાત્ર છે. તેમની દુઃખીયાએ તરફની દાઝ અને દીલસોજી માટે મને પ્રોં પોસ્ટવાળા તરફથી તપસીલવાર પ્રદરશીત કરવામા આવયું છે, જે જાણી માનીને એ આપણા અબાણુયા ભલા ઉદાર ગ્રહસ્થ પ્રતયેના મારા તરફના માનમાં મોટો વધારો થયો છે. હું આશા રાખું છું કે મીં અને મીસીસ કરામજીને ખરી ખાતરી સાથ જણાવવામાં આવશે, કે મારી સરકારે તેમનાં આ સ્તુતીપાત્ર ધર્મેનાં કામની ખાસ નોંધ લીધી છે, અને ઉપકાર માને છે પ્રબલ પ્રતીનીધી લેખે ડોં દીયોગે મને મારી સાલગીરી સંબંધી જે સુભાષીત શબ્દોમાં મુબારકબાદી આપી છે, તેને માટે હું હેશાનમંદ થયો છું. પ્રબલવર્ગના પડધાનું પડુ મારા રાજ્ય અમલની તરફેણમાં નમતું હોય, તો તે માટે હું મગરૂર છું, અને એટલુંજ માનું છું, કે મેં મારાં માથે ઉઠાવેલાં મહાન મીશનની પવીત્ર દ્રજ બબવામા કાઈક ફતેહમંદ ઉતર્યો છું. આ પ્રસંગે આપણા માનવંત મીત્ર પ્રોં પોસ્ટવાળાની ગરીબો પ્રતયેની પ્રશંસાપાત્ર કાળજી વીસારી મેળી શકતો નથી. મને જણાવવામાં આવયું છે કે મરકી, દુકાળ અને બીજી અનેક આફતોની વેળાએ, ગજવે ગરીબ, પણ એ મન મગજે માતબર ગ્રહસ્થ સરકારની અને પ્રબલ વર્ગની સામગ્રી સેવા સારી રીતે બબવી હતી. આજનાં ધર-મનાં કામમા પ્રોં પોસ્ટવાળાએ કાળજીથી લરપુર લાગ લીધો ન હોત, તો ભીમપોરના નીરધન દેડો કુવાનું મુદર સાધન કદી પણ મેળવી ન શકત. મને પ્રથમ જણાવવામા આવયું, કે આજની સખાવત કરનાર સદગ્રહસ્થ મારી સાલગીરીનો દીવસ પસંદ કરી તે દહાડે બહિર વપરાસ ખાતર કુવો ખુલ્લો મેલવાનું મુદુરત મારા હાથે કરાવવાને રાજી છે, જે ઉપરથી બુએ, કે આજ મને અનેક રોડાણ અને દબાણ હોવી બેઇએ, એમ આપ કબુલશો, તોય એક લાયક ગ્રહસ્થની લાયક ઉકારતાને યોગ્ય ઉતેજન આપવા અર્થે મેં હા પાડી હતી, અને હાજરી આપી છે, વીગેરે,

વીગેરે વીદવતાભર્યું વચાખયાન કરી છેવટે દમણની રધયતની આબાહીને માટે ત્રણ જયનાદ કરાવયા હતા. એવા દરબારી રીતીના ખાણુંના તરીકા પ્રમાણે, પાછળથી સઘળા પરાણાઓની સલામતી લેવામા આવી હતી. જ્યાર કેડે નવ વાગે ખાણું ખલાસ થયું હતું. થોડોક વખત બીજા સહગ્રહસ્થો સાથે ખુશ ગોફતેગોમા ગુજારયા બાદ, સવા નવ વાગયે સઘળાઓને મળી લેટી નામદાર ગવરનર વીદાય થયા હતા, જે પ્રસંગે પ્રો. પોસ્ટવાળાએ મી. અને મીસીસ ફરામજી તરફથી આજની પ્રેમ-પુર્વક યાદમાં, નામદાર ગવરનરને લેટ આપવાને પોતાપર આવેલી ચાંદીની સુંદર મુક, હીંદુ દેવતાઓની આકૃતીવાળું ચાંદીનું એક સુશોભીત કપ, તથા બીજી કેટલીક ચાંદીની સુંદર કીંમતી ચીજો ધનાયત કરી હતી. એ સઘળી ચીજો હીંદી કારીગરીનો એક નાદર નમુનો હતો. વળી મી. ફરામજી તરફથી નામદાર ગવરનરને મુબારકબાહી ઇચ્છનારો આવેલો તાર તથા પત્ર પ્રો. પોસ્ટવાળાએ રજુ કર્યો હતો, જે બધાં માટે તેઓ નામદારે અતી ઘણો ઉપકાર માનયો હતો. મધમધતા મોટા હાર તથા તુરાઓ ધનાયત કર્યા કેડે, હાજર રહેલાં બેડે વગાડેલા પોર્ટુગીઝ નેશનલ એનથમ અને ફ્રાંઝેલા ફ્રાંકઝાઓની સાથ, તેઓ નામદાર ખુશાલીના પોકારો વચે વીદાય થયા હતા.”

એજ પ્રસંગે દમણમા થયેલી મજકુર હીલચાલનો હેવાલ મુંબઈમાં તે વખતે પ્રગટ થતા ‘સાજના જામે’ નામના છાપામા જે છપાયો હતો, તે સદાબરો અત્રે વાચનારની જાણ માટે ઉતારી લેઉં છું.

સાજનું જામે, ગુકરવાર, તા. ૧૪ મી જુલાઈ ૧૯૦૫.

દમણના ગવરનરની સાલગરેહ.

લીમપોરના ઢેરા માટે ખુલ્લો મેલાયલો કુવો.

તેની યાદમાં અપાયલું ખાણું.

“દમણનો અમારો અબરપત્રી લખી જણાવે છે, કે ગઈ તા. ૬ મી જુલાઈ અને રવીવારનો રોજ, દમણના ખાખમા રમણીય પસાર થયો હતો. બડી ખામદાદમા મોટી દમણમાં આવેલા સરકારી મેહેલના આગણા આગળ વાગેલાં વાજત્રોના સુંદર સરોદો, તથા ટેટા ફ્રાંકાના ગજવર ઘોઘાટ રૂપી અવાજોથી સગનવંતી સવાર શરૂ થવાની ખુશાલ ગવાહી આપતી હતી. એ શુભ દીવસે અમારા નામદાર હાકેમ સાહેબ સીનયોર એલબરટ વાઝ ગીમારાઈસનો મુબારક જનમ દીવસ હતો, અને દમણની વફાદાર રૈયત તરફથી તેઓ નામદારને મળસકામાં પેહેલ વહેલી મુબારક-બાહી આપવાને માટે પ્રજના પ્રતીનીધીઓએ ઉપલી આવકારદાયક ગોઠવણ કરી હતી, અને નામદાર ગવરનરને પોતાને પણ અજયબીમાં ઘણા ગરકાવ કરી મેલ્યા હતા.

ભીમપોરના ડેડાએ લોગવેલી પાણીની ભાવ,

દમણમાં આવેલાં કચીરીયા ગામની કંગાળ ડેડ કોમને પાણી જેવી જરૂરી-
યાતવાળી ચીજનું કીમતી સાધન મુંબઈ નગરીના એક ઉદાર પારસી ગ્રહસ્થ
વરસોની વાટપર એક અલાહેદો અને નવો કુવો બંધાવી આપી બર વખતે પુરું
પાડ્યું હતું. વખતના વહેવા સાથે એ કુવા માહેલું સંકટની ગરજ સારતું
નીરમળ નીર, જમીનના પેટામાં વધુ નીચું ગયલું હોવાથી, કુવો સદંતર સુકાઈ
જવા લાગ્યો, અને પાણી મેળવવા સંબંધીના સાંચા તથા ડેડાની હાડમારી પાછી
શરૂ થઈ. એ આપદા અને હાડમારી ઉપર અત્રેવાળા મીઠા અરહેશર સોરાબજી
પોસ્ટવાળાનું ધ્યાન ખેંચાતાં, તેવજે પોતાની હિંમેશની તારીફ લાયક ખંત મુજબ
કુવામાં વધુ ખોદ કામ કરાવવાની તજવીજ કરી હતી. તોપણ પાણીની ટીપણી
તેમજ તળી કમનસીબ ડેડ કોમના તકદીરમાથી ટળી નહીં! એ કમભાગ્ય કોએ
પાણું મીઠા પોસ્ટવાળાનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું, જેમજે તુરત પોતાના મીત્ર, તે કલક
તાવાળા મીઠા ફરામજી મનચેરજી પર એક માયાકુલ પત્ર લખી તે ગરીબ જ્ઞાતીની
હાજત પુરી પાડવાને ભાર મેલીને લલામણ કીધી હતી, જે ઉપરથી એ જરથોસ્તી
શેઠ્ઠાએ તુરત પોતાના મરહુમ પહેલાં પરજેતરની નેક નંધ્યતે એક નાદર રકમ
પોસ્ટવાળાપર ઘટતી ગોઠવણ તથા વખતસરની વ્યવસ્થા કરવા વાસતે મોકલી આપી
હતી. પણ પાછળથી એ હીણ નસીબની હાજતમંદ કોમનું કમબખત પાણું આડું
પડ્યું, જેણે પોતાનો ભયભીત ભોગ જણાવ્યો! જેથી એ પ્રજાએ પોતાને આગળે
આવેલી સવેળાની સખાવત સહાના મોટા ખેદ સાથે ખોહી બેસી, પાણીના ખુટકાની
આપદાનું વાદળું પોતાના શીરપર લાચારીથી લટકાવી રાખ્યું છે! મીઠા પોસ્ટવાળાને
એક અધીક ઉપયોગી અને ખરેખરી હાજતનું ખાલેસ કામ કરવાનો વધુ વીચાર
કરવો પડ્યો, જે આકેબત વખાણ અને માનને પાત્રજ ઉતર્યો છે. દમણથી ચાર
માઈલ પર આવેલાં ભીમપોર ગામના ગરીબ ડેડાએ એકબી કુવો, કે નવાણનું નાનું
મુનુબી સાધન ધરાવતા ન હતા. અને ઢોઢ માઈલ દુર આવેલા એજ કોમને લગતા
કુવામાંથી મોટી મુશકેલી સાથે પાણી લાવી તેને આ બાબે હુમ્યાત જેવો સંભાળ-
ભર્યો ઉપયોગ કરતા હતા. તેઓને પાણી મેળવવાનો સઘળો આધાર ગામમાં
પાણી ભરતી એકાદ પોતાથી ઉંચ લેખાતી અભણ પણીયારજનનાં હયાળુ ફીલપર યા તો
ઢોઢ માઈલ દુરની ટાંટીયા તોડ મંજલ કરી આવવા પર આવી લટકેલો હતો.

પાયામાં પુરાયલો રામનાં રાજ્યનો પુરાણો સીકકો.

પોતાને મળેલી પરવાનગીથી મીઠા પોસ્ટવાળાએ પોતાના ફીવ ખાતેના બોધાની
ફરજે પરથી પાછા દમણ પધારીને સઘળી ગોઠવણ પાકે પાયેથી કરી, અને ડેડાકના
વચલા ભાગમાં કુવો ખોદાવાનું શુભ કામ ગયા જીન માસની શરૂઆતમાં બરી કર્યું.
ફાલગુણે પાણી મીઠાં અને મોટાં ઝરણાં મળ્યાં હતા. ત્યાર કેટ કુવાનું ખાટ મુહુ-

રત કરવામાં આવ્યું હતું, જે પ્રસંગે તેના પાયામાં શેઠ ક્રશમજી તરફથી મોકલવામાં આવેલો રામના રાજ્યનો એક અતી પુરાણો અને રૂપાનો ઇતીહાસીક અમુલ્ય સીકકો, એક સુંદર દાખડીમાં બંધ કરીને પુરવામાં આવ્યો હતો.

કુવો ખુલ્લો મેળવાની કીચા.

એ કુવો તમામ તૈયાર કરી તેપર ઘટતા ગુજરાતી લેખ સાથની આરસ પાહાણી સુંદર તખતી જડવામાં આવી હતી, અને તે ગઈ તા. ૯ મીએ શેઠ ક્રશમજીનાં બેહેસતરેશન ધરમી ધણીઆણી બાઈ સાહેબ હીંગબાઈની અતી ગભીર અને અશોયાદમાં એ લાચાર લોકોના બંહર વપરાસને વાસતે ખુલ્લો મેળેલો બંહર કરવાની કીચા દમણની પોરટુગીઝ સરકારના માનવ ત પ્રતીનીધી નામદાર ગવરનર સાહેબની મુબારક હાજરીથી અત્રેના બાણીતા “ડેન લુઈસ સકુલ હોલ” માં પાછળા પોહોરે પોણા પાંચ કલાકે કરવામાં આવી હતી એ વેળાએ હોલને આછી તરેહથી સજ્જારવામાં આવ્યો હતો. નામદાર ગવરનર પોતાના સેક્રેટરી સાથે આવી લાગતાં મી. પોસ્ટવાળાએ તથા હાજર રહેલા બીજા મદ્યસ્થોએ બેડના સુંદર સરોહો અને ફટાકડાના ચાલુ અવાજે વધે અત કરણપુરવક આવકાર આપ્યો હતો.

અપાયલુ અનદાન અને વહે ચાયલુ વસ્ત્રદાન

થોડીક પળો ખુશ ગુસ્તેગોમાં ગુજરાતી બાઈ, નામદાર ગવરનરની હાજરી હેઠળ બીમંપા ના તમામ ઢેડ લોકને કુવો ખુલ્લો મેળવાની ખુશાલીમાં મી. અને મી.નીસ ક્રશમજી તરફથી વસ્ત્રો વહે અવામાં આવ્યા હતા, જેમાં બાગકોને આઠણી અને પાતરી, તથા મરદો અને સ્ત્રીઓને તેમને લાયકતા ધોતર અને લુગડાની બક્ષેશ કરવામાં આવી હતી. વસ્ત્રો વહે અતી વેળાએ બધો વખત હાજર રહેલાં બેડે સુંદર રાગણી વજરી હતી બાઈ ઢેડ બાળને જમણુ આપવામાં આવ્યું હતું, જે દેખાવ ખરેખર અતી ઘણો રમણીય અને દીલખુશ દીસતો હતો. મી. પાણીનો માટે કુવો મેળવવા ઉપરાંત અને વસ્ત્રદાન પણ વેળા સર હાથ લાગેલું હોવાથી ઢેડના હમયાં અત્ય ત હરશીત જણાતા હતા, જે હરખનો ઉલરો, બાઈ પીને ગીતડાં ગાવામાં તથા સખાવત કરનારની સતુતીના પુણે ગાવામાં બહાર પાડી બતલાવ્યો હતો.

નામદાર ગવરનરને અપાયલું ખુશાલીનું ખાણું.

દમણના નામદાર ગવરનરે પોતાની અનેક રોકાણો છતાં જે તારીફ લાયક તસદી લીધી, તેની લલી યાદમાં તથા તેજ દીવસે તેમની મુબારક સાલગ્રેહ પડેલી હોવાથી તેની ખુશાલીમાં મી. ક્રશમજી તરફથી, સ્કુલના આલીસાન અયવાનમાં એક દમદમાભરેલું ખાણું આપવામાં આવ્યું હતું. ખાણું માટેની સઘળી દેખરેખ મી. પોસ્ટવાળાના બે અગત મીત્રો તે અત્રેના બાણીતા જવાન બગીરદાર મી. સી. પી. માસકારેનયસે તથા નાની દમણના ખતીલા પોલીસ કમીશનર મી. આઝીલકેટ દે. મીનેજે કરી હતી. ખાણાનાં દીવાનખાનાને દમામથો સજ્જારવામાં આવ્યું હતું. અને મી. ક્રશમજી તથા તેમના લલા ને લાયકીવાળા મોહોરદાર મી. સી. જરબાનુનો

લેગો ફેટો કુલપાનોની વચ્ચે એક મેજ પર મુકવામાં આવ્યો હતો. સ્કુલ હાલની દરેક બારીએ રોશનીની બતી મેળેલી હોવાથી તે મોટાં મકાનનો દેખાવ બહારથી મહા મનોરંજક માલમ પડતો હતો. ખાણીની ટેબલને ઉમદા આરટીસ્ટીક ટેસ્ટથી સજ્જારવામાં આવી હતી, અને તેને નાળરોડી યાને 'ચુનો' આકાર આપવામાં આવ્યો હતો, કારણકે નાળને સઘળા યુરોપીયનો સગનની એક શુભ નીશાણી ગણે છે. બરાબર છ વાગે ખાણીની મેજ બીછાવવામા આવી હતી, જેને મથાળે નામદાર ગવરનરે બેઠક લીધી હતી નામદાર ગવરનરની સામે સુંદર અક્ષરોથી લખાયલું એક મનોહરણુ 'મીનુ' મુકવામાં આવ્યું હતું. ખાણા પર બીજા નીચલા ગ્રહસ્થો ગોઠવાયા હતા—સ્થાનિક લશકરના વડા કેપ્ટન ગારસીઅ. સ્થાનિક સરકારના સેક્રેટરી સીનયોર મીનેઝ. સરજ્યન મેજર સીનયોર ડાં મીનેઝ. આંદરાદ. હેલ્થ ઓફીસર, ડાં મીનેઝ. જાગીરદાર મીં સી. પી. માસકારેનયસ. જાણીતા વકીલ ડાં દીયોગ-ડે-પ્રીટ મીં અ. સો. પોસ્ટવાળા મીં લાઝડી. સોઝા મોટી દમણની ગુજરાતી સરકારી શાળાના વડા શીક્ષક મીં નવરોઝ પોસ્ટવાળા, અને આસરે દબ્બ ઉપર ગ્રહસ્થોએ ભાગ લીધો હતો ખાણા ઉપર અનેક વીશયો પર વાતચીત ચલાવવામા આવી હતી, જેમા બુદ્ધીનોને જગ્યોસતી દીનમા દાખલ કરવા કે કેમ તેના બગેલા ઝગડાએબી યોગેક વખત રોક્યો હતો ત્યાર બાદ રાખેતા મુજબ અપીનના મળવાગીયા ગોઠડ પીણાથી નામદાર ગવરનરની સલામતી મીં પોસ્ટવાળાની એલતેમાસ ઉપરથી અત્રેવાળા જાણીતા જવાન વકીલ ડાં દીયોગ ડે-પ્રીટે ઉભા થઇને લેવાડી હતી જે વેળાએ પોતાની હુમેશની છટા દાર જખાનદરાજીથી નામદાર ગવરનર સાહેબના સદગુણોની સતુતી કરી, શેઠ કરામજી તથા મીં પોસ્ટવાળા તરફથી તેઓ નામદારે લીધેલી તસદી માટે મોટે પાર માનયો હતો, અને દમણની પ્રજાના એક પ્રતીનીધી લેખે તાં ૯ મીના સખકતા માંગળીક શુભ દીવસે નામદાર ગવરનરની પડેલી જનમગાંઠને માટે પ્રજા તરફ મનોમંગથી મુબારકબાદી આપી લાખુ અને ઉજવળ આયુશ ઝળકતી ચળકતી કારકીરદી અને પ્રજાપ્રીયતા સાથે ધચ્છયું હતું, અને નામદાર ગવરનરને માટે ત્રણ વાર હરશનાદ કરાવ્યા હતા, જે સઘળાઓએ સાથે ઉભા થઈ ઝીલ્લી લીધા હતા. ત્યાર કેડે નામદાર ગવરનરે પોતાની સલામતીનો વળતો જવાબ આપયો હતો. ખાણું પુરું થવા પછી નામદાર ગવરનર વીદાય થયા, તે વખતે મીં પોસ્ટવાળાએ કુલના સુંદર હાર તોરા તેવણને એનાયત કરયા હતા. એ ઉપરાંત મીં અને મીસીસ કરામજી તરફથી નામદાર ગવરનરને લેટ આપવા માટે આવેલી ચાંદીની કેટલીક સુંદર ચીજો તેવણને એનાયત કરવામાં આવી હતી. સેવટે પીતા પુત્ર મેસર્સ પોસ્ટવાળાને મીં કરામજી તરફથી કડ્ડર છાપની મોહોરો લેટ કરવામાં આવ્યા બાદ મેલાવડો વીખરાયો હતો.

કલકતામાં મારી વધતી જતી વહીવટદારી કેખાડનારો ઈનતેખાખ.

આ કેહવત એક પારસી શાએર લખી રચી ગયો છે, કે,

‘શ્રી દાદારની મેહેર જેના પર,
તેનું કેઈ કાઈ કરે નહી,
આસમાનથી ફેંકે નીચે,
તોળી તે કદી મરે નહી.’

મારી હાલત દીન જતે તેવીજ થતી રહી હતી. ભગત કબીર કેહી ગયો છે, કે

‘જીતને ગગનમે તારે હય,
ઇતને શત્રુ હોય,
કિરપા હો કિરતાર કી,
તો ખાલ ઉખાડે ન કોય.’

તેમ કલકતામાં મારી વધતી જતી જાહોજલાલી અને વહીવટદારીથી મારી તરફ હસદની લાગણીથી ઘણાકો જોતા હતા. પણ મારી ઉપર તે કીરતારની મેહેર હતી, એટલે હું મારે રસ્તો સેહલથી કાપતો જતો હતો.

કલકતામાં માફ પેહેલું રેહેકાણુ ચીતપોર રોડ ઉપર મેં કીધું હતું. એ મકાનનું માસીક ભાડું હું દર માસે રૂપિયા ૨૫) આપતો હતો. ત્યાર પછી માફ કામ જેમ વધતું ગયું, તેમ તેમ મને મોટી જગ્યાની જરૂર પડતી ગઈ, એટલે રૂ. ૨૫) ઉપરથી મને રૂ. ૫૦) ની જગ્યામાં જવું પડ્યું, અને રૂ. ૫૦) ઉપરથી વધી રૂ. ૬૫) રેહવાનું ઘેર ઑફીસ અને ગોદાઉન માટે આપવા પડતા હતા.

ખુદાની રેહેમત વધતી ચાલી, એટલે કામ પણ વધતું ગયું, અને કામના પ્રમાણમા જગ્યા પણ વધારે લેવાની ફરજ પડતી ગઈ. મોટી જગ્યા વગર કામ થઈ શકે એમ નહીં હતું, એટલે ખરચ પણ વધતો ગયો. ઇ. સ. ૧૮૬૭ ના સાલમાં મારા વધતા જતાં કામને પોહોંચી વળવા, મને બેનટીક સ્ટ્રીટવાલું મકાન રૂ. ૧૨૫) ના માસીક ભાડે લેવું પડ્યું. એ મકાનમા આજસુધી હું મારા કુટુંબ સાથે વસું છું. આજે એજ મકાનનું ભાડું મને રૂ. ૪૦૦) આપવું પડે છે. આ ઘરના બાબમા એક રમુજી બનાવ જે બનવા પામ્યો હતો, તેની ટુંક નોંધ અતરે નોંધી લેવાની મારી લાલચ હું ઠોળાવી શકતો નથી.

ભુતમામાથી વસાયલું બેનટીક સ્ટ્રીટવાલું માફ ધર.

૭૪-હું જ્યારે એ મકાનમાં પેહેલો આવી રહ્યો, ત્યારે એ મકાનને લોચતલીએ સેગરેલ કંચનીને નામે જણાયલા કેમીસ્ટોનું દવાખાનું હતું.

આ સેગરેલવાલાઓ એ ઘરના માલ ઉપર જે કોઈ રેહેવા આવતાં, તેમને એવું કેહીને ભડકાવીને ગભરાવતા, કે “એ ઘેરમાં ભુત છે, અને તેથી એ ઘરમા

કેઈ રેહી શકતું નથી. દર રાતે ભુત જાગે છે, અને ભાડુતોને સતાવે છે ” પરીણામ એ આવતું, કે જે કેઈ રેહેતાં હતાં, તેઓ થોડા દીવસમાં ભુતના ચાલા અને ભુતની ગડબડથી ગભરાટમાં પડી ખાલી કરી જતાં. એ સખખને લીધે એ ઘરમાં કેઈથી કાયમ રેહી શકતું નહીં હતું.

પણ મને મોટી જગાની જરૂર હતી, અને એ મકાન મારા કામને લાયક થઈ પડશે એવું મને લાગવાથી, અને રૂ. ૧૨૫) ના ભાડામાં આવી મોટી કુસાદે જગ્યા મળતી હોવાથી, એ જગ્યામાં જઈ વસવાનો મેં વીચાર કીધો. ખબર કાઢાડતા માલમ પડ્યું, કે એ ઘરમાં ભુતમાંમાં વસ્તા હોવાથી તે ખાલી પડી રહ્યું છે. આપણા ધ્યાનમાં એ વાત ઉતરી નહીં. પંજાબમાં આપણુ પંજાબી ભુતોને ખાઈ ગયલા, તો આ કલકત્તાના ભુતોને ઠેકાણે લગાડતાં કેટલી વાર? રૂ. ૧૨૫) માં હીમત કરી, એ બેનટીક સ્ટીટવાલુ મકાન લેવાનું મેં નક્કી કીધું.

ભુતમાંમાંથી વસાયલું મકાન ૩૦ વરસને પટે લીધું.

૭૫-હું એ ઘરવાલાને ઓળખતો હતો. તેની સાથે લાંબી મુદતનું ‘લીઝ’ કરવાની મેં ગોઠવણુ કીધી. ૩૦ વરસનું લીઝ કીધું, અને ભુતના ગુફામાં સેવક જઈ રહ્યો. દવાખાનાવાલો ખુદો સીગરેલ મને ઘણો બીહવાડવા લાગ્યો, કે ‘ખચ્ચાં છોકરાને તપાસજો, કેમકે ભુત રાતનાં જો જાગશે, તો તેઓ ધાસ્તીનાં માર્યાં હેખતી જશે, મેં જવાબ દીધો “હમારી અવસ્તા એવી ભેરાવર છે, કે ભુત ડાકણ સઘળાં તેની આગળથી દુર નાહાસી જાય છે ” ખુદો સીગરેલ મારી તરફથી આવે સખુનો સાલલી મુગો બેઠો, અને હમો બેનટીક સ્ટીટવાલા મજકુર મકાનમાં, આવી રહ્યા. બે ત્રણ રાત તો હમોએ નચીનતાઈથી ઉંઘ કાઢાડી. હમો રોજ રાતનાં ભુતમાંમાં જાગશે એવી ધાસ્તીમાં વખત ગુજરતા હતા, પણ ત્રણ રાત વેર કાંઈ જાણવા બેગ બન્યું નહીં. વળી હમો રોજ રાતના તેમજ દીવસનાં દાદાર હોરમજદની બદગી તેમજ સુખડ લોખાન વીગેરે છુતથી ખાળતા હતાં, કે ભુત પલીદી દુર થાય, સખખ અંદરખાનેથી હમારા પણુ લપ્પાં થોડા ઘણા લેવાતાં હતાં. એવી ધાસ્તી અને ધડક ધુબરા વચે ચોથે દાહાડે રાતના નીંદમાં એકાએક ખલલ પડી! હમો ધારતા હતા, તેમ હમારી વક્રી પ્રમાણે ચોથે દાહાડે રાત્રે, મોડેથી ભુત અને પલીદોએ હમારાં મકાનમાં દેખાવ દીધો. હમો રાખેતા પ્રમાણે ભણી ગણી સુતા હતાં, તેવામાં એકાએક મકાનની હેઠલ ગગડાટ અને ભયંકર અવાજો સંભલાવા લાગ્યા. ઘરમાં છોકરાંઓ આ અવાજના પુકારો સાલલી બીહીને જાગી ઉઠ્યાં, અને ધાસ્તીથી હેખતઈ ગયાં. મેં બહુયું કે હું જો હીંમત હારી જઈશ, તો કાલને દુકાળ આજે પડશે. માટે હીંમત પકડ્યા વગર છુટકો નથી. તુરતજ મેં હાથમાં એક મોટી ડાંગ લીધી, અને છોકરાઓને ધીરજના સખુનો કહી આગળે દાદરે નીચે ઉતરી, મારા ચાર ડરખાંનો તથા ચોકીદારો જે ત્યાંજ સુતા હતા, તેઓને મારી સાથે લઈ, મોટે દરવાજેથી ગુપચુપ બાહાર નીકળી, ખારણના બાકેરામાંથી ચીમાઈને, જે ચોરદામાંથી અવાજ આવતો હતો, ત્યાં

હું જોવા લાગ્યો, તો ઓ પાક પરવરદેગાર ! મેં શું જોયું ! હું તો કાંઈ જુદું જોવાની વક્રી રાખતો હતો ! પણ તેને બદલે મેં કાંઈ જુદું જોયું !

બરોબર નજર થેડવીને જોયું તો ખુઠા સીગરેલ અને તેની સાથે રહેનારાંઓ કાળા રંગના મોટા જલાઓ પહેડી, ઓરડામાં ખુમ બરાડા અને ખુમ ઢીંગણા મચાવી તરહેવાર ભયંકાર, ખીહીક લાગે એવા યુકારો પાડતાં હતાં. પણ તેઓ સઘળાએ મને નીચે ઉતરતાં જોયો હશે, યા મારા દરબાન અને ચોકીદારો જે મારી સાથે હતા તેઓ ઉપર કાંઈ તે લોકની નજર પડી હશે, તેથી તેઓ એકદમ અવાજ કરતા મુગા થઈ ગયા, અને પેલા કાળા જલા કાઢાડી નાંખી, બાંજે કાંઈ બન્યું જ નહીં હોય તેમ ગુપચુપ મુઈ ગયા.

ભુત મામા ખાસ્સા પકડાયા !

૭૬-આ તંમની હેબતાવનારી ચાલથી મને ઘણો ગુસ્સો ઉપજ્યો. મેં તે લોકનેો દરવાજો રાતોરાત ઠોક્યો. તેઓ સઘળા બગી ઉઠી, કાંઈ બાણુતાજ નહીં હોય એવો દેખાવ કરી અંબાળા થઈ ગયા. પણ મેં ખુબ રીતે તે લોકને દમ ભરાવી સવાર પડતાંજ પોલીસમા ઘસડવાની ધગકી આપી

સવાર પડતાજ મીસતર અને મીસીમ સીગરેલ ઉપર પોલીસમાં મેં કાંમ ચલાવાની હીલચાલ કીધી. પણ તે બખર તે લોકને પડતાજ તેઓ પોતાના કામ માટે માફ માગવા લાગ્યા. તે લોકની આંખે હીનપસ્ટીભરી ચાલની મતલબ એટલીજ હતી, કે આવી રીતે ભુત પલીદની ધાસ્તીથી તે મકાનમા કોઈ પણ ભાડુત આવે નહીં, એટલે તેઓ આખું મકાન પોતાના કબજામા રાખી, તે સસ્તાં ભાડાંમા વાપરે. એવી રીતે વગેરે સુધી આ મકાનને બદલામીનો કલક લાગી ગયાથી કોઈ પણ તે ઘરમા વસતું નહીં હતું, પણ હમો તેનો ઇલાજ કરી, ભાડુત તરીકે આજ દીન સુધી વસવાટ કરી રહ્યા છીએ, અને તે દીવસથી ભુત મામાની આવ જાવ બેનટીક સ્ટ્રીટવાલા આ ઘેરમાથી સદાની નાખુદ થઈ ગઈ છે. આ બનાવ બન્યા પછી સીગરેલવાલાઓને હવે ઘેરમા રહેવું ભારી પડવા લાગ્યું, તેઓએ પોતાના દવાખાનાને લગતું ફરનીચર, તંમજ દવા દારૂ વીગેરે સઘળો સામાન વેચી નાખી પોતે ખાલી કરી જવાની મરજી મને જણાવી. એ ઉપરથી મેં એ દવાખાનું તેના સઘળા રાચરચીલા સાથે રૂ ૭૫૦૦ ની કીંમતે ખરીદી લીધું, અને એજ દવાખાનામા જોઈતો ફેરફાર કરી, બે ડાકતરોને મેં પગારદાર રાખ્યા, તથા એક અમેરીકન લેડી મીસ ડા૦ બીન્ક નામે રોકી, અને માફ કામ ચાલુ કીધું. આ માફ નવું કામ નવા ધંધા તરીકે ચાલું થયું હતું. એજ વખતે મુબાર્કવાલા મરદુમ ડાકતર દાદાભાઈ બ્રમાસજી કાપડીઆનું અતરે આવવું થયાથી, તેવને મારા ઉપલા દવાખાનાના કારોબારની નજરો નજર તપાસ લીધા પછી, પોતાનો પુરેપુરો સંતોશ બાહરે કીધો હતો. મેં ડાકતર કાપડીઆને અરજ કીધી, કે તમો સાહેબ મુંબઈ જઈ કોઈ કાબેલ પારસી ડાકતરને બે મોકલી આપો, તો હું તેને હસ્તક આંખે દવાખાનું કરૂં. ડાકતર દાદાભાઈએ મુંબઈથી એક ડાકતર મોકલવા કબુલ્યું. અરૂં, પણ કોઈ ડાકતર આવી શક્યો નહીં.

બેહેસ્તન બેટી ગુલખાનું અને
મારાં પેહેલાં ધણીઆંણી મરહુમ હીરાબાઈ ફરાંમણ બુમલાખાઉ.

ડાકતર મીસ બીન્ક રૂ. ૫૦૦૦ લઈ પસાર થઈ ગયાં !

૭૭-વાચનાર મેહેરખાન, મારા ધંધા અરથે મને ચોતરફ લાઇને ઉપર અવાર-નવાર લાખો વખત મહીનાઓ મુધી જવું પડતું હતું. એટલે મારી ગેરહાજરીમાં આ મારા દયાખાનામાં કામ કરતા ડાકતરો પોતાના ખીસાં ભરવા બુલતા નહી હતા. એક વખત ડાકતર મીસ બીન્કને પનાના માહારાણીની ખીમારીની સારવાર કરવા રૂ. ૫૦૦) ની કબુલાતે મે રવાના કીધા રાણી સાહેબ સાબન થયા, અને ઇના મમા રૂ. ૫૦૦૦) ઉપરાંત લેટ સોગાદ આપી, તેવનને પાછા કલકતે રવાના કીધા, પણ મીસ બીન્ક તે સઘળો અવેજ લેઇને કલકતે આગ્રવાને બહલે કરાચીને રસ્તા અમેરીકા વટેણા વાવી ગયા વેટણા વાવી ગયા, અને આજ દીન મુધી તેવણુના કાઇબી પત્નો જડયોજ નથી.

આવા સ જોગ વચે મારા નાણા અને વખતની નાહક બરખાદી જાણવાર કરવાનું મેં વાજબી ધારયું નહી, અને તુરનજ મે આ આખું ખાતું લીલાંઉથી વેચી નાંખી વગર હાસલે આ જંગલમાંથી હું નીકળી ગયો.

નવો સાહુસ. નવો ઉમંગ.

૭૮-લગભગ એ વખતે બેંગ્લાડા, વોલટેર, અને વીઝાગાપતમની નવી રેલવે બંધાઈ તૈયાર થઈ હતી. એ રેલવેના ત્રાફિક મેનેજરે મારા મીત્ર હોવાને લીધે, એ આખી લાઇનના રીફ્રેશમેન્ટ રૂમોના મને કનટ્રાક્ટ મળ્યા હતા.

ગુજરાતનાં તરફની મારી વફાદારી. મારી દીકરીને મે આપેલો વચન.

૭૯-મારી દીકરી કવખતે ગુજર પામી હતી. તે વાહાલા ફરજ દરરફની મને પવીત્ર ફરજ બજાવવી હતી. તે દીકરીના કવખતના મરણની કાહાણી હું અતરે રણુ કરવાને રાજી નથી, પણ તેણીના મરણ સમે મરતી વખતે તેણીએ મારી પાસે એવું માગી લીધું હતું, કે “ જેવી રીતે હું મારી દીકરીને તેણીનો હૈયાત દરમ્યાન પાલતો હતો, તેવીજ રીતે તેણીના મરણ પછી તેણીના ખાવીંદને પણ પાલવો. ” મેં તે મરનારનાં સખુને પાલવા કબુલાત આપી હતી. મારી દીકરો દસ માસનો એક બેટો મુકી ગુજર પામી હતી. તે મરહુમ દીકરીના ખાવીંદને-મારા જમાઇને-લાંખી મુદતે ખીજ વાર પરણવાની મે લલામણુ કીધી હતી, અને તેને રૂ. ૧૦૦૦) શેકડા આપી, ઉપલી રેલવે લાઇનના રીફ્રેશમેન્ટ રૂમનો કારોબાર તેને સ્વાધીન કીધા હતા. આજે તેઓ મુખમા પોતાના દીવસો ગુજરે છે, તે જોઈ હું ખુશી છું.

એ મારા જમાઇનું નામ પેસતનજી દોરાબજી ચોકસી છે. મારી દીકરી જે દસ માસનો દીકરો મુકી ગુજર પામી હતી, તે દીકરાને મેં મારી નાકેસ શકતી અને ગુનસ મુજબ સંભાલથી પાલી પોસી મોટો કીધો. તે આજે છવીસ વરશની ઉંમરે પુગ્યો છે, અને વેલાત જઈ ઇલેક્ટ્રીક એનજીનીયરનું કામ શીખી આવ્યો છે.

દારજીલીંગમાં પેહલવેહેલ્લી પારસીની દુકાન.

૮૦-લગભગ એજ પ્રસંગે સેવકે એક દુકાન દારજીલીંગ ખાતે ઉઘાડી, તેનો વહીવટ મેનેજર સાહેબને સ્વાધીન કીધો હતો. પણ કમનગીએ ફરામજી મંન-ચંજીને જે કોઈ મદ્યા, તે સઘળાજ તેના ખીમાની ખબર લેનાર મદ્યા 'ટુંકમાં લગ્યા વગર ચાલતુ નથી, કે દારજીલીંગવાલુ ખાતુ એવુ જણાયુ, કે 'નોકર કમાય ને ઘણી ગમાય' એટલે મારા વાચક મેહરખાન, તુ વીચાર કર, કે મને શુ ખતો એ મારા દારજીલીંગના સહાસના મળ ધમા લેવો પડ્યો હશે? ત્રણ વરસ વેર એ ખાતુ મે જેમ તેમ કરી ચાલુ રાખ્યુ હતું, પણ અતે મેનેજર સાહેબની લુચાર્ડન લીધે તે દુકાન બંધ કરવાની મને હુ ખભરી ફરજ પડી હતી.

મેસર્સ અપકાર કંપનીની સ્ટીમરોનું કંત્રાકટ.

૮૧-અતરેની બાણીની મેસર્સ અપકારની કંપનીની ત્રણ સ્ટીમરો, જે હમેશા ચીન, સીંગાપુર ખાતેની સફર કરતી હતી, તેમા આવતા જતા પેશીન-જરેને તથા સ્ટીમરોના કેપ્ટનો, માલમો, અને એનજીનીયરો વગેરે મરવે અમલ-દારોને ખાવાની ખોરાકી પુરી પાડવાનુ કંત્રાકટ મે લીધુ હતુ. એ કામમા ઘણો સારો નફો અને મારી આવક હતી, એમા તો જરાએ શક હતો નહી પણ આપણા હમદીનાને એ સ્ટીમરો ઉપર કામે લગાડવાના મને શોખ હોવાથી કેટલાક ચીખાવલા અને ધીરના હાલો જેવા પારસીઓને એ સ્ટીમરો ઉપર મે કામે લગાડ્યા હતા, અને પરીણામમા એકજ વરસમા મને મોટુ નુકસાન વેડ્યુ પડ્યુ હતુ. પારસી પારીઆઓ મને એવી ચાનક લગાડી છે, કે તેઓને કદી જોખમ ભરેલા એકા ઉપર નોકરીએ રાખવાને હુ હવે રાજી થઈશ નહી. તોપણ હુ માનુ છુ કે જેમ આદમીના હાથના પાચે આગળા સરખા હોતા નથી, તેમજ સઘળા પારસીઓ કાઈ એવાજ હોતા નથી કેહવત ખરી છે કે:-
“માણસ માણસમા આતરો, કોઈ ઝવેર અને કોઈ કાકરો.”

એજ વખતે એજ સ્ટીમર ઉપર એક પારસી નગ એવુ મદ્યુ, કે તેની ચીલ ઝડપની જેટલી વાત બોલુ તેટલી ઓછી. તે પારસી કોઈ માવજી ખાનદા-નનો સુરતી હતો તે સુરખી નાણાની એક રકમ ઝડપ કરી સીંગાપોરથી પોખારા કરી ગયો. સારા નસીબે સ્ટીમરનો કેપ્ટન નેક અને ભલો હતો, તેથી ઝાજી નુક-સાનીમા મને જવુ પડ્યુ નહી. એવા એવા અનેક સજોગો વચે, અપકાર કંમ-પનીનુ કામ છોડી દેવાની મને ફરજ પડી હતી.

સેહજમાં બચી ગયો. ખુદરતની મેહર.

૮૨-મેં હુમણાજ આપને જણાવ્યુ, કે જેના ઉપર કીરતારની મેહર હોય છે, તો તેને મારનાર જખ મારેછે તેમ એક બનાવ મારા બાબમા એવો બનવા પામ્યો હતો, કે તે જો બચ્યો હોત તો મારી તેમાં મોટી ખરાબી થઈ જતે. તે બનાવની મને એક ટુંક નોંધ અતરે લેવી પડેછે.

દામોદર જાદવજી નામે એક હીંદુને મેં મારે ત્યાં પંદર વરશ સુધી એક કારભારી તરીકે નોકરીમાં રાખ્યો હતો. રફતે રફતે તે મને એટલો તો ઈમાનદાર અને પ્રમાણીક માલમ પડ્યો, કે હું તેની તારીફ હમેશા કરતો હતો. દામોદર જાદવજીને માટે મને ફરીઆદ કરવાનું જરાબી કારણ મળ્યું હતું નહીં, પણ કમનસીબે એ દામોદર જાદવજીનો લોભ જાગ્યો, અને તેણે લક્ષાપતી થવાનો મક્કમ વીચાર કીધો.

ભાઈઓ જે એકદમ લક્ષાપતી થવા નીકળે, તેને કેટલો જોખમ ખેડવો પડેછે, તેનો કાઈ વીચાર આવેછે ?

એ દામોદર જાદવજી સાથે મુંબઈ ખાતે, અને મરદુમ ભાઈ નસરવાનજી ફરદુનજી પારખ સાથે મેં ભાગીદારીમાં પેટેડી ઉઘાડી, ફક્ત વેલાતથી માલમતા મળાવી, જે જે જોઈએ તે ખરીદી વેચે, એવી રીતે મુમારે જે વરશ ચરલ રીતે હમારું કામ ચાલ્યું. પણ એટલામાં મેં કેલ્યું તેમ દામોદર જાદવજીનો લોભ તેના મનમાં જાગરૂત થયો. તેને લક્ષાપતી થવાનો ચપનો આવવા લાગ્યો. તેણે એક યોજના ઘડી કાઢાડી. દામોદરની એ યોજના પ્રમાણે તેણે આખી સ્ટીમર ચારટર કરવા માડી. અલખતા દામોદર જે સ્ટીમર ચારટર કરતો હતો, તે હમારી આટને આધારે થતું હતું, અને તેથી એ મહાભારત કામમાં જે કાંઈ ખોટ આવતે, તે ખોટના જોખમદાર પણ હમને રેહવું પડતું. પણ દામોદરના આ મહાન પરાક્રમની હમને જરાબી ખબર તેણે હમારે કાને આવવા કે પડવા તીધી નહીં, અને હમો તેના એ કામથી સેવટ સુધી બીલકુલ જોખમર રહ્યા હતા. પણ સારા નસીબે મરદુમ નસરવાનજી પારખને તેનો કાઈક અસારો માલમ પડ્યો, અને તે અસારો જણાતાજ ભાઈ નસરવાનજી પારખે હમને તે વીગતથી બાળીતા કીધા, કે દામોદર તો આવાં ઉડા પાણીમાં તરતો માલમ પડે છે આ ખબર મારે કાણે પડતાજ મારા હાડ ધ્રુજવા લાગ્યા તુરતજ મેં ભાગીદારી બંધ કીધી, અને લેણું તથા દેવું ચુકતે કરી નાખ્યું.

પણ મજકુર દામોદરના ધ્યાનમાં આ જોખમ ભરેલા તેના સાહાસનું જેહુદા-પણું ઉતર્યું નહીં. તેણે બીજાઓ લેગા સ્ટીમર ચારટર કરવાનું કામ ચાલુ કીધું, અને ટુક વખતમાં તેણે પોતાની સાથવાલાઓને મોટી નુકસાનીમાં લાવી નાખ્યા, અને પોતે પણ ખુવાર થયો. લાજ મારી તો તે દાદગર દાદારજી રાખી એ પછી નવા સાહાસો માથે ઉઠાવવાનું, અને નવા ભાગીદારો સાથે નવી ભાગીદારી કરવાનું કામ એકદમ બંધ કરવાનો નકી ઠરાવ એવકે કીધો.

ઈ. સ. ૧૮૮૨. મહારાજ ગાયકવાડ શીઆજીરાવ કલકત્તામાં.

૮૩-ઈ. સ. ૧૮૮૨ માં મહારાજ શીઆજીરાવ ગાદીએ બેઠા પછી, તેવન કલકત્તાની સેહલગાહે પોતાના (૧૫૦) આદમીના ગજવર રસાલા સાથે આવ્યા હતા. તેવનની સાથે તેવનના કાકાજી, તથા તેવનના ભાઈઓ પણ હતા. એ સઘળાઓને

કલકતામાં વસવા માટે બંગલાઓ તથા ખાવાપીવાની અને બીજી જોઈતી તમામ ચીજો પુરી પાડવાનું કાંમ અને કારોબાર, મને સંપૂર્ણ કરવામાં આવ્યો હતો.

તુરતજ બંગલાઓ મોઢી કીંમતે ભાડે લેઈ તેને સંગ્રહવા માડ્યા. તેમાં જોઈએ તેવા રાચરચીલા, કીંમતી ગાલીચા, અને સુદર ફરનીચર, બીલીયરડ ટેબલ વીગેરે સુકાવી, તે વડે સગારી, ખરચની કાંઈ પણ કચાસ કીધા વગર, પરીઆના માળા જેવી બનાવટ કરી તૈયાર કીધા એ બંગલાઓનો સગાર થઈ રેહ્યા પછી, પોલી-ટીકલ એજન્ટ જનરલ વોટસન સાહેબ, મહારાજ આવે તે આગમજ તે જોવા આવ્યા હતા. તેવન બંગલાને આવી રીતે સંગ્રહિતો જોઈ છક થઈ ગયા, અને તુરતજ મને શેકહેન્ડ કરી મારે ઉપકાર માન્યો બીજે દીવસે મીં એલીયટ પણ એ મકાનની લેટ લેઈ પોતાનો પુરેપુરો સતોષ જાહેર કરી, મને સુખારકબાદી આપી ગયા હતા.

એ પછી મહારાજ અને મહારાણી પોતાના રસાલા માથ આવી પુગ્યા હતા. આ પ્રસંગ માટે કુસાદે બંગલાઓ તથા ૬૧) તબુઓ મોજુદ રાખ્યા હતા, જેથી આ આખી

રોયલ પાર્ટી.

૮૪-આ રાજવશી જેવા મકાનોમા કાંઈબી અગવડ કે અડચન વીના સુખમા રહેતા હતા ન્યા સુધી આ રાજવશી મેલાનડો કલકતામા રહ્યો ત્યા સુધી તેનો સંઘળો ખરચ મારે હસ્તક થયો હતો.

માહારાજ ગાયકવાડ કલકતામા પેહેલ વેહેલા ૧૦૦-૭૦૦) માનસના રસાલા માથે આવેલા, તે વખતે બજવેલી સરવીસ નબળી કાગલ રુખા સાહેબ તરફનો.

કલકતા તા ૨૫ મી એપ્રિલ ૧૮૮૨.

મારા વાહાલા મીં ફ્રાંમજી મંનચેરજી.

જત નામદાર માહારાજ સાહેબ ગાયકવાડ, જે વખતે નામદાર રાણી સાહેબ, કાકા સાહેબ, નામદારના ભાઈઓ, પ્રધાન અને આસરે ૬૦૦) માણસના રસાલા સાથે પેહેલ વેહેલા કલકતા પધારીઆ હતા, તે વખતે તમારે તે નામદાર માટે બંગલા, ગાડી ઘોડા, ફરનીચર વીગેરેની જે ઉત્તમ ગોઠવણ કરી હતી, અને તમારે તે નામદારને સર્વે પુરે પાડ્યું હતું, તથી તે નામદાર ઘણા સતોષ પામ્યા હતા.

મીં વોટસન ને ત્રણ બંગલા ઘણી સરસ અને સુશોભીત રીતે સંગ્રહિતો જોઈને, તેજ વખતે તે કામ કાણે બજવ્યું હતું, તે જાણવા આતુરતાથી સવાલો પુછ્યા હતા, અને નવસારીમાં જગીર આપીને અથવા કોઈ બીજી રીતે આપની ઉત્તમ મેવાનો બદલો વાપી આપવાની તેવને ઈચ્છા બતાવી હતી.

મીં એલીયટ, નામદાર માહારાજના ગિલ્ડ અને મીમીસ એક્સિઅટને પણ એ પ્રસંગે તેઓને ગાડી ઘોડા પુરા પાડવાથી તેઓ ઘણા ખુશ થયા હતા. જ્યારે હું પેહેલા કલકતે આવ્યો, અને બંગલા વીજ તલાગ કાંધી, ત્યારે આવા સરસ બંગલા મળશે, એવું મે કદી ધાર્યું હતું નહીં.

મહારાજ ગાયકવાડ.

જે બંગલો તમોએ નામદાર માહારાજ માટે રૂ. ૮૦૦) ની કીંમતે રાખ્યો હતો, તેજ બંગલો નામદાર કાશીમીરના માહારાજ માટે રાખવાને રૂ. ૨૫૦૦) ની માંગણી થઈ હતી, અને તે ચહા-ચહાડી છતાં પણ તમોએ તે બંગલો નામદાર માહારાજ માટે રાખ્યો, એવું જ્યારે મને કાઝી સાહેબે અને મીં સોરાબજી તાલીઆરખાને જણાવ્યું, ત્યારે હમો ધણા ખુશ થયા હતા. વળી રાણી સાહેબને કલકત્તાની કેટલીક દુકાનો દેખાડવાની જે ગોઠવણ તમોએ કરી હતી, તે પણ ધણી તારીફ લાયક હતો.

નામદાર માહારાજ, બાપા સાહેબ સાથે વાત કરતા, બોલ્યા હતા, કે લગભગ રૂ. ૧૫૦) લાખનું એવનની મેહેનતનું કમીશન પણ નહીં લેતા, એવને તે મેહેરબાનીની રાહ બીલમાંથી બાદ કર્યું હતું.

નામદાર માહારાજને આપની ઉત્તમ અને તારીફ લાયક મેનીજ માટે તમારો ઉપકાર માન્યો છે.

છેવટે એક વાર ફરીથી નામદાર માહારાજ સાહેબ તથા મને સરદારો તરફથી હું આપણા ઉપકાર માન્યું.

જ્યારે આપ નવસારી આવો ત્યારે મારી મુલાકાત લેશે, કે જેથી આપના નામદાર માહારાજ સાથે મીલોપ કરાવવાનું બને.

હું છું તમારો વીશ્વાસુ,
જી. એસ. શાસ્ત્રી, સુબા.

મીં ગંગાધર એસ. મીરલેએ બરેલમાંથી લખેલો પત્ર.

બરેલ, તા. ૨૮ મી નવેમ્બર ૧૮૮૧.

વાહાલા મીં ફરાંમજી.

જત આજ ધણા લખાન વખતથી તમો તરફનું કસું કાગલ આવતું નથી, માટે મને ધણી અનયબી લાગે છે તેમજ નેતુ કસુ કાગલુ સમજી પણ શકાતું નથી. હું ઉમેદ રાખું છું, કે આપ સારો તદરોસ્તીમાં હશે જ્યારે હું કલકત્તા આવ્યો હતો, ત્યારે તમોએ તમારાં વતન નવસારી તથા હમારાં વડોદરામાં આવવાની ઇચ્છા બતાવી હતી, પણ હજુર સુધી તમો આવી શક્યા નથી.

મેહેરબાની કરી મને જણાવશો કે તમો ક્યારે આવવા ધારો છો. મને તમારો એક સાચો મીત્ર ગણી વારંવાર કાગલ લખશે.

હું છું તમારો સાચો,
ગંગાધર એસ. મીરલ.

ખરોડાના દીવાંન સાહેબ ઉપર દીવાંન લક્ષ્મન જગનાથે મારે માટે કરેલી લલામણ.

મુંબઈ, તા. ૧૫ મી એપ્રિલ ૧૮૯૨.

મારા વાહાલા દીવાંન સાહેબ. ખરોડા.

જત મીં ફરાંમજી મનચેજી કલકત્તાના એક મોટા વેપારી છે, અને ઉત્તર હિંદુસ્તાંનનાં બધાં ખરાં મોટા શેઠેરામા તેમની દુકાનો અને સાખાઓ છે.

હું ધારજી, કે તેમના બાઇ મીં હોરજીબાઇ, જેઓ સીમલામાં રહેછે, તેમને તમે ઓળખતા હશે. મેં મીં ફરાંમજીને વડોદરા આવવાનું કહ્યું છે, પણ હું નહીં ધારનો, કે તેવન આવી શકે. જો તેવન આવે, તો મારી ખાતરી છે, કે તમે તેવનને રાજના એક પરાણા તરીકે ગણુશો, અને તેવન તમ્મ ધટતુ લક્ષ તથા મેહેરબાની બતાવશે.

મીં ફરાંમજી એમના છોકરાના લગન પ્રસંગે નામદાર માહારાજને લગનમાં પધારવાનું ઇજન કરવા લેનોલી ગયા હતા, જે વખતે નામદાર માહારાજને તેમને એક કીમતી પોશાક ભેટ આપ્યો હતો. તમે મીં ફરાંમજી માટે જે પણ કરો, તે માહારાજ સાહેબ ૧૮૮૨ ના સાલમા કલકત્તે ગયા હતા, તે વખતે તેવને (એટલે મીં ફરાંમજી) લીધેલી મહેનતના બદલા તરીકે થોડુંજ કેહેવાય. આ દુક વીગત સાચે હું આ કાગળ ખતમ કરજી.

હું જી આપનો સાચ્ચો,

લક્ષ્મન જગનાથ.

માહારાજ તરફથી મને મલેલી ભેટ.

૮૫-આ મારી તરફથી થાએલી ગોઠવણો અને મેનેજમેન્ટથી રાજી થઇ, મરહુમ સુખા સાહેબ શાસ્ત્રીએ માહારાજ આગળ મારી જાળજ તારીફ કરી, અને મને માહારાજ આગળ હાજર થવા ફરમાવ્યું. માહારાજ સાહેબે કલકત્તાથી વીદાય થતી વખતે મારાં કામ માટે પોતાનો સંતોશ જાહેર કરી મને મોટું ધનાંમ આપ્યું, અને પોતાની ચાદગારી દાખલ મને પોતાના માનોઆમ સાથતું એક હીરાજડીત ઘડીઆળ, અને છેડા, તથા એક કીમતી હીરાની વીટી ભેટ આપી. એ ઉપરાંત રૂ. ૨૫૦૦) રોકડાનું ધનાંમ પણ આપ્યું હતું.

મજકુર રાજવંશી પારટી જ્યાં સુધી કલકત્તામાં રહી ત્યાં સુધીનો કુલ્લે ખરચ બે લાખ ત્રીસ હજાર રૂપીઆનો મારે હસ્તક થયો હતો. એ સઘળા ઉપર રૂ. ૧૩૭૦૦) નું માફ કર્મીશન થએલું, તે કર્મીશન મેં ઉપલાજ હીસાબમાં મજરે આપ્યું હતું. એ ઉપરથી મરહુમ શાસ્ત્રી સાહેબે મને એવી આશા આપી, કે તેવન માહારાજ સાહેબને સમજવીને નવસારી ખાતે તમને કાંઈ જમીન અપાવશે. મેં શાસ્ત્રી સાહેબને વીનંતી કરી હતી, કે મને આંખાવાડી અપાવો તો ઠીક.

માહારાજ સાહેબને વલાવતી વખતે, તેવન મારી ઉપર પ્રસન્ન થઇ બોલ્યા, તમે જે નવસારી આવો, તો તેની ખબર વઢોડરે કરજો.

દીકરા રસતમજી અને વહુ શોરીનબાઈ.

સુખાઈમા મારા દીકરા રૂસતમજીના લગન. તેની ધામધુમ.

૮૬-એ પછી કેટલીક મહતે મને મારા દીકરા રૂસતમજીના લગન કરવા સુખાઈજી પડ્યું હતું. એ વખતે માહારાજ સાહેબ પોતાની નાંદરૂસ્ત તળીયતને લીધે લેનોલી હતા. તે વખત પોતાની નાંદરૂસ્ત તળીયત છતાં, મને દીવાન સાહેબ જગનાઠ સાથે લેનોલી બોલાવ્યો હતો. મેં મારા દીકરા રૂસતમજીના લગનનું ઈજન નામદાર માહારાજને કીધું હતું. રૂસતમજીના લગન પ્રસંગે વડોદરાથી સતાધીકારી અમલદારો, અને કેટલાક અહુસ્થો આલબલેસ બાગની અંદર મળેલી મહેરીલમા રાજના હુકમથી હાજર થયા હતા. એ વખતે બરોડાના માહારાજ તરફથી ૪ ભેડા કસબી શાલ, અને બીજા સરપાવમા રેશમી કાપડના કીમતી ટાકા, અને ૨૧) ગોદડ મોહોરની મને સેસ કરવામા આવી હતી.

દીકરા રૂસતમજીના લગન પ્રસંગે મુબઇમાં એક મોટી મેહફીલ બની હતી. એ મેહફીલની હકીકત લખાવવી આપ વડાઈ જેવી મને લાગતી હોવાથી, અત્રેજ તે અધુરી મુકવી પડે છે.

મેં કાંઈ સરાહુઘાત કીધી છે ?

૮૭-દાંનેશમંદ રશીક, આ હકીકત મારી જીંદગીના હેવાલની મારી યાદ-દાસ્ત ઉપરથી મેં ઉપજવી કાઢાડી છે એ હકીકતમા સેહજબી સરાહુઘાત કે સેહજબી બનાવટ જેવું મેં દાખલ કીધું નથી. પણ કેદ્યા વગર ચાલતું નથી, કે કેટલાકે બનાવો મારી જીંદગી દરમ્યાન એમાં બનવા પામ્યા હતા, કે જેનું ખ્યાન જો હું આ તકે રજુ કરું, તો વાચકોને તે એક કાહાણી-કીસ્સા જેવું લાગે, અને તે કેવળ સરાહુઘાત થયેલી યા બનાવટ કરેલી સમજે. દાખલા તરીકે એક બીનાનો ઈશારો કરવા વીના ચાલતું નથી, કે ઈ સ. ૧૮૫૭ ના બલવા દરમ્યાન જ્યારે હું મારા શેકોની નોકરી કરતા પકડાઈ ગયો હતો, તે વખતે મારા બાબમા બનેલા ચોકસ બનાવો, અને મારા થયેલા છુટકારાની હકીકતનું ખ્યાન, મેં જાણી જોઈ એજ કારણે અતરે દાખલ કીધું નથી.

દરેક આદમીની જીંદગી, એક કાંહાણી સમાન હોય છે.

દરેક આદમીની જીંદગી આ દુનીયામાં એક કાહાણી-કીસ્સા સમાન હોય છે. જીંદગી દરમ્યાન બનતા બનાવોની નોંધ એટલાજ માટે લેઈ રાખવી હું વાજબી સમજું છું, કે તે નોંધ તેના માલેકની ઓલાદ, અને તે ઓલાદનાં દરજ્જા પાછળા જમાનામાં પોતાના વડીલની જીંદગીના હેવાલની હકીકતથી વાકેફગાર થતાં રહે, અને પોતાના વડીલોની કીરતી અને કામને યાદ કરતાં રહે.

મારી જીંદગીને સુખી કરનારી એક બીજી જીંદગીની નોંધ.

અતરે મારી જીંદગીનો હેવાલ જો કે ખતમ થાય છે, પણ એ કાંઈ પુરેપુરો હેવાલ નથી. એમ મારે કેહવું જોઈએ. એ હેવાલ મારી પોતાની જીંદગીનો છે,

પણ મારી જીંદગીની સાથે જે બીજી જીંદગી જોડાયેલી છે, અને તે બીજી જીંદગીએ મને સુખી અને સંતોષી બનાવવા ઉપરાંત મારી યુજ્જ્વલ ઉમરે મારો સંસાર જેણીએ સુખી કીધો છે, તેની જીંદગી વીશે અત્યાર સુધી મેં સેહજબી ઇશારો હજી સુધી કીધો નથી. અને હું એવું માનું છું, કે મારી જીંદગીના હેવાલવાલાં પુસ્તકમાં તેણીનું નામ અને તેણીની જીંદગીની કારકીર્દીની હું જો સેહજબી નોંધ નહીં નોંધું, તો બેશક હું નગુણો અને નાકદર ગણાઉં. પણ હું તેવો શખસ નથી. મારી છાતીના ભીતરમાં લાકડાંનો ટુકડો નહીં, પણ એક ચમકતું અને દયાલુ દીલ છે, જે દીલ જસનો બદલો અપજસથી નહીં, પણ જસનો બદલો જસથી આપવાની બેમુખી ખુબી સમજે છે, અને ઉપકારનો બદલો અપકારથી નહીં, પણ ઉપકારનો બદલો તેવીજ કીસમની દયાલુ લાગણીથી આપવાનું કાંમ જાણે છે.

આ ઇસારા હું મારા મોહોરદાર બાઈ જરખાંનું માટે કરું છું. મારાં પેહલાં ધણીઆણીના મરણ વીશે હું આગળ ઇશારો કરી ગયો છું. પણ તેમના મરણ બાદ, મને મારો સંસાર નીલાવવા અને મારું ઘર-સુખ ચાલુ કરવા વીના મને આદ્યુજ નહીં એટલે સંસાર અને દુનીયાની રીત પ્રમાણે, મને બીજી વાર લગન કરવાં પડ્યાં, અને તે લગન કરી, મારી યુજ્જ્વલતાના વખતમાં મેં જે સુખ મેળવ્યું, અને હજી જે સુખ હું તેણીનીથી મેળવતો રહ્યો છું, તે માટે તે બારેહકતાલાના હજારે હજાર શુકર અદા કરું છું. એવી નેક, એવી ભક્તી, એવી ભોક્તી અને એવી દાનેશમદ બાનુ મેળવવા માટે હું પોતાને લાગ્યશાક્તી સમજું છું.

મારાં બાળ લગન—અને હાલના લગન. એ બંનેનો ઇતિહાસ.

મારા રક્ષક કદરવાન, આજે જ્યારે હું મારી માટી ઉમરે ફરી પરણવા નીકળ્યો છું, ત્યારે હું જ્યારે મારી આસપાસ નજર કરી મારી આગળી અને હાલની હાલત ઉપર વીચાર કરું છું, તો કેટલો બધો ફેરફાર જમાનાના દોરથી થઈ ગયેલો મને દેખાય છે? બીજી બધી બાબતોમાં થયેલા ફેરફારો જો હું વર્ણવવા બેસું, તો આ દક્ષતર દલદાર બને, પણ મારાં લગનના બાબમાં બોલતાં મને આ વખતે જે સુખ્ય બનાવની યાદ આવે છે, તે આગળ જમાનામાં મારા લગન પ્રસંગે બનેલા મહાભારત લગનના રવાજ અને રસમમાં થયેલા ફેરફારનો બનાવ છે. કેટલો ફેરફાર વાચક રક્ષક? જરા સાંભલતો ખરો ખીરાદર!

મારાં પેહલાં લગન—બાળ લગન.

૮૬—મારા પેહલા લગન બાબે હું આગળ સેહજબી ઇશારો કરી ગયો છું. બેશક તે જમાના તેવોજ હતો, કે પરણનાર ધણી ધણીઆણી પોતાની પસંદગી વીશે, સેહજબી જાણકાર રહેતાં નહીં હતાં. હું જ્યારે પેહલા પરણ્યો, ત્યારે મારાં વડીલોનો વખત ખારીક હતો. છતાં મને પરણાવવાની ઇતેબરી અને ઉતાવળ મારાં વડીલોને શા કારણે લાગી હશે, તેનો મને સેહજબી ખ્યાલ આવી શકતો નથી.

કોણ જાણે મને અને મારાં ધણીઆણીને કોણે અદરાવેલાં, અને હમો બંને જનકયારે અદરાયલાં, તેનું તો મને કાંઈ ધ્યાનખી નથી. તે ઉપરથી હું અટકતી

માંનપતાં આમલ પીરોજઆમ જમશેદલ છલભાઈ.

શકું'છું, કે હમો કોઈ એવે વખતે અદરાયલાં હોવા જોઈએ, કે હમો બનેમા તે સમજવા જેટલી અકળ હતી નહી. એક હાથ ઉપર હમો હમારી ગરીબીમાં હમો પડેલાં હતાં, તેવામા મારા માતાજી ઉપર મારા સસરા તરફથી પોતાની છોકરીનું માથું ધોઈ નાખવાનો પેગાંમ આવી લાગ્યો. આ પેગામ મોકલનાર મારા સસરા હતા, અને એ મારા સસરા તે મારા કાકા થતા હતા. એ પેગામ જ્યારે આગ્યો ત્યારે હું કેટલો મોટો હતો ?

નવ વરશનો વરરાજો !

૯૦-તમે વીચાર કરો રમીકો, કે નવ વરશની ઉમરે એક પરણવા નીકળેલો છોકરો, પ્યાર અને મોહોખતની વાત તે શું સમજે ? પોતાની સાથે પરણનાર બાઈડીની ખુબી અને ખાંમી એટલો છોકરો શું જાણે ? પણ હું જ્યારે ૯ વરશનો મોટો માટીકો પરણતી વખતે હતો, ત્યારે મારા ધણીઆણીની ઉંમર વીશે, તમે શું ધારોછો ? તેવન કાંઈ મારાથી મોટી ઉંમરના નહી હતાં. તેવનની ઉમર તે વખતે ફક્ત ૭ વરશની હતી.

મારા કાકાએ હમારી ગરીબી છતાં હમારાં લગન કરી નાખવા દયાન કરો ઉતાવલ કીધી. મારા માતાજીને માથે તે વખતે સ સારી ચીંતાનો મોટો બોલો પડેલો હતો, કેમકે તેવનને આઠથી દસ જણનું પાળણું કરવું પડતું હતું. પણ મારા કાકાની બોહોસ આગળ તેવન લાચાર થયા, અને

સરના પીરોજબાઈની ઉદારતા

૯૧-ની ઉપર કાઈક ઉમેદનો કીલ્લો ખાંધી તેવન ઉપર એક અરજી લખી, આ શુભ કામમા તેવનની મદદ ચાહી. આ અરજીનો તે દાદના લેનાર દાદખાં બાઈ સાહેબે, તુરતજ જવાબ નવસારી વસતા પોતાના કારભારીઓ ઉપર લખી મોકલી ફરમાવ્યું, કે મારા લગનની કારસાજી કરવા માટે મારા માતાજીને તુરતજ રૂ. ૨૦૦) આપવા, તથા રૂ. ૨૫૦) સુધીના કપડા વીગેરે વસાવીને આપવું. આ મદદ જો મળતે નહી, તો મારા લગન થતે નહી. એ મદદ મળતાંજ મારાં માતાજીએ મારાં લગનની કારસાજી કરવા માડી, અને હમો બંને ધણી અને ધણીઆણી પરણીને પાર પડી ગયાં. ખીરાદર વાંચક, આગળા વખતમા કેવી રીતે બાળપણમા લગનના ગાંઠ જોડાતા હતા, તેનો આ માત્ર ઉપર ટપકેનો હેવાલ છે. હમારી ગરીબીથી સરના પીરોજબાઈ સાહેબ સારી રવેસે જાણીતા હતાં, અને મારાં માતાજીને તેવન સારી રવેસે પીછાંતમાં હેવાને લીધે, દર સાલ મારાં માતાજીને ખરચ માટે ચાલુ મદદ તેવન તરફથી મળતી રહેતી હતી. એ તેવનની મેહુરબાની આ બંદા ઉપર પણ સેવટ સુધી ચાલુજ રહી હતી કેવી રીતે તે મેહુરબાની ચાલુ રહી હતી, તે એટલાં ઉપરથીજ જણાઈ આવે છે, કે મરહુમ દાદના લેનાર એ સખીવજીદ બાઈ, હંમેશાં મારી ખબર અંતર, દુર દેશાવરોમા હું પડેલો હોવા છતાં, કાગળ પત્રો લખી પુછાવતાં હતાં, અને હું એ સખીવજીદ બાંનુને પોતાનાં સરતાજ છતર સમાન

સમજ માંન આપતો હતો. તેવનની મેહુરણાનીના નમુના તરીકે તેવને લખેલાં પત્રો-
માથી એકાદ બેનો ઉતારો અતરે કરૂં.

તા. ૨૨, મે ૧૮૬૬.

નેકનામ ભાઈજી સાહેબ.

ભાઈ ફરાંમજી મનચેરજી

જત લખવાને અંતીઅંત દલગીરી ઊપજેય કે મારા જમાઈ મરહુમ રૂસત-
મજી જમશેદજી પારખ તા. ૨૦, એપ્રિલને દીને બેહિશતનશીન થયા છે. તે વીશેનું
તમોએ કદાચ જાનીં હશે. વખતે તમને આલખ નહી, તેથી નભરવશથી રહેઆ
હશે. મારી દીકરી મોટીબાઈપર નવેશરથી દુખ પડેલું છે. બીચારા ઘણું સાલેશ ને
રાક હતા. જેમ તે માલેકની મરજી હવે તો એ ભારે દુખ સોશવાની ગતી બખશે.
તમોએ ચાહીને મારે સાડું લાચીનો કરડીઓ મોકલેઓ તે મને બરાબર વખતસર
પુગો છે, કે જે વખતે બનવા બેસતા હતા તેજ વખતે આવી પુગોછે. વાડું ભાઈજી
તમાડું ખરે મનનું મોકલેલું તે મને પોતું છે. તે વીશે તમારો મોટો ઉપકાર માંનુચ.
બેહિશતીને એની પર ઘણા શોખ હતો તે એજ ઘડી તમો જેવા મેરખાને, ને
તેવોની નેક મનશનીએ આવી પુગુ છે

અતરે ગરમી ઘણા ક ટાલો આપે છે તમારી તરફથી તેમજ છે એવું સમજીઉ.

દીકરા રૂસતમજીને ત્યા તંઓની ધરીઆણીને મારી દુવા કેને ને તમોળી
કબુલ કરજોજી એજ.

લા. ૦ દુવાગીર પી. જ. જીની દુવા કબુલ કરજોજી.

ગેત, તા. ૨૫-૬-૮૭.

નેકનામ ભાઈજી સાહેબ ફરાંમજી મનચેરજી

જત તમારી તરફ ધરતીકંપથી થએલી નુકસાંની વીશે નીચુસ પેપરાથી વાંચી
ઘણાંજ દલગીર થયાં છેએ, અને એ માધા બનાવ વીશે આએ અગાઉ પુછાવતે પણ
હમારી તબીએત બરાબર નહી હોવાથી બનેયું નહી. હજુરથી ખોદાનો મોતો પાર
થયો, કે વધુ આચકાની જે ધાસ્તી રખાતી હતી તે તલી ગઈ. નહી તો કેાણ બણે શું
થાતે તેનો ખીઆલજ આવતા હવમા ઘભરાત લાગે છે. હું આશા રાખુંચ કે એથી
તમોને તેમજ તમારી માલ મીલકતને કાઈ નુકસાન થાયું હશે નહી, અને એવું
ચાહવુંચ કે ફરીથી એવો બનાવ કેથેળી બને નહી. એ વીશેના તમારી તરફના
૨) બાલ રૂડા સમાચારના આવશે તો વાચી ખુશી થાયુંજી.

લા. ૦ દુવાગીર પી. જ. જીની દુવા કબુલ કરજો.

સરના પીરોજબાઈની મેહરબાંનીઓ.

પાછળથી આ નેકનામ બાંનું અને મારાં કુટુંબ વચે આ કીંમતી ઓળખનો ગાંઠ વધારે સારી રીતે ગંઠાયો હતો, તે એટલેથીજ માલમ પડશે, કે હું જ્યારે બીજી વાર પરણ્યો, ત્યારે મારાં મોહોરદાર બાઈ જરબાંનું એ માનવંત બાંનું સુદર સોનાંની એક સાંકળીની સાથે એક હીરાજડેલી ઉમદા લાકીટની, અને એક કીંમતી સાડી અને બીજી ચીજોની ભેટ કરી હતી. આ લાકીટ હજી સુધી જરબાંનું પોતાના જીવ સમાં જળવી રાખી છે, કેમકે, જે નેક સખી વળુદ બાંનું તરફથી તે ભેટ મળી હતી, તે વીશે તેવને જણાયું હતું, કે તે લાકીટ તેવનના મુરબીજી પીતાજીને હાથની છે. એ ઉપરાંત જરબાંનું બાળકો માટે, બાઈ સાહેબ પીરોજબાઈજી દર સાલ ચાંદીના સુદર રમકડાં અને કસબી જભલાં, તોપીઓ, વીગેરે હુમેશાં મોકલતા રહેતા હતા. એટલુંજ નહીં, પણ હજી એ સઘળી મેહરબાંનીઓ જાણે અધુરી હોય, તેમ ઈ સ ૧૯૦૪ માં, મારા ધણીઆણી જરબાંનું જ્યારે સુખઈ ગયા હતા, ત્યારે જો કે બાઈ પીરોજબાઈજી માથેરાન હતા, તોપણ તેવને માથેરાનથી પોતાના દીકરી મેહરબાઈ ઉપર લખી મોકલ્યું હતું, કે તેવનને (એટલે જરબાંનું) પોતાને ત્યાં તેડાવી મંગાવી, ઘડીત ભેટ-મોગાદ કરે. આ તેડાને માન આપી મારા ધણીઆણી જરબાંનું બાઈ મેહરબાઈની મુલાકાતે ગયા હતાં, જે વખતે બાઈ મેહરબાઈએ પોતાના માતાજી પીરોજબાઈની ખાએનને અનુસરી, કસબી સાડી સાથના કીંમતી કપડાંની ભેટ, અને મારી દીકરી આદનમાયને ચાંદીના રમકડાં ઇનાયત કીધા હતા.

હું બેશક લાગ્યશાલી તો ખરો.

૯૩-મારાં આગળા લગન અને હાલના લગનનો આ એક ટુંકો ઇનતેખાખ માત્ર છે. હું સારીરવેસે જાણુ છું, કે આ જગાએ વાચનારને તે કદાચ અઘડીત લાગશે, પણ સંખ્યાબંધ નાહના મોટા બનાવો, જે જીંદગીના અરસામા હીયાં અને ત્યાં બનતા રહેયા હતા, તે સઘળા બનાવોની કડીઓને સીલસીલાબંધ ગોઠવવા, અને ગોઠવીને એક સાકળ આખી બનાવવા માટે, આ બાબદ અતરે નોંધવી પડી છે.

હું સારી રવેસ આપણા સંસારની કાળી તેમજ ઘોળી બાબતથી જાણીતો હતો. તેમજ વડવાઓની કેહતી પણ મને યાદ હતી, કે વૃધ્ધ ઉંમરે લગન કરી સુખી થવાનો સંભવ ઘણેજ ઓછો રહેછે. એવા સખોને લીધે, મારાં આગળાં ધણીઆણીના મરણ પછી, મેં ફરી પરણવાનો વીચાર મુકી દીધો હતો.

પણ સરજત જુદીજ હતી. મારી તબીયત અનેક રીતે બગડવા લાગી. મારા મનની રાહાત અને તનની શાંતી, સંસારી મુજવણુને લીધે જતી રહેડી. એવી મારી હાલતની હકીકત મારા ભાઈ હીરજીભાઈને સીમલા મધે પોહોંચી. તે બખર પોહોંચતાંજ હીરજીભાઈ સીમલાની દુકાનનો કારોબાર અને વહીવટ મેનેજરને

સ્વાધીન કરી, પરભાડા મુ'બઈ મારાં લગનની ગોઠવણ કરવા ઉપડી ગયા. હીરજી બાઈએ મુ'બઈ જઈ વાંદરા મધે શેઠ પેસીકાકા સોલીસીટરને ખંગલો ભાડે લીધો, અને મને મુ'બઈ નીકળી આવવાની તેવને ફરજ પાડી.

હું કેવા વીચારનો આદમી હતો.

૯૪-મારા વીચારો જીદીજ પ્રકારના હતા. દુ'કંમા હું એક જીના જમાનાના જીના વીચારવાલો આદમી હતો. વળી હું બહુતો હતો, કે આજના છકેલ જમાનામા પારસી સંસારનો મામલો કેટલી હદ સુધી ખગડેલો, અને કયાં આવીને અટકેલો હતો. વળી મોટી ઉમરે પરણી, ફજેલીના વાવટા નહી ઉટે, અને મારાં અચ્ચા-ઓના ચાલુ સુખમા કાંઈ ખલલ નહી પડે, તેની મને મોટી ચીંતા હતી. ખડ્ડ જોતાં તો એવી એવી ફીકરોને લીધેજ, અને છકેલા પારગી સંસારને લીધેજ પરણવાને નામે હું બીહીતો હતો.

હું પરણવા બીહીતો કાંય હતો ?

૯૫-પણ મારા ભાઈ હીરજીભાઈ, મારી આ ખાસીયતથી બહુીતા હતા. તેવન ચોતરફ પોતાની ચતુર નજર ફેરવી મને તેમજ મારા સંસારને સુખી કરવાની ઘણીજ કાળજી રાખતા હતા. એવી રીતે જો માસ સુધી મુબઇમાં હું મારે મન પસંદ બાઈડી મેળવવા રેહ્યો, પણ મારી પસંદગી પ્રમાણે કોઈબી ચોરત હું જોઈ, કે મેળવી શક્યો નહી. અનેક મીત્રોએ અનેક સુચના કરી, અને અનેક ઠેકાણેથી અનેક ખાંતુઓએ પરણવાની ઉમેદવારી કરી પોતાની મરજી પણ દેખાડી, પણ ફરાંમજી મનચેરજી મુંબઇની કેળવાયલી પારસણોના ફાંકડા પોલકા, છુટ, બાલ અને સાડી વીગેરેનો ભપકો જોઈ અચકી ગયો, અને એવી એકને પરણી માફ ઘડપણ સુધારવાને બદલે, તેની વેઠ કરવી પડે, તેની ધાસ્તીથી કોઈને પણ પસંદ કરી શક્યો નહી.

મને કેવીક ખાચડી જોઈતી હતી !

૯૬-કલકત્તાનો કોઈ માતબર પારસી મુ'બઈમા પરણવા આવેલો છે, એવી ખબર કારજના કરનાર સુફેદ પાઘડીવાલાઓને મોહોડેથી મુ'બઇમા ચોતરફ ફેલાઈ ગઈ. એ ખબર ફેલાતાં અનેક કારજ કરનારી પારસી બાઈઓ, તેમજ મરદો, મુ'બઈથી વાદરે સુધી મને જાતે મળવા આવતા. અંતે જો માસ સુધી કાંઈબી સેવટ આવ્યું નહી. પસંદગી કરતાં કરતાં હું કંટાળી ગયો. જેવી મને મોહોરદાર જોઈતી હતી, તેવી એકબી મને જડી નહી, એટલે લાચારીથી કલકતે પાછું ઉપડી જવાનો હું વીચાર કરવા પડ્યો. મારાં લાગતાં વલગતાંઓ મને પુછવા લાગ્યાં, કે “એવી એવી ખાંનદાંની અને કેળવાયલી છોકરીઓ તમે પસંદ કરતા નથી, તો કેવીને તમે પસંદ કરવા માગો છો ?”

મેં જવાબ દીધો, “મને કાંઈ એવી બઈરી નથી જોઈતી, કે માફ ઘડપણ વેચાવે, અને મારો સંસાર દુખી કરે. મને તો એવી બઈરી જોઈએ છે, કે જે મારાં

रा. रा. हरेश्वर भाट्टाचार्य जेशी.

અચ્ચાને પોતાની આંખોની અંદર રાખે. જેમા અદેખાઈ કે અતસ જેવું જરાબી નહીં હોય. જે મને મારા ઘડપણમા તપાસી લીએ માફ ઘર અને મારી ઇજત બળવે. મારી માલ અને મીલકતની વહીવટદારી કરે, અને મારા ભવીશને તે ચલકતું કરે. એટલુંજ નહી, પણ મારી બધરી એવી જોઈએ, કે જેને પોતાના પાક ધરમ ઉપર પુરેપુરો ઇતિબાર હોય જે જદ અવસ્થાને પોતાને ગળે બાંધે. જે આળસુ અને અધ્યાસી નહી હોય જે નોકર નફરો ઉપર હાકમી કરી બાળે. જે જરૂર પડે, તો ‘રાધણીની રાણી’ તરીકે ધીરાણ રહે જે આગે મજબુત અને નીરોળી હોય, અને પોતાના અચ્ચાની પુરેપુરી રાંભાળ લેઈ શકે.”

એવી બધરી મને સુબઈમાથી મળવી મુશ્કીલ લાગી. અતે મેં ઠાકી જઈ કલકતે ઉપડી જવાનો વીચાર કીધો, અને જો કલકતે નહી બહો, તો નવસારી જઈ કાઈક નસીબ અજમાવી જોઉં, એવા નફી ઠેગવ ઉપર આવી, હું મારી કુચની તૈયારી કરવા લાગ્યો સુબઈના વનતા એક બાણીતા જોશી મહારાજ જેવનતુ નાંમ

હરેશ્વર મહાદેવ જોશી

૯૭-છે, અને જે ઇનસાનના ભુત અને ભવીશ વસ્તવામા બાણીતા છે, તેવન મારા અંગત દોસ્ત હોવાથી, જવા આગમજ તેવનને સલામ કરવા અને મળી લેવા હું ગયો મારી તમામ ઈશ્તિગાબગી લીધા પછી, તેવને મને સુબઈથી ઉપડી જવા માટે ના પાડી કેહ્યું, કે ‘હાલ તમારે સુબઈથી જવાનો વીચાર માડી વાલી, એકાદ અઠવાડીયુ સુબઈમાજ ખેચી કાઢાડવું જોઈએ. કેમકે એક અઠવાડીયામા લગનનો જોગ છે.” એ વીશે હરેશ્વર જોશી સાથ મને લંબાન વાતચીત થતાં, તેવનના સખુન ઉપર મને બહુસો હોવાથી મેં માફ જવાતું તકુબ કીધું, અને થોડો વખત સુબઈમાજ રહેવાનો વીચાર કીધા

ધ્યારે! તમે માનો યા ના માનો, પણ મારા બાબમા તો હરેશ્વર જોશીના સખુનો પુરેપુરા ખરા પડ્યા. કેમકે જે રીતે જોશી હરેશ્વરે વસ્તુ હતું, તેજ પ્રમાણે બનાવ બન્યો. જોશી મહારાજના કેહ્યા પ્રમાણે, વાદરામા વસ્તા એક પારસી અહસ્થ શેઠ સોરાબજી હોરમજી સોબેદારના દીકરી બાઈ જરબાતું સાથ મારાં લગન સંબંધી વાતચીત ચરવાઈ, અને જેટલી ઝડપથી તે વાતચીત ચરવાઈ, તેટલીજ ઝડપથી લગનની તૈયારી પણ થઈ, અને તેટલીજ ઝડપથી લગનતું શુભ કાંમ પથુ પાર પડ્યું.

કેવી રીતે આ મારાં લગનની ચરચા ચરવાઈ, અને કેવી રીતે તે નેક કાંમની કારસાજી કરવામા આવી, તે લંબાન વીગતને અતરે નોંધવાની હું જરૂર જોતો નથી, પણ એટલું કેહ્યા વગર ચાલતું નથી, કે જેવી કીસમની બાઈડી હું માંગતો હતો, અને જેવી સાદાઈ, સાલેસાઈ, અને નમનતાઈ સાથ પરહેજગારીના ગુણવાલી બાઈડીની હું તેલાશમા હતો, તેવીજ એ બાતુ મને મળી છે, અને આ લખતી વખતે હું તે દાદગરને હાજર નાજર બાણી લખું છું, કે ‘એ મારી નેક મોહોરદારથી આજે મારો સંસાર સુખી અને ધરખાર, તથા ઘડપણુ ખુશખુશાલ છે.’

જરખાંતુ સોરાખળ હોરમસળ મુખેદાર

૯૮-આજે તે જરખાંતુ, ફરાંમળ મનચેરળ ખુમલાખાઉના ધણીઆણી બન્યાં છે. તેવન જ્યારે પરણ્યાં ત્યારે ઉંમર વરશ ૨૫ ની હતી. આજે (ઈ. સ. ૧૯૧૩ જીન) તેવનની ઉંમર સુમારે વરશ ૪૧ ની છે. એવન ૩ છોકરા, અને ૩ છોકરીના માતા થયાં છે. એમના નેક બખત માતાજીનું નામ બળ્છળ, તે મુંબઈના બળ્છીતા ડાકટર શેઠ હોરમસળ ઢાંતરાના બેહન થતા હતાં. જરખાંતુ'નો એતેકાદ પોતાના ધરમ ઉપર વીશેસ છે. ઇમાદત કરવામા એવન હું'મેશાં બરોબર નીયમીત રેહુછે. પોતાના બાળકોને પોતે કેળવી મોટાં કીધાં છે, અને તેમની તકેદારી અને ઇફ્તજત દીલખુશ કરે એવી છે. મારી દરેક સગવડ ઉપર તેવન બનો-દીલથી ધ્યાન આપેછે. સંસારી ફરજો બળવવામા, બીજાના હુ'ખો પોતાના હુ'ખો જેવા ગણવામા, હમદી-નોને મરણ સમે બેઈતી મદદ કરવામા, તેમજ ઘર સંસારને આબાદ કરવામાં એવન બીન હરીફ છે. પરણ્યા પછી હું'મે વચ્ચે કાઈબી મતફેરી આજ સુધી પડી નથી. મારા બાળકોની ઇફ્તજત માટે એવનને આજ સુધી મને કાઈબી કેહવું પડયું નથી. મારા વડા દીકરાને જેટલા માનથી ચાહાવું બેઈએ, તેમ એવન ચાહાતા રેહ્યા છે, અને તેની તરફ પુરતા માન અને ચાહાથી જોતા રેહ્યા છે એ સઘળા પ્રતાપ મારી નેક લલી મોહોરદારના શ્યાનપણુના છે બચીત હુ' પોતાને તેટલા માટે ભાગ્યશાલી સમજી, તે દાદારના હજારો હજાર શોકર કર્કુ, અને ફરી માહારા હેતવ'તા ભાઈ હીરજીભાઈનો તેમ હરેશ્વર જોશીનો ઉપકાર માનુ છું'

ખતમ કરતા સેહજ વધુ નોંધ કરવા વીના ચાલતું નથી, કે હું'ખાકસાર, સર-વેના તાબેદારે પોતાની અદના ગુબસ પ્રમાણે પરલોકના હુખ હરવા, અને લોકોની હેરાંનગતી તથા ગરબત હાલતનો ઇલાજ કરવા, કાંઈક છુપી મદદ કરવાની તક લીધી છે. તેમજ દીન ધરમના કામો તરફની દાજ હૈડે ધરી, તથા મરણ પામેલાં વાહા-લાઓના પુન માટે જે કાંઈ મારાથી બની શકયુ તે પ્રમાણે કીધું છે, તેની તમામ નોંધ, આ જગે ટપકાવવાની હું' જરૂર ધારતો નથી.

અનેક વખતે ધારમીક ફંડોમા સારી ધરખમ રકમો ભરી, મારી ગરીબાઈમાં મેં વેઠેલાં હુ'ખો ધ્યાનમા ધરી, મારા હમદીનોને ગરીબાઈના સંકટોમાંથી ટાળવા મારાથી બનતું મેં કર્યું છે, અને હજી પણ કરીશ. આ લખવાની મતલબ એટલીજ કે મારા ફરજ'દો મારી પછી પોતાના સુખમા ગરીબોના હુ'ખ બુલે નહીં

સેવટે, આ કમતરીન પોતાની જીંદગીની હકીકતના હેવાલના છેલ્લા ભાગ ઉપર આવતાં, અસંખ્ય માનવ'ત બહેર સદગ્રહરથો, તેમજ પદવીવાલા અનેક બહેર પુરૂશો સાથ મીત્રાચારીનો ગાંઠ હોવાથી, તેઓ સાથ જે કાગળ પત્રોનો વેહવાર ચાલુ રેહ્યો છે, તે માહેલાં કેટલાંક ખાસ પત્રોની નોંધ, અતરે લેવી હું' વાજબી સમજી છું'.

હે વાંચનાર રફીક, આ ઉપર લખેલો મારી જીંદગીનો ટુક અહેવાલ મેં જે તારી આગળ રજી કીધો છે, તેથી એવું ના સમજતો કે હું' મારી બઝાઈના બાકાં પુકવાની હોંસ રાખી છું. પણ મારી ખાલેસ મતલબ એજ છે, કે મારા જેવી ગરીબા-

જરમાનુ પ્રાંમજી ભુમસાખાઉ.

ઇમાં આવી પહેલા માણસો હીંમત હારી નહીં જતાં, નેક નઇયત, પાકી હીંમત અને જોદા ઉપર પુર ભરોસો રાખી ગરીબાઇમાંથી પોતાનો રસ્તો કાપવા શક્તિવાન થાય, અને પેલી કહેવતને યાદ રાખે કે “જે પોતાને મદદ કરે છે તેને જોદા મદદ કરે છે.” અને એવું પણ યાદ રાખે, કે સુખના દીવસોમાં પાંચાઓના દુ ખો ભૂસી નહી કહાડે, પણ પોતાનાં આગળા દુ ખો યાદ કરી, પરદુ બલ નજ લુનો માર્ગ અજતીઆર કરે.

સહું સાડું. તેનુ સેવટ સાડું.

હે મેહરબાંન માનવત રફીક,

આ જી દગી આર દાહાડાની યાદની છે. આખરે એક એવો દીવસ દરએકની સામે આવી ઉભો રહેશે, કે જ્યારે બીજા દીવસનો સુરજ આ ધરતીને કેવો દીપાવશે, તે તે જોવા પામશે નહીં.

ઇચ્છેને કેહુ છે કે

“To-morrow is no man's a day”

આવતી કાલ કોઈની નથી. એટલા માટે દરએક દમે તે દાદારનું નામ યાદ કરી, ભલાં કાંમનો જ્યાલ કરવામાં અને હુમદીનની હુમદરદી કરવામાં તુંને કાઈબી ખોવાનું નથી આકેળતનો જ્યાલ કર. કયામત કદમ નીચે ઉભી રહી છે. જી દગી એક જોત સમાન જલે છે. ભલાથી ભલાઈ અને ખુરાની ખુરાઈજ ફકત યાદ રેહી જાય છે. આએ દુનીઆની માયા જેટલી મીઠી, તેટલીજ તે તકલીદી અને ખોટી છે.

સ મા મ.

લોર્ડ રૉબર્ટસ સાથનાં પત્રવેહવારનો તરજુમો

જલ્લામ ફાનટીન. આરેજ પ્રી સ્ટેટ. તા. ૧૫ મી એપ્રિલ ૧૯૦૦.

વાહાલા સાહેબ ફરૉમજી મનચેરજી બેગ.

C/o. મેસર્સ ફરામજી એન્ડ સન્સ.

૧૧, બેનટીક સ્ટ્રીટ. કલકત્તા.

હેતવંતા સાહેબ,

૯૯-તમારો મેહરબાંની ભરેલો કાગળ તા. ૮ મી માર્ચનો લખેલો પોતો છે, અને તે કાગળ મધે તમોએ હમારે સાડું જે મેહરબાંની ભરેલા સખુનો વાપરયા છે, તેથી હું તમારો ઉપકારી થયો છું તે જાણુ.

હમારે હસ્તક જે લશ્કરની ફાજ હાલ લડાઈનાં મેદાંનમાં કાંમ કરે છે, તે વીચે પરબનાં લોકો તારીફ કરે છે, તે જાણી હું બહુ ખુશી છું.

થોડા દાહડાની વાત ઉપર લખસડન હોર્સ નાંમની ઘોડેસ્વાર રીજમીટ વીશે હુમોએ ગવરનર જેનરલ ઉપર તારની મારફતે જણાવ્યું છે, કે એ રીજમીટની ક્વાએટ હુમોએ તપાસી છે, તે એવા ઉચા પ્રકારની ક્વાએટ છે, કે કામ પડવે એ રીજમીટ સાફ નામ તથા માન મેળવશે.

હું છું તમારો વાહાલો મીત્ર.

(સહી) ROBERTS (રૉબર્ટસ.)

F. M.

એનગલમીર (એસકૉટ બર્ક્સ)

તા. ૨૬ મી જુન ૧૯૦૬.

શેઠ ફરાંમજી મંતચેરજી જોગ.

કલકત્તા

હેતવંતા સાહેબ,

૧૦૦-તમારો કાગળ તા. ૧૦ મી જુનનો લખેલો પુગ્યો છે, અને એ કાગળ મધે હુમારી શાદીના ૫૦) વરશ થયાની વરશગાડને ટાકને તમોએ તથા તમારા કુટુંબ પરીવારે જે મુબારકબાદી લખી જણાવી, તેથી હું તથા લેડી રોબર્ટસ તમારા મોટા ઉપકારી થયાં છું તે જાણીએ, અને આ સાથે હુમારી સહી સાથેના સારજ ટે લીધેલો ફેટોગ્રાફ મોકલ્યો છે, તે મેહેરબાની ડરી કબુલ રાખીએ

હું છું તમારો દુવાગો,

(સહી) ROBERTS

F. M.

(ફીલ્ડ મારશલ.)

Englemer, Ascot, Berks.

તા. ૩ જી નવેમ્બર ૧૯૦૬.

વાહાલા મી. ફરાંમજી,

૧૦૧-જત તમારી તથા તમારા કુટુંબ પરીવારની સખીના ફેટોગ્રાફ મોકલ્યા છે, તેથી ઉપકાર થયો છે અને તે બરોબર વખતસર મળેલા, પણ મે તેની તરતજ પોહોચ ઉપકાર સાથે કેમ કબુલ નહીં કીધી, તે સમજ પડતી નથી.

ખીજી મી. જીવનજી જમશેદજી મોદીએ હુમારે વીશે ભાષણ કીધું, તેની નકલ મોકલી, અને તે ભાષણમા હુમારી તારીફના સખીનો વાપરયા, તેથી હુમા બહુ આનંદ પામ્યા છીએ, વાસ્તે મી. જીવનજીને હુમારો ઉપકાર કહી જણાવ્યો.

(સહી) ROBERTS

F. M.

Englemere, Ascot, Berks.

તા. ૨૩ મી જુન ૧૯૧૦.

શેઠ ફ્રાંસિસ મનચેરલ.

હેતવંતા સાહેબ,

કલકત્તા.

૧૦૨-જત આપણા મરહુમ બાદશાહ સ્વર્ગવાસી થયા વીશે, તમોએ જે કાગળ લખ્યો, તેથી ઉપકાર થયો છે એ બાદશાહના મરણથી આપણી સલતનતને મોટી માહેતમપોતી થઈ છે, પણ મને ખાતરી છે, કે હવે પછીનો આપણા બાદશાહ કીંગ જર્જ પાંચમા, લાયક બાદશાહ નીવડશે, જેથી આપણને દીવાસો મળે છે.

વળી એ મોટા નસીબની વાત છે, કે આપણા નવા બાદશાહે પોતાનાં બોહોલાં મુલકનો મોટો ભાગ પોતે જાતે જોયો છે લોર્ડ કીચનર વીશે જે તમોએ અફવા સાંભલી છે કે, તે લોર્ડ મીન્ટો પછી હીન્દુસ્થાનની હકુમતે આવશે, તે અફવા વગર પાયાની છે.

નવા ગવરનર જેનરલ સર ચાર્લસ હારડીંગને હું સારી પેઠે પીછાનતો નથી, પણ એ હાકમ વીશે જે હાલ મુખી જણાયુ છે, તે ઉપરથી આશા છે કે, એ હાકે-મની કારકીદી સારી નીવડશે, અને હું આશા રાખુ છું કે એ હાકેમ ગાદીએ બીરાજે, તે અગાઉ હાલના ગવરનર જેનરલ લોર્ડ મીન્ટોને જે પીડા ભોગવવી પડી છે, તે દુર થશે.

તમારો ઘણો સાચ્યો,

(સહી) ROBERTS

F. M.

Englemere, Ascot, Berks.

તા. ૧૩ મી જુન ૧૯૧૧.

એફ. એમ. ફ્રાંસિસ એસ્કવાયર

વાહાલા સાહેબ,

૧૦૩-હું ઘણો દલગીર છું કે તમારાં ગેઈ તા. ૨૩ મી ફેબ્રુવારીનાં કાગળને બાબ અત્યાર મુખી લખવાનું મને બન્યું નહીં, તેમજ તમોએ મોકલેલી હીન્દુ-સ્થાનની મીઠાઈને માટે પણ તમારો ઉપકાર માનવાનું અત્યાર અગાઉ બન્યું નહીં. કાગળ અને પારસલ બંને હું બાહાર ગામ હતો ત્યારે અતરે પુચ્યાં હતાં, અને તે પારસલને માટે આ અઠવાડીઆમાજ મને ખબર આપવામાં આવી હતી. તે અગાઉ તેને મારાં ગોડાઉનમા મુકી રાખ્યું હતું.

તમોએ પારસલ મોકલ્યું તેથી આપણી ઘણી મેહુરબાની થઈ. તેમાંની ચીજોએ મને હીન્દુસ્થાનની ખુશ યાદ આપી છે.

કેરોનેશન દરબારને માટે હું દીલ્લી જનાર નથી, જેથી દલગીર છું કે આવતે વરશે આપણે મળવાનું બની શકશે નહીં.

હું જણાવવાને ખુશ છું, કે અતરે સર્વે સારી કાની છે.

મારી ઘણી ઘણી ભલી દુવા તમારાં કુટુંબને કહી તમે પણ સ્વીકારશો.

તમારો ઘણો સાચો,

(સહી) રોબર્ટસ

ફ્રીડઝ મારસલ.

Englemere, ascot, Berks.

તા૦ ૩ જુલાઈ ૧૯૧૨.

ખારા મી૦ ફ્રાંસિસ,

૧૦૪-તમારો કાગલ, તા૦ ૮ મી ફેબ્રુઆરીનો, જે મધે આપણા ઇમ્પીરીયલ મેજેસ્ટી, ફ્રીંગ જીઓર્જ તથા ક્વીન મેરીનાં હિંદુસ્થાનનાં પ્રવાસની જે વીગત લખી, તે જાણીએ, અને તેની પોંડોંચ આ કાગલથી સ્વીકારવાની અરજ કરું છું. જાણી અતી ખુશી થયો છું, કે આ પ્રવાસથી એક અસાધારણ ફેતલ, જેની ખરાબરી ખીજ કેઈ સરખામણી કરી નહી શકાય તેવી થઈ છે.

હું નહીં ધારતો કે તમારી ઉંમર હમણાં ૮૪) વરશની હોય.

છેલ્લા ૨૬) વરશની વાત ઉપર મેં તમોને જોયા હતા, જે વખતે તમે ૬૫) વરશની ઉમરના હોવા જોઈએ. પણ તે વખતે તમે એક જવાન પુરૂશની માફક લાગતા હતા. હું ઇચ્છુ છું કે હજુર ખીજ ઘણાં સાલ ખુદા તમોને સલામત રાખે.

કુટુંબ મીનાર નાંમની ચોપડી, જે મી૦ ફ્રાંસિસ તમજી મુનશીએ લખી છે, અને જે તમોએ મોકલી છે, તે માટે તમારી ઘણી મહેરબાની થઈ છે. એ ચોપડી વાંચવા લાયક છે. તે મેં ઘણી ખુશી સાથે આખી ચોપડી વાંચી છે.

લેડી રોબર્ટસે, તથા મારી છોકરીઓએ, તમોને તથા તમારાં ઘણીઆંણીને પોતાની ભલી દુઆ લખાવી છે.

માનો મને તમારો ખરાં અંતઃકરણનો,

રોબર્ટસ. એફ. એમ.

Englemere, ascot, Berks.

તા૦ ૩ જુલાઈ ૧૯૧૨.

વાહાલા મી૦ અને મીસીસ ફ્રાંસિસ,

૧૦૫-તમારો કાગલ તા૦ ૧૨ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૨ નો લખેલો મને ઘણોજ વખતસર મલ્યો છે, અને મારી વરશગાંઠ માટેની જે મહેરબાની ભરેલી મુખા-

ಶೇಷ ಪುಸ್ತಕಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಳ.

રકબાદીનાં ચાંદીનો સુદર બોટલકેસ લેટ મોકલ્યો, તે માટે અરજ કર્યું, કે મારાં ખરાં જીવનની ઉપકારની લાગણી કબુલ રાખશો, અને એ ઉપકાર માનવામા મારી સાથે લેડી રોબર્ટસ તથા મારી છોકરી પણ સામેલ થાયછે.

તમોને તથા તમારી ફેમીલીને મારી લલી દુઆઓ સાથે.

લાં હું છું તમારો સાચો,
રોબર્ટસ.

ઇંગલેન્ડેયર એસક્રાંત બર્કસ.

તાં ૨૪ મી ઓક્ટોબર ૧૯૧૨.

બહાલા મીં ૧૨ાંમજ

૧૦૬-તમારું તાં ૩ જીનું કાગળ, તેમા લખેલી લલી દુઆઓ સાથનું મધ્યુ છે, અને તે માટે હું ઘણો આભારી થયો છું

હું ખાતરીથી કહું છું, કે રાજ અને રાણીને તમારી “ખોરડે અવસ્તા” ની એક ખાસ નકલથી નવાજવાની તમારી ઇચ્છા રીતસરની અને વખાણવા જેગ છે. પણ કાયદાથી ઉલટી રીતે એવી લેટો મેળવવી એ નહીં બનવા જેગ છે જે કાંઈની મદદ એ બાબદમા મારે આપવી ઘટશે, તો તેમ કરવામા હું ખુશીથી તૈયાર થઈશ, પણ મારા ધારવા મુજબ અને હું જાણું છું તેમ મારી કારોશો નીવડી નીવડશે.

એક ટુક વખતમા મારો અને મારા આખાં ફેમીલીનો યુપ હું ખુશીથી મોકલીશ.

હું મો સર્વ તરફની લલી દુઆઓ સાથે,

હું છું તમારો,
(સહી) રોબર્ટસ.

સાઉથ આફ્રીકાના ગવરનર નામદાર રાઇટ ઓનરેબલ હરબર્ટ
વાઇકાઉન્ટ ગલેડસ્ટન સાથનો પત્ર વેહેવાર.

શેઠ ૧૨ાંમજ મનચેરજ જેગ.

કલાઇવ સીટ,

કલકતા. તાં ૩૦ મી ડીસેમબર ૧૮૮૬.

મારા બહાલા સાહેબ.

૧૦૭-આજે હું હીમાલય પર્વતની મુસાફરીથી પાછો ફર્યો છું, અને તમારી માયાલુ લેટ અને કલકતામા આવકાર દેનારા સુખ વચનો વાસ્તે ખરા અંત કરણથી તમારો ઉપકાર માનવાની ઉતાવલ કર્યું.

હું મારા બાઈ સાથે અત્રે રહેલું છું, અને આશા રાખું કે તમારી મુલાકાત લેવાની મને ટક મળશે.

હું છું મારા બહાલા સાહેબ,

તમારો ખરો ખેરખાહ.

(સહી) હરખર્દ જે. ગલેડસ્ટન

૮ કલાઈવ સ્ટ્રીટ.

કલકત્તા તા. ૧૧ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૮૭.

શ્રી ક્રાંતિ મંત્રચરણ જોગ.

બહાલા સાહેબ —

૧૦૮—આહ મહીનાની ખીણ નારીખનો તમારો કાગળ મારા પીત્રાઈ બાઈએ મારા ઉપર મોકલાવ્યો છે તીરહુત તરફ આવવાનું જે મહેરબાની બરેલું ઈજ્જત તમે મને કીધું, તેને વાસ્તે હું ઉપકાર માનું છું, અને બહુજ દલગીર છું, કે વખતની કોતાઈને લીધે, એ તેડાનો લાભ હું લઈ શકતો નથી

આવતા સોમવારે અથવા ત્યાર પછીના સોમવારે હું કલકત્તાથી રવાના થઈશ.

હું છું વાહાલા સાહેબ,

તમારો ખરો ખેરખાહ

(સહી) હરખર્દ જે. ગલેડસ્ટન.

શ્રી ક્રાંતિ મંત્રચરણ જોગ.

તા. ૫ મી જાન્યુઆરી ૧૮૮૮.

મારા બહાલા સાહેબ,

૧૦૯—હમારા પીતાજીની વર્ષગાંઠને દીવસે તમે એમને યાદ કીધા, અને નેક દુવાઓ આપી, તે માટે હું તમારો ઉપકાર માનું છું

તમે જે ભેટો મોકલી, તે ખેશક ઘણીજ ઉમદા છે. કેક મોકલ્યું, તે બહુજ ઉમદા બનાવટનું છે.

તમારો ખરો ખેરખાહ,

(સહી) એચ. ગલેડસ્ટન.

શ્રી ક્રાંતિ મંત્રચરણ જોગ.

હવરડન કંસલ. ચેસટર.

તા ૦ ૨૫ મી જાન્યુઆરી ૧૯૮૮.

મારા વાહાલા સાહેબ,

૧૦૮ તમે જે કેરીઓ મોકલી, તે બરાબર પુગી છે

મોટી મેહરબાની થઇ. તમારો મોટો ઉપકાર માનુ છું

હું મારા ભાઈ સાથે તમારા માટે કેટલાક ફોટોગ્રાફ મોકલુ છું. આશા રાખુ છું કે એ તમને પસંદ પડશે. નેક હુવા સાથે.

હું છું તમારો ખરો ખેરખાહ,

(સહી) હરબર્ટ જે. ગલેડસ્ટન.

૯, બકીંગહામ ગેટ, એસ. દબલ્યુ.

તા ૦ ૬ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૦.

વાહાલા સાહેબ,

૧૦૯ તમારો મેહરબાની ભરલો કાગળ પુગ્યો છે. ઘણો ઉપકાર માનુ છું. એ કાગળ ૧૮૮૬ માં ગીલેનડર હાઉસની મારી મુલાકાતની ખુશ યાદ આપે છે. તમે મી ૦ દબલ્યુ. બી. ગલેડસ્ટન સાડ જે પેગામ મોકલ્યો છે, તે ખુશી સાથે એમને પુગાડીશ.

તમામ નેક હુવાઓ સાથે.

તમારો ખરો ખેરખાહ,

(સહી) હરબર્ટ ગલેડસ્ટન.

શ્રી ક્રાંતિ મંત્રચરણ જોગ.

ગવરમેન્ટ હાઉસ.

કેપ ટાઉન, તા ૦ ૧૬ મી મે ૧૯૧૦.

વાહાલા સાહેબ,

૧૧૦ તમારો તારીખ ૧૪ મી એપ્રિલનો લોડ ગલેડસ્ટન ઉપર લખેલો કાગળ પુગ્યો છે, અને તેમા તમે જે નેક હુવાઓ દરશાવી છે, તે માટે લોડ ગલેડસ્ટન તમારો ઉપકાર માને છે, એવું લખી જણાવવાની મને ફરમાસ થઇ છે.

હું છું તમારો હુવાગીર,

(સહી) આર. એચ. એફ. બેરેસફોર્ડ.

૬૬

ગવરમેંટે હાઉસ, કેપ ટાઉન.

તા ૦ ૫ મી એપ્રિલ ૧૯૧૧.

એફ. એમ. ફ્રાંસિસ એસ્કવાથર.

બહાલા સાહેબ,

૧૧૧ તમે જે સખીની કોપી મંગાવો છો, તે હાલમાં મારી પાસ નથી, હું તે મેળવવાની બનતી કોશિશ કરીશ. તે દરમિયાન મારા ઘણીઆણીની અને મારી સખી તમે ઉપર મોકલવાની મને ખુશી ઉપજે છે.

તમારાં ફેમીલીને ઘણી ઘણી લલી દુવા કહી તમે પણ સ્વીકારશો.

તમારો ઘણો સાચો,

એચ. ગલેડસ્ટન.

મ્યુગેનબર્ગ, કેપ ટાઉન.

તા ૦ ૧૬ મી માર્ચ ૧૯૧૩.

વાહાલા મી ૦ ફ્રાંસિસ,

૧૧૨ તમેએ મારા વરશની જે કીંમતી લેટ મોકલી, તે માટે તમારી મોટી મહેરબાની થઈ છે.

તમારી લલી દુવાની હું ઘણી તારીફ કરું છું.

હું અને મારા ઘણીઆણી તમારો ઉપકાર માનીએ છીએ, અને તમેને લલી દુવા ઇચ્છીએ છીએ.

હું છું તમારો સાચો,
ગલેડસ્ટન.

નામદાર દબ્લ્યુ. બી. ગલેડસ્ટનનાં કાગળો.

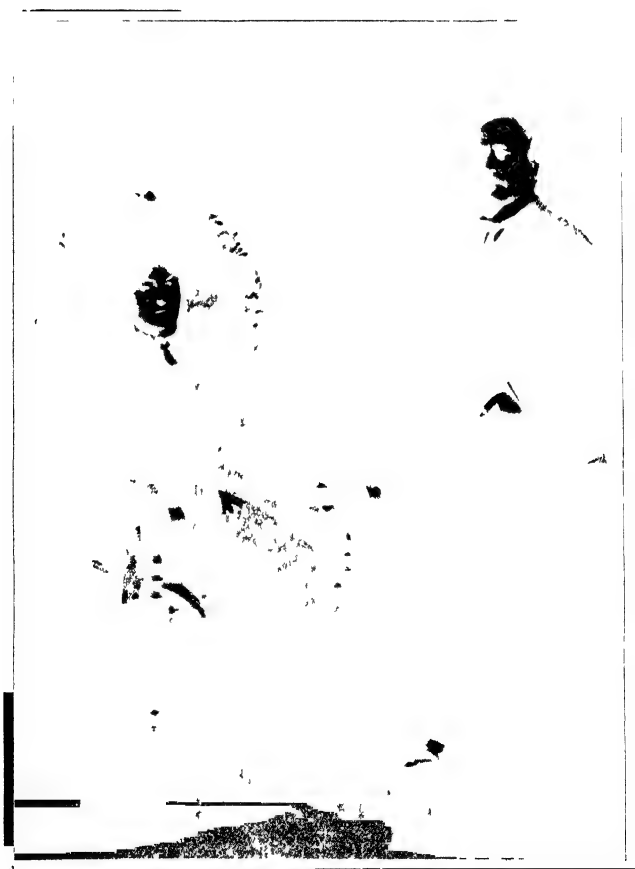
શેઠ ફ્રાંસિસ મનચેરલ બેગ.

તા ૦ ૧૩ મી ફેબ્રુવારી ૧૮૮૮.

બહાલા સાહેબ,

૧૧૩ આજની તારીખનો તમારો કાગળ પુગ્યો છે. તેને વાસ્તે તથા તમે જે મહેરબાની ભરેલી લેટો અને નેક દુવાઓ મોકલી છે, તેને વાસ્તે હું તમારો બહુજ ઉપકાર માનું છું. તમને આભારી ઇચ્છું, અને આશા રાખું, કે ગીલ્ડર આર-બથનાથની કંપની સાથે તમારો મીત્રચારી ભરેલી સંબંધ સદાનો ટકી રહેશે.

હું છું તમારો ખરો ખેરખાહ,
(સહી) દબ્લ્યુ. બી. ગલેડસ્ટન.

સાત અંતે લડી દરખાસ્ત જાહેરન.

શેઠ ફરાંમભ મનચેરભ જોગ.

કોલીનાન.

ડારજીલીંગ. તા. ૫ મી ડીસેમ્બર ૧૮૬૦.

મારા વહાલા મી. ફરાંમભ,

૧૧૪ હમારી શેહાલીનાં પ્રસંગે તમે જે દીલપસંદ વાળાંત્રની પેટી મોકલી, તથા જે નેક દુવાઓ મોકલી, તે માટે હું તમારો ઘણો ઉપકાર માનું છું.

લોકો તરફથી હમને જે જે ભેટો મળી છે, તેની ટીપ છપાઈ ગઈ છે. તેથી આ તમારી તથા બીજા ઘણાક દોસ્તોની ભેટ, તે ટીપમાં દાખલ થઈ નથી વાસ્તે દલગીર છું. તમારો ફરી ઉપકાર માનું છું.

હું છું તમારો વાહાલો મીત્ર.

(સહી) દબલ્યુ. બી. ગલેડસ્ટન.

શેઠ ફરાંમભ મનચેરભ જોગ.

ગીલેન્ડર હાઉસ.

કલકત્તા, તા. ૨૮ મી જાન્યુઆરી ૧૮૬૧.

મારા વાહાલા મી. ફરાંમભ,

૧૧૫ હું, મારા મોહોરદાર તથા બીજા પાંચ પરોણા આજ રાત્રે મુબફર. પુર જવાના છેએ, અને હું ધારૂ છું કે કાલે સમાસતીપુરમાં અમે નાસ્તો લઈશું- મેહરબાની કરી આપના માણસો પર ત્યા લખશો, કે બને તો એક અલાહેદા રૂમમાં અમારો નાસ્તો બરાબર તૈયાર રાખે. એ બાબદ સરજો મેહરબાની કરી તાર કરશો, તો મોટો ઉપકાર થશે.

હું છું તમારો ખરો ખેરખાહ,

(સહી) દબલ્યુ. બી. ગલેડસ્ટન.

શ્રી ક્રાંતિ મનચેરલ ભોગ.

૮, કલાધવ સીટ.

તા. ૧૩ મી અક્ટોબર ૧૮૮૭.

વાહાલા સાહેબ,

૧૧૮ તમારો કાગળ પુર્યો છે, અને મી. હબ્બુ બી. ગલેડસ્ટન અને મારે સાઈ' તમે કેરીના અચારનું જે પીપ મોકલ્યું, તે માટે તમારો ઘણો ઉપકાર માનું છું. અમે તે અચાર ચાખી જોયું છે, તે ઘણું જ લેહઝતદાર માલમ પડ્યું છે.

બીબા' પીપો તમારા લખવા પ્રમાણે અમે મી. એચ. ગલેડસ્ટન અને મી. જે. એચ. એડવર્ડસ માટે ઇંગલંડ મોકલાવીશું.

તમારી મેહરબાની માટે ઉપકાર માનીએ છીએ.

હું છું તમારો ખેરખાહ,

(સહી) જોન. એસ. ગલેડસ્ટન.

એફ. એમ. ક્રાંતિ એસ્કવાયર.

૧૧, બેનટીન્ક સીટ. કલકત્તા.

સાહેબ,

૧૧૮ તમારો ગઈ તા. ૨૩ મી ફેબ્રુઆરીનો કલકત્તાથી લખેલો કાગળ રાઈટ ઓનરેબલ વાઈકાઉન્ટ ગલેડસ્ટન તરફથી હમોને મળ્યો છે. તેવન સાહેબે તમારો મોકલેલી સખી જે કાર્ડક આખી પડેલી છે, તે પરથી સખીની બીજી એક કોપી લેવાનું હમોને ફરમાવ્યું છે.

હમો જણાવવાને દલગીર છેએ, કે જો કે હમોએ મી. ગલેડસ્ટનનાં કુટુંબનાં કેટલાંક માણસોને કહ્યું છે, છતાં બીજી કોપી મેળવવાને હમો અશક્ત છેએ. હમો ધાર્યું છેએ કે તમો એ આખી સખી રાખવાને ખુશી થશો, જેથી તે તમો ઉપર પાછી મોકલવાનું માગી લઈએ છેએ. તમો એ સખીને ઘણી કી'મતી ધારો છો, માટે જેમ અતરે આખી સખીઓ પરથી બીજી નવી બને છે, તેમ તમો પણ આ સખી પરથી કલકત્તામાજ બીજી નવી બનાવી લેશો.

હમો છેએ સાહેબ,

તમારા વીસ્વાસુ

આગીલવી ગીલેનર્ડસની ફા. ની વતી
(સહી) ઈ. એસ. વેલીસ. રૌબર્ટસ.

બંગાલના લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર સર જે. વુડબર્ન સાથેના પત્ર વેહેવાર.

૧૧, બેનટીન્ક સ્ટ્રીટ, કલકત્તા.

તા. ૨૪ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૦.

બંગાલના લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર. નામદાર સર જોન વુડબર્ન જોગ.

નામદાર સાહેબ,

૧૨૦ કલકત્તામાં થોડા વખત પર પડેલા ભારી વરસાદથી શહેરના ગરીબ વર્ગ પર ભારે આફત આવી પડી છે, અને મેં જાતે જે તપાસ ચલાવી છે, તે ઉપરથી માલમ પડે છે, કે એ દુ ખને મટાડવા કાઈ ખામ પગલા લેવાની જરૂર છે.

હું વીનની કચ્છુ, કે તમે નામદાર એ બાબતમાં તપાસ ચલાવવા અને આફતનો વીસ્તાર શોધી કાઢવા હુકમ ફરમાવશો.

હું એ સંબંધી એ નેક કામના ફંડમાં ભરવા મારો ફાલો મારી તરફથી મોકલાવી આપુ છું, પણ એટલી અરજ કચ્છુ, કે રકમ કોણે મોકલી તે જાહેર થાય નહીં.

આ સાથે રૂપિયા પાચસાની
નોટ બીટી છે.

હું છું નામદાર તમારો તાબેદાર નોકર.
ફરાંમજી મનચેરજી.

શેઠ ફરાંમજી મનચેરજી જોગ.

બેલ વેરીર.

કલકત્તા, તા. ૨૪ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૦.

મારા વાહાલા મી. ફરાંમજી,

૧૨૧ આજની તારીખનો તમારો કાગળ તથા તે સાથે મોકલાવેલી ઉદાર રકમ મને મળી છે.

મેં જે સલા બોલાવી છે, અને જેના પ્રમુખ તરીકે હું જવાનો છું, તે સલામાં હું આ કાગળ મારી સાથે લઈ જઈશ.

તમારું નામ જાહેર નહીં કરવાની તમારી ઇચ્છા હું બહુજ આનાકાની સાથે કબુલ રાખુ છું. હું આશા રાખુ છું કે ડીમા જ્યારે હું કલકત્તા પાછો ફરું, ત્યારે તમે મને મળવા આવશો. મેં તમારે વીશ સાલવ્યું છે, અને તમારી સાથે દોસ્તી કરવા હું બા ખુશીથી ઇતેજાર છું.

તમારો ખેરબાહુ મિત્ર,
(સહી) જે. વુડબર્ન.

શ્રેષ્ઠ ક્રાંતિમંત્ર મંચેરજી જોગ.

બેલવેડીર.

કલકતા, તા. ૨૪ મી ડીસેમ્બર ૧૯૦૦.

સાહેબ,

૧૨૨ તા. ૨૭ મી ડીસેમ્બર ગુરુવારે બપોરના ૧-૪૦ વાગે નામદાર લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર તમારી મુલાકાત લેવા ખુશી થશે.

તમારો હુવાગીર,
(સહી) જે. સ્ટેચી. મેજર,
પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી

પ્રાઇવેટ સેક્રેટરીની ઓફીસ. બંગાલ.

તા. ૨૬ મી ડીસેમ્બર ૧૯૦૦.

શ્રેષ્ઠ ક્રાંતિમંત્ર મંચેરજી જોગ.

૧૧, બેનટીન્ક સ્ટ્રીટ, કલકતા.

સાહેબ,

૧૨૩-તમે, તમારા દીકરા મી. રૂસતમજી ક્રાંતિમંત્રની મુલાકાત નામદાર લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર સાથે કરાવવા માંગો છો, વાસ્તે એ નામદાર તા. ૨૭ મી ડીસેમ્બરે બપોરના ૧-૪૦ એ મુલાકાત લેવા ખુશી થશે.

તમારો હુવાગો,
(સહી) જે. સ્ટેચી. મેજર,
પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી.

બેલવેડીર.

કલકતા, તા. ૨ જી જાન્યુઆરી ૧૯૦૧.

વાહાલા મી. મંચેરજી,

૧૨૪-લોકોના હુ બ નીવારણને સારું તમે તેમજ તમારા કુટુંબ વગર માંગવે જે પદસાની મદદ મોકલી છે, તે માટે તમારો તેમજ તમારા કુટુંબનો હુ ઉપકાર માતું છું. એ સ્વીકારતા મને જે ખરા દીલની ખુશી ઉપજી છે, તના કરતાં વધારે ખુશી કોઈ રીતે હાસલ થઈ શકે નહીં.

તમે તેમજ તમારું કુટુંબ, તમારા નાણાની મદદ માટે મારો દીલોબની બરથો ઉપકાર કબુલ કરશો. તમારા લખ્યા મુજબ એ નાણાનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે.

હું 'ધ્વિષ્ઠુ' કે આ બેસતું' વરશ તમને તેમજ તમારાં કુટુંબને ઘણુંજ મુખી નીવડે, અને હું આશા રાખું કે તમારી સાથે જાતે ઓળખાંણ કરવાની મને ખુશ તક જલદીથી મળશે.

તમારો વાહાલો મીત્ર,
(સહી) જે. વુડબર્ન.

બેલ વેડીર. કલકત્તા, તા૦ ૮ મી જાનેવારી ૧૯૦૧.
વાહાલા મી૦ મંનચેરજી,

૧૨૫ આ સાથે તમારા મોકલેલા નાણાની પોહોચ ખુશી સાથે ખીડુ છું.
આશા રાખું કે તમે હવે સાબ થયા હશે.

તમારો વાહાલો મીત્ર,
(સહી) જે. વુડબર્ન.

બ ગાલનાં નામદાર લેફ્ટેનન્ટ ગવરનર ઉપર હાસ્તીટાલ નરસીસ સોસાઇટીનાં
ઓનરરી સેક્રેટરીએ લખેલા કાગલની નકલ.

૧૯, લાઉડન સ્ટ્રીટ, તા૦ ૫ મી જાનેવારી ૧૯૦૧.

ખ્યારા સર જૉન,

૧૨૬ તમોએ રૂપીઆ ૨૦૧) નો ચેક એક દેશી ગ્રહસ્થ તરફથી મળેલો
મોકલ્યો, તે મીસીસે મારી પર મોકલ્યો છે. તેની પોહોચ ઘણા ઉપકાર સાથે ખીડુ છું.

હું છું, તમારો વાહાલો મીત્ર,
(સહી) ઇથલ. એમ. મેક્કરથન,
ઓનરરી સેક્રેટરી.

હિંદુસ્થાનના વાઇસરોય અને ગવરનર જનરલ લૉર્ડ કરઝન સાથનો
પત્ર વેહેવાર.

નંબર ૧૧, બેન્ટીક સ્ટ્રીટ, કલકત્તા.

તા૦ ૨૩ મી જાન્યુઆરી ૧૯૦૧.

નામદાર જર્જ નેથેનીઅલ બેરન કરઝન ઑફ કેડલસ્ટન. હિંદુસ્થાનના વાઇસરોય
અને ગવરનર જનરલ

મારા જોડે,

૧૨૭-આપણા માતૃશ્રી મહારાણી કવીન વીક્ટોરીઆ હિંદુસ્થાનના રોયલ-
શાહબાનુના ઘણાજ ખેદકારક મરણથી હૈમને ઘણીજ દલગીરી ઉત્પન થઇ છે, તે
અ ત કરણની દલગીરી અને દીલસોજી પાદશાહી કુટુંબ આગળ રજુ કરવાની
મહેરબાની કર્યો.

મરહુમ શેહનશાહખાનુ'નું નામ અને કીર્તિ હુમારા ઘરોમાં વહાલાં હતાં. એ મરહુમની પાક જીંદગી અબલા બતને ધડે લેવા લાયક હતી, અને અબલા બતને એક માન તથા શોભા તરીકે હતી, અને પાકીજગી અને ખ્યારનો રસ્તો દેખાડતી હતી. ખુદા એમનાં આત્માને પોતાનાં રક્ષણ હેઠળ લે, એવી હું દુવા ચાહું છું; અને તે સાહેબ પાસે એજ દુવા માગુ છું; કે પોતાની પ્રજા તરફ મરહુમને જે ખ્યાર હતો, તે ખ્યાર એમના લાયક દીકરા આપણા શેહનશાહમા ઉતરે.

માન સાથે તમારો

હું છું મારા લૌડ,

તમારો નમ્ર તાબેદાર સેવક,

(સહી) ફરાંમજ મંનચેરજી,

ગવરમેન્ટ હાઉસ.

પીઆરા સાહેબ

કલકત્તા, તા. ૨૪ મી જાનેવારી ૧૯૦૧.

ફરાંમજ મંનચેરજી જોગ.

કલકત્તા.

સાહેબ,

૧૨૯ જાત તમોએ મહારાણી વિક્ટોરીઆનાં મરણ વિષે ખેદ અને દીલ-સોજી બતાવનારો જે કાગળ લખ્યો છે, તે કાગળ વાંચસરોયને પુગાડ્યો છે.

તમારો દુવાગીર,

(સહી) ડબ્લ્યુ. લોરેન્સ.

વાઇસરોયનાં પ્રાઇવેટ

સેક્રેટરી.

નંબર ૯, ચૌરંગી રોડ, કલકત્તા.

તા. ૧૮ મી એપ્રિલ ૧૯૦૫.

નામદાર જ્યૉર્જ નેથેનીઅલ બેરન કરજન હિંદુસ્થાનના વાઇસરોય

અને ગવરનર જનરલની હુજૂરમા.

સીમલા.

મહેરબાંન સાહેબ,

૧૩૦. પંજાબની અંદર ધરતીકંપથી જે આફત આવી પડી છે, તે આફતમાં સપડાયલાં લોકોનું હું બનિવારણ કરવાને માટે આપ મહેરબાંને જે જે પગલાં લીધાં છે, અને આપે તેમજ મહેરબાન બાનું લેડી કર્જને નિવારણ ફંડમાં હાતમ-દીલથી જે રકમો ભરી છે, તે ઉપરથી માલમ પડે છે, કે આપ મહેરબાંન તેમજ

લેડી કર્જન શહેનશાહની દેશી પ્રભ તરફ કેટલી બધી દીલસોજી ધરાવે છે, અને એ ઉપરથી બીજાઓને આવા સકટની વખતે નિવારણ ફંડમાં પૈસા ભરવાનો ધડો તથા ઉત્તેજન મલે છે.

આ લાયક કામની અંદર હું મારા અદના હીસા તરીકે રૂ. ૫૦૦) નો ચેક નનામો મોકલું છું.

કદાચ આપ મહેરબાન બાણવા માંગશો, કે હું કોણ છું. તે વીધે લખવાનું કે હું કલકતામાં સીમલા અને બીજી જગ્યાએ વેપાર કરતી પેહેડી નામે ફરામજી એન્ડ સન્સનો માલેક છું.

થોડા વખત ઉપર સીમલામાં જે આગ લાગી હતી તેથી સીમલાની મારી દુકાન બહી ગેઈ હતી. મેં હમણા નવી ઇમારત ત્યા બાધી છે, અને આશા રાખું છું કે સીમલામાં ઉમદા મકાનમાનુ તે એક થશે.

આ મકાનનું નામ આપ નામદારના મુબારક નામ ઉપરથી કરજન હાઉસ રાખવાની રજા હું આપ પાસે માંગુ છું.

હું છું આપનો તાબેદાર,
(સહી) ફરાંમજી મંનચેરજી.

વાઈસરીગલ લોડજ.

સીમલા, તા. ૨૮ મી એપ્રિલ ૧૯૦૫.

વાહાલા સાહેબ,

૧૩૧ આપનો તા. ૧૮ મી નો પત્ર અને તે સાથે ધરતીકંપના નિવારણ ફંડમાં ભરેલા રૂ. ૫૦૦) નો ચેક મહેરબાન વાઈસરોયને પુગાડયો છે. એ ઉદાર દીલની રકમ બેક ઑફ બેંગલ, લાહોરમાં મોકલવામાં આવશે, જ્યાં તે જમા થશે, અને છાપા દુવારે નનામા કબુલ કરવામાં આવશે.

બીજી તમે સીમલામાં તમારા નવા મકાનને કર્જન હાઉસ નામ આપવાની પરવાનગી જે માગી છે, તે વીધે લખવાનું કે સીમલાની અદર વાઈસરીગલ એસ્ટેટની ઉપર એક મકાન છે, જેને કર્જન હાઉસનું નામ અત્યાર અગાઉથી અપાઈ ચુકેલું છે, જેથી કરીને બીજા મકાનને એજ નામ આપવું સગવડ ભરેલું થઈ પડશે નહીં.

હું છું તમારો દુવાગીર,
(સહી) જેમ્સ પેટનામ.

વાઈસરોયનાં પ્રાઈવેટ સેક્રેટરી.

ફરાંમજી મંનચેરજી બેગ. }

કલકતા, તા૦ ૩૦ મી આગસ્ટ ૧૯૦૫.

નામદાર મહેરબાન જ્યોર્જ નેથેનીયલ બેરન કર્ઝન ઓફ કેડેલસ્ટન,
હિન્દનાં વાઈસરોય તથા ગવર્નર જનરલ.

નામદાર સાહેબ,

૧૩૨. આપના રાજનામાંથી મને તેમજ મારાં કુટુંબને જે મોટો ખેદ ઉત્પન્ન થયો છે, તે દર્શાવવાની રજા લઉં છું તમારી મોટી રાજ્યનિતીના વખાણો ચોમેર થાય છે, અને હિંદુસ્થાનની અંદર દરેક ઘરમા તમારી કારકીર્દી વાહાલી છે. આપ મહેરબાને હિંદુસ્થાનને જે જે ફાયદા કીધા છે, તે હમેશા યાદ રહેશે, અને પારસી કોમ કે જે માનો હતું એક છું, તે મોટા ઉપકાર સાથે હમેશા તે ફાયદાઓ યાદ રાખશે. હિંદુસ્થાનની અંદર ગંધા ઉદયોગો અને વેપારો વાસ્તે આપ મહેરબાન જે મોટી કાળજી તથા ખત ખતાવતા હતા, તેના ચોમેર ઉપકાર સાથે વખાણ થાય છે. અમને તો એવી પુર ખાતરી અને ખાએસ હતી, કે આપ પુરો વખત રહેશો. પણ આપણું રાજનામું પ્રજા ઉપર એક આફત સમાન થઈ પડીયું છે. આપ મહેરબાનની કારકીર્દી દરમ્યાન હિંદુસ્થાનને જે જે અમુલ્ય ફાયદાઓ થયા છે, તેને માટે અમે ખરા દીલથી ઉપકાર માનવાની રજા માગ્યે છેએ. ખુદા પાસે હમે એજ માગ્યે છેએ, કે તે તમને લાખી જીદગી સુખ અને આખાદી બક્ષે.

હમો છેએ તમારા તાબેદાર સેવકો,

(સહી) ફરાંમજ મનચેરજી અને જરખાતું ફરાંમજ.

કલકતા, તા૦ ૩૧ મી ઓગસ્ટ ૧૯૦૫.

ફરાંમજ મનચેરજી અને જરખાતું ફરાંમજ જોગ.

વાઈસરોયનાં પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી તરફથી.

૧૩૩. તમારો દીલસોજી અને વખાણ ભરેલો પ્રત નામદાર વાઈસરોયને પુગાડ્યો છે. ઉપકાર માનવાને મને ફરમાવ્યું છે.

નંબર ૧૧, બેન્ટીક સ્ટ્રીટ.

કલકતા, તા૦ ૮ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૦૬.

મહેરબાન નામદાર જ્યોર્જ નેથેનીયલ બેરન કર્ઝન ઓફ કેડેલસ્ટન.

નામદાર મહેરબાન,

૧૩૪. હિંદુસ્થાનની આ રાજધાનીનાં જુનામાં જુનાં રૈહીસમાંનો હું એક છું, અને છેલ્લાં પચાસ વરસ દરમ્યાન જે જે વાઈસરોય આવી ગયા, તેઓની કારકીર્દીની મને માહિતી છે, અને આપ મહેરબાનની હાહાપણ ભરેલી તેમજ ઝળકતી રાજ્ય-

નીતીની પણ મને વાકેફગારી છે. હિન્દમાં આપ નામદારના પધારવાથી વિચારવંત વર્ગમાં ઘણીજ ખુશાલી ઉત્પન્ન થઈ છે, અને હિન્દુસ્થાનનાં ઇતીહાસમાં નવો સફે શરૂ થશે, અને રાજ્ય રૂઢીમા સુધારો થશે, એવી બધાંએ આસા રાખી છે. આપ મહેરબાને રાજ્યનીતીનું બખતર જે વખતથી ધારણ કીધું, તેજ વખતથી એવું ખુલ્લું માલમ પડવા લાગ્યું છે, કે આપ નામદારની રાજ્યનીતી ફતેહમંદ નિવડશે.

ચોતરફથી એવું કબુલ કરવામાં આવ્યું છે, કે આપ નામદારની રૂઢી રાજ્ય-નીતીને લીધે ઇંગ્રેજ અમલના ઉમદા કાનુનોને અનુસરીને ચોમર સુખ તથા આપાદી વ્યાપી રહી છે, અને હિન્દમાં ઇંગ્રેજ અમલનો પાયો એથી વધારે ટઢ થયો છે. આપના રાજ અમલમાં દુકાળ, કે જે મોટામા મોટી આફત છે, તેનો બંદોબસ્ત જે રીતે કરવામા આવ્યો, તે બેશક એક ઘણીજ વખાણ પાત્ર રાજ્ય-નીતી અને કુનેહ હતી. એ આફત સાથ જેવી ફતેહમંદી અને કારસાણથી આપ મહેરબાનની રાજ્યનીતીએ કામ લીધું છે, તેને માટે આપ હિન્દુસ્થાન આપનાં ઘણાજ હેસાન અને વખાણ ગાય છે આપ મહેરબાનની રાજ રૂઢીનો હું વખાણનાર છું, અને આતુરતાથી હું એવી આશા રાખતો હતો, કે પોતે ભલે મળી, આપે જે ગુલંદ નેક કામ કીધા છે, તેનો ઉપકાર બહેર કડું પણ કમનસીબે નહી અટકાવી શકાય એવા કારણોને લીધે તે ભોગવાઈ મને મળી નથી, વાસ્તે દલગીર છું આપ નામદાર તથા આપના નેક બાનુ હિન્દુસ્થાન છોડી ગયા છે, છતાં હિન્દુસ્થાનની રાજ્યનીતીમા આપની ચપળ બુદ્ધીને પોતાનું તેજ દેખાડવાની વારંમવાર ભોગવઈ મલી છે, અને દુકાળ નિવારણ રાજનિતી, તે આપની ચચળ બુદ્ધીના ઝગકતા ફળોમાની એક છે મારા લૉર્ડ તમારી અગાઉ હકુમત કરી ગયલા પીનિંગ્ત વાઈસરૉય લૉર્ડ એલગીન તરફથી તમને દુકાળનો વારંમો મંગેલો હતો આપે જ્યારે રાજની લગામ હાથમા ધરી, તે વખતે એ દુકાળનો કાળો પડછાયો હિન્દુસ્થાન ઉપર વ્યાપી રહ્યો હતો. હિન્દુસ્થાનને માટે તે ચીહા અ ધકારનો વખત હતો, પણ આપણી રાજ્યનીતીએ તેને એક પ્રકાશીત પેરોઢીઆમા ફેરવી નાખ્યો તકરારના તેજમા કેટલાક લોકોને આધળા બનાવનારો ઝનુખી અ ધકારના પડદો જગરે ફાટી નીપે પડશે, અને અસંતોષો તથા નાસી-પાગ થયલા મનનાતના વુખ્યાઓની છાતીમા નાઉમેદીના ડખો જ્યારે નરમ પડશે, ત્યારે અને ત્યારેજ આપ નામદારે પોતાની તંનદરેસ્તી અને વાખવાખીની દરકાર કર્યા વગર, મોટી જલમતથી, હિન્દમા જે મોટા નેક પ્રાક્રમો કર્યા છે, તે ઝળકી નીકળશે, અને લોકોના વખાણ તેમજ માન આપ તરફ ખેંચાયા વિના રહેશે નહિ.

તેને મેં મેંજ ખુશ થયો છું, કે આપણા હિન્દુસ્થાન છોડ્યા પછીથી તુરતજ તમારું નામ શરૂ થઈ છે, અને લોકો સમજવા લાગ્યાં છે, કે આપ નામદારના નામના જ ઉગ્રહોઢી પછી હિન્દુસ્થાનમાં અમલ કરી ગયલા સૌથી મોટા અને બાહિશ વાઈસરૉયમાના એકને તેઓએ ખોયો છે. ગરીબ લોકોનાં દુઃખની દાઝ આપ નામદારને હેડે છે, તેના દાખલા વારંવાર ભોવામાં આવ્યા છે, અને ખંભખની અદર મોટો ધરતીકંપ જે થયો, તે વેળાએ આપે જે દાઝ અને દીલસોજ

ગરીબ લોકોને વાસ્તે બતાવી, તે દેખીતો દાખલો છે, કે જે હુમેશ યાદમાં રહેશે. તે વખતે મેં આપ નામદાર ઉપર એક રકમ મોકલાવી હતી, અને એવી અરજ કરી હતી કે માફ નામ લોકોમાં જાહેર ન થાય. આપ નામદારના અમલ દરમ્યાન એવા એવા ઉપયોગી ફેરફારો થયા છે, અને લોકોનાં સુખને વાસ્તે એટલા બધા દેશ-હિતકારી કાંમો કરવામાં આવ્યા છે, કે એ બધાને વર્ણવા બેસીએ, તો મોટો પેથો ભરાય. પણ એમ કરવું હાલમાં સગવડ ભરેલું થઈ પડે નહીં. એ કામ આપણે તવારીખનવેશને સોંપ્યે છેએ. એટલુંજ કહેવું બસ થઈ પડશે, કે આપ નામદારના અમલની શરૂઆત હિન્દને માટે એક મોટી સાર્વજનિક રાજદ્વીની શરૂઆત હતી. હિન્દુસ્થાનના લોકોમાં પૂર્વ તરફ કદી અગાઉ ન જણાયેલી શાંતી અને આબાદીમાં રક્ષણ કરવાનો ઉમદા હેતુ આપની રાજનીતીમાં આપે આગળ ધર્યો હતો.

હિન્દમાં વેપાર અને ઉદ્યોગનો ફેલાવો, રેલવેનો વધારો, તેલીયાફ અને ટપાલની સગવડો, નીમકનાં કરમાં ઘટાડો, જમીનના કરનો સુધારો, એવાં બીજાં અનેક લોકો ઉપયોગી કામો આપના આ નેક હેતુને સાબિત કરી આપે છે. લોક વાખવાખીની દરકાર ન કરતા આપે આપની ફરજો અંતઃકરણનાં ફરમાન મુજબ અદા કરી છે. જ્યારે નામદાર લેડી કર્ઝન માદા પડયા, અને આપ નામદાર ઇંગ્લાંડ રજા ઉપર ગયા, ત્યારે આખું હિન્દુસ્થાન એક દીલથી લેડી કર્ઝનનાં જલદીથી સાજાં થવાને સાફ પ્રાર્થના કરી રહ્યું હતું. સ્ત્રી જાતના દુઃખનિવારણને વાસ્તે નામદાર ખાતું લેડી કર્ઝને જે જે ઉમદા કામો કીધા છે, તેને વાસ્તે આ દેશના લોકો એમનાં હુમેશને વાસ્તે આભારી છે. ત્રાન્સવાલના ખુશાલીના મામલા વખતે લોર્ડ રોબર્ટસ, કે જેવણ હાલના જમાનાના રૂસ્તમ પેહેલવાં છે, તેવણ ઉપર મેં એક પત્ર લખ્યો, હતો, તેના જવાબમાં આપ વિષે લખતા તેવને મને જણાવ્યું હતું, કે હિન્દુસ્થાનના મોટા નસીબ કે આપના જેવા દુરઅ દેશ અને બાહોશ વાઈસરોય હિન્દુસ્થાનને મલ્યા છે. આપની મોટી રાજ્યનીતીમાં આપની ઉમદા અચળતા, અસ્વાર્થપણ, ઉમદા પ્રમાણીકપણ, ખુલ દ હેતુ, નેક ઈનસાફ અને હિન્દના ભલાને ખાતર વેપારી અને ઉદ્યોગી ઉતેજન, એ કેટલાક મોટાં દેખીતાં ચીનહો છે. આપ કેઈજ નહીં પણ મોટા મોગલ શેહનશાહના એક બીજા મોટા અકબર સમાન દેખાવો છે.

અમે આશા રાખ્યે છેએ, કે આપ નામદાર ઇંગ્લાંડમાં એક લાંબી કીર્તિવંત, જાહેર કારકીર્દી ભોગવો, અને હિન્દુસ્થાનની દાઝ હમેશા હૈંડે રાખો.

ફતેહ અને આબાદી આહતો હું છું,

મહેરખાંન, લોર્ડ, તમારો દુવાગીર,

(સહી) ફરાંમજ મંનચેરજી.

૧, કાર્લટન હાઉસ ટેરેસ. એસ. દબલ્યુ.

તા૦ ૨ જી માર્ચ ૧૯૦૬.

શેઠ ફરાંમજી મનચેરજી જોગ.

વાહાલા સાહેબ,

૧૩૫. ગયા મેલમાં તમારો મેહુરબાની ભરેલો કાગળ મલ્યો છે તેમાં નામદાર લોર્ડ કર્ઝન વીંગે જે ગુલ વચનો વાપરેલા છે, તે માટે તમારો ઉપકાર થયો છે, એવું લખી જણાવવા મને નામદાર લોર્ડ કર્ઝને ફરમાવ્યું છે

નામદાર લોર્ડ કર્ઝન જાણીને બાદુજ આનંદ પામે છે, કે હિન્દુસ્થાનમાં એવનના તમારા જેવા ખેરબાડ દોરના છે, અને તમારા જેવા પ્રજાના આંગવાન અકાબરો એવનની રાજ્યનીતીને વખાણે છે

તમારો દુવાગીર,

(સહી) સી. પી. એલ. લોહડા, કેપ્ટન.

પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી

પોરચુગલના નામદાર રાજના પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી તરફથી.

પોર્ટુગલ, તા૦ ૧ લી અક્ટોબર ૧૯૦૫.

શેઠ ફરાંમજી મનચેરજી જોગ.

નંબર ૧૧, બેનટીન્ક સ્ટ્રીટ કલકત્તા.

૧૩૬. નામદાર રાજની વર્ષગાંઠને દીવસે તમે જે સુબારકબાદીનો પેગામ મોકલ્યો, તે માટે તમારો ઉપકાર થયો છે, એવું જણાવવાનો મને નામદાર રાજ તરફથી હોકમ થયો છે.

(સહી) કોનડે ડી. આરલીઓઝો.

નામદાર રાજના ખાંતગી સેક્રેટરી.

શેક ફરાંમજી મનચેરજી તરફથી પોરચુગલનાં રાજની વરશખાંઠને ટાંકણે દંમનના નામદાર ગવરનર ઉપર મોકલેલો કાગળ.

કલકતા, તા૦ ૧૪ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૫.

૧૩૭. હું તથા મારી મોહોરદાર આ શુભ પ્રસંગે, પોરચુગલના નામદાર રાજ તથા રાણી તરફ મારી અનીશય માનપુર્વક લાગણી, તમે નામદાર મારફતે જાહેર કરવાની રજા લેએ છેએ. જો કે અમે બ્રીટીશ શેડેનશાહતની પ્રજા છેએ, તે છતાં પોરચુગલના નામદાર રાજની આ શુભ વરશખાંઠને દીવસે અમને જે ખુશાલી પેદા થઈ છે, તે બહુજ માન સાથે દરશાવ્યે છેએ, અને ઇશ્વર પાસે એવું માંગ્યે છેએ, કે ખુદા તેમને લાળી જીદગી બક્ષે, અને પોરચુગલની પ્રજા ઉપર લાખો વખત કીર્તી સાથે તેવન રાજ કરે. તમે નામદાર અમારી માનપુર્વક મુબારકબાદીનો પેગામ જાહેર કરવાની કૃપા કરશો.

પોરચુગલના નામદાર રાજ તથા રાણી લાળી જીદગી ભોગવે, એવી હુમારી હુવા છે.

લલી હુવા ચાહાનારા,

ફરાંમજી મનચેરજી અને જરખાતું ફરાંમજી.

શેક ફરાંમજીએ ગોવાના ગવરનર જનરલ ઉપર લખેલો પત્ર.

તા૦ ૨૦ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૦૮.

૧૩૮. જો કે હું કલકતાનો રહીમ છું, તે છતાં હું નવસારીમા મીલકત ધરાવું છું, અને નવસારી દમનના પોરચુગીજ સરથાન પાસે આવેલું છે, અને દમનના રાજધીકારીઓની મીત્રાચારી તથા મહેરબાની ધરાવવાને હું નસીબવત નીવડયો છું. પોરચુગલના રાજ તથા પાટવીકુવરના અકાળ મરણથી પોરચુગીજ પ્રજા ઉપર જે મોટી આફત આવી પડી છે, તે માટે મારી ગમગીનીની લાગણી, તેમજ જે કરપીણ બનાવ આ આફતનું કારણ થઈ પડયો છે, તે તરફ મારી તીરસકારની લાગણી જો હું આ વખતે જાહેર નહીં કરું, તો બેશક પોરચુગીજ રાજ્ય તરફ મે મારી ફરજ અદા કરેલી ગણાય નહીં. હું માનપુર્વક ક્રીતે અરજ કરું છું, કે પોરચુગીજ પ્રજાની ગમગીનીમા હમે સામેલ છેએ, અને પોરચુગીજ રાજ કુટુંબને અમારી દીલસોજી અરપણ કરીએ છેએ, તથા હું તથા માફ કુટુંબ પોરચુગલની રાજ્ય-ગાદીને સદા વફાદાર છેએ. એ હકીકત પોરચુગલની સરકારને તથા રાજ્યનાં પ્રધાનને તથા રાજ્ય કુટુંબને જણાવવાની મેહરબાની કરશો.

હું છું નામદાર તમારો વફાદાર,

ફરાંમજી મનચેરજી.

પોરચુગીજ ઈન્ડીઆના ગવરનર જનરલનાં ખાંતગી સેક્રેટરી તરફથી.

તા. ૨૬ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૦૮.

શ્રી ક્રાંતિ મનચેરજી જોગ.

૧૩૬. તમેએ તા. ૨૦ મી નો તમારા પત્રમાં પોરચુગલ દેશ ઉપર જે મોટી આક્રમણ આવી પડી છે, અને તેને જે ખોટ ગઈ છે, તે માટે તમે દીલસોજી દર્શાવી છે, તે કારણસર નામદાર ગવરનર જનરલ તમારા ઘણા આભારી છે, એવું જણાવવાની મને ફરમાસ થઈ છે.

તમારો ખેરખાહ,

(સહી) જ્યોર્જ. જી. ડીમીરા.

પોરચુગલના રાજ નામદાર ડી મેન્યુઅલ બીજા, ગાદીએથી
૫૬૨૨૪ થયા તે વેળા શ્રી ક્રાંતિએ તે નામદાર ઉપર
લખેલો પત્ર.

તા. ૧૧ મી નવેમ્બર ૧૯૧૦.

સાહેબ:—

૧૪૦. જો કે હું તથા મારાં મોહોદાર અંગ્રેજી શેઠનશાહુતની પ્રજા છેએ, તે છતાં પોરચુગલના કીર્તિવંત અને તેજસ્વી તાજના હુમેશના વખાણનારા તથા માન આપનારા છેએ.

પોરચુગલમા હાલમા જે ગજબનાક બનાવ બન્યો છે, તેથી અમારું દીલ તદન પરેશાન છે, તથા અમુને ભારે સંતાપ અને દુઃખ પેદા થયું છે. આ ગજબનાક હીનપસતીભર્યા બનાવોએ પોરચુગીજ પ્રજાના એક વખતનાં બહોળાલીભર્યા ઇતીહાસના સફાઓ ઉપર અધિકાર પાથર્યો છે, અને આખી કેળવાયલી દુનીયાને હેરાત કરે છે.

પોરચુગીજ કીર્તિવંત વાવટો, કે જે પોરચુગલનાં બહોળાલીભર્યા રાજાઓની યાદ આપે છે, અને જે વાવટાના છાયા તલે દરેક પોરચુગીજ પોતાનાં હકો સુખેથી ભોગવે છે, તે વાવટો તોડી પાડ્યો છે, અને વંશપરંપરા ચાલી આવતા મહાન રાજવંશીઓની વંશાવલીના રાજ બંધારણ, કે જેની ઓળખાણ દરેક પોરચુગીજ પોતાના બચપણથી કરે છે, તેવા બંધારણનો નાશ કરી, એક યુવગણી રાજાને પોતાની બાપીકી હકની ગાદીએથી ઉઠાડી મેલ્યો છે. એ વાત જ્યારે હમે સાંભલી, ત્યારે હમેએ ઈશ્વર પાસે એટલુંજ માગ્યું, કે આ નવું

રાજ્ય જે ઉભું કરવામાં આવ્યું છે, તે ટુંક મુદતનું હોય, અને તમે નામદાર ટુંક અરસામાં પાછા પોરચુગલની માહાન ગાદીએ બેસો, અને સુલેહ સંપમાં લાંબુ રાજ લોગવો. તમે નામદારને તથા તમારા નામવર, માતૃશ્રીને ઈશ્વર પુર તદ્દરોસ્તી બક્ષે એવી દુવા હમે ગુજરીએ છેએ. આપ નામદાર તરફ મોટાં માન અને વાહાલની લાગણી ધરાવતા

હુમો છેએ,

મહેરબાન નામદાર સાહેબ તમારા ફરમાનબરદાર,
સેવકો,

(સહી) ફરાંમજ મનચેરજી તથા જરખાંનું ફરાંમજ.

ગોઆના નામદાર ગવર્નર જનરલ તરફથી.

તા૦ ૩ જી જાનેવારી ૧૯૦૬ મા કલકત્તાવાલા

શેઠ ફરાંમજ મનચેરજી ઉપર મોકલેલો તાર.

૧૪૧. તમારી મુબારકબાદી માટે ઉપકાર માનુષ્ય, અને તમને બેસતું વરણ મુબારક હોજો એવું ઈચ્છુ છું.

ગવર્નમેન્ટ ગેલેટમાંથી ઉતારો.

ના૦ ૩. તા૦ ૧૧ મી જાનેવારી ૧૯૦૬.

કલકત્તાવાલા શેઠ ફરાંમજ મનચેરજીએ દમણના શેઠ અરદેશર સોરાબજી ઉપર દમણનાં ગરીબ અને બીમાર વર્ગને વાસ્તે જે મદદ મોકલી છે, તેની બખર નામદાર ગવર્નરને પડી છે. અને તે નામદાર એ સખાવતનાં ઘણાજ વખાણુ ગાય છે. આ ઉપરથી બધા અમલદારો અને રાજ્યધિકારીઓને હુકમ કરવામાં આવે છે, કે આ બીનાને ઘટતી રીતે બહેર કરે.

(સહી) જોસ. એમ. ડેસ. હોરટા ઇકોસ્ટા.

નવું ગોઆ. ગવરનર જનરલનો મહેલ.

દંમન, તા. ૩ જુલાઈ ૧૯૦૫.

દંમનના નામદાર ગવરનરના સેક્રેટરી તરફથી.

શ્રી ક્રાંતિ મંચરજી બેગ:-

૧૪૨. ભીમપોરનાં ગરીબ વર્ગના વપરાસ સાડું એ ગામમાં એક કુલે બાંધવા સાડું નાણા આપવાની તમોએ ખાહેસ જણાવી છે, એવું મી. અરદેશર સોરાબજી પોષ્ટવાલા મારફતે નામદાર ગવરનરને માલમ પડ્યું છે, તે માટે તે નામદાર પોતાની ખુશી જાહેર કરે છે, અને તમારી બહી સખાવતની પીછાન કરે છે.

(સહી) કેતાનો હુડાવીકો ડી મેનજી.

દંમનનાં નામદાર ગવરનરના સેક્રેટરી.

કલકતા, તા. ૧૧ મી જુલાઈ ૧૯૦૫.

નામદાર ઓબરો વાઝ ગુમેરીજ.

દંમનનાં ગવરનર.

નામદાર મહેરબાન:-

૧૪૩. તમે નામદારનાં મહેરબાનીભરેલા કાગળની પોંહોચ ઉપકાર સાથે હું કબુલ કરું છું, અને મારે વાસ્તે આપ સાડું મત ધરાવોછો તે વાસ્તે હું મગરું છું. જો કે મેં જે કાંઈ કીધું છે, તે એક મનુષ્યજાતની ફરજ કરતાં વધારે કાંઈથી કીધું નથી. હું આપની સેવામાં હમેશા તૈયાર છું.

હું છું તમારો ખેરખાહ,

ક્રાંતિ મંચરજી.

દંમન, તા. ૮ મી ઓગસ્ટ ૧૯૦૫.

શ્રી ક્રાંતિ મંચરજી બેગ,

૧૪૪. પોરચુગીજ ઇન્ડીઆના નામદાર ગવરનર જનરલના સેક્રેટરી તરફથી તા. ૩ જુલાઈ નાં આવેલાં કાગળની નકલ તમારી જાણ સાડું હું તમારા ઉપર ખીડું છું.

(સહી) કેતાનો હુડાવીકો ડી મેનજી.

દંમનના નામદાર ગવરનરનાં સેક્રેટરી.

કલકતાવાલા શેઠ ફરાંમલ મનચેરલએ દંમનનાં નામદાર ગવરનર ઉપર
તા૦ ૨૮ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૫ માં મોકલેલો તારનો સંદેશો.

૧૪૫. હમારી તથા હમારાં મોહોરદારની ખરાં દીલની દુવા એ છે, કે પરમે-
શ્વર તમે નામદાર રાજ તથા રાણી સાહેબને આબાદી, લાંબી જીંદગી, અને પુર
તંદરૂસ્તી બક્ષે, અને આવા અનેક શુભ પ્રસંગો દેખાડે.

ઉપલા સંદેશાનો જવાબ તારથી.

દંમન, તા૦ ૨૯ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૫.

૧૪૬. મોટો ઉપકાર થયો. તમારા ગઈ કાલના તારમાં જે નેક દુવાઓ તથા
મુખારકબાદીનાં શબ્દો જાહેર કીધા છે, તે માટે તમારો તેમજ તમારી મોહોરદારનો
ધણોજ ઉપકાર માન્યે છેએ.

તા૦ ૨૯ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૭.

દંમનનાં ગવરનરે શેઠ ફરાંમલ મનચેરલ ઉપર મોકલેલો તાર.

૧૪૭. વરશગાંઠને દીવસે મોકલેલા મુખારકબાદીનાં પેગાંમ માટે ઉપકાર
માંનું છું. ગરીબોમા વહેચવા સાડું મારી તેમજ અરદેશર મારફતે જે નાણાંની
મદદ મોકલી, તે માટે ફરીથી ઉપકાર માનું છું. આ તમારી સખાવત વીરો નામદાર
ગવરનર જનરલને હું જાહેર કરીશ.

**શેઠ ફરાંમલ મનચેરલએ તા૦ ૨૦ મી અક્ટોબર ૧૯૦૭ માં પનજમ
ગોઆનાં ગવરનર જનરલ ઉપર મોકલેલો તાર.**

૧૪૮ ખુશી અને ખરા અંતકરણથી તમે નામદારની શુભ વરશ ગાંઠને
ટાંકણે મુખારકબાદી આપું છું. તમે નામદાર તમારાં નેક કુટુંબ સાથે લાંબુ રાજ,
લાંબી જીંદગી, પુર તંદરૂસ્તી તથા દરેક જાતનું સુખ તથા આબાદી ભોગવો.

દંમનના ગવરનર તરફથી.

તા૦ ૨૩ મી અક્ટોબર ૧૯૦૭.

શેઠ ફરાંમલ મનચેરલ જોગ.

કલકતા.

૧૪૯. નામદાર રાજ તથા રાણીની વરસગાંઠને દીવસે તમે જે પદોપકારી
સખાવત કીધી છે, તે માટે નામદાર ગવરનર જનરલ તમારો ઉપકાર માને છે,
એવું લખી જણાવવાનો મને હુકમ થયો છે.

(સહી) મેન્ચુલ ફેરીડી મીનીઝીસ.

દંમનનાં ગવરનર.

દંમનના ગવરનરની બાંતુંએ, બાઈ જરબાનું ફરાંમલ મંનચેરણને લખેલો કાગળ.

દંમન, તા. ૧૨ મી નવેમ્બર ૧૯૦૭.

મેહુરબાંન બાઈ સાહેબ,

૧૫૦. જત તમેએ પોરચુગલના નામદાર રાબનાં માતુશ્રીની વર્ષગાંઠના શુભ પ્રસંગે સુબારકબાદી લખી જણાવી, તેથી તમારો ભારે ઉપકાર માંન્યા વગર રહેવાતું નથી.

તમે તથા તમારા નેક ભરથાર પોરચુગલના રાબ રાણી તરફ સદા માન તથા વખાણની લાગણી દરશાવોછો, તે માટે હું તથા મારા ભરથાર મગરૂર છૈએ, અને તમારો ઉપકાર માનીએ છુંએ તમેએ જે ઉગદા ભેટો મોકલી, તેને વાસ્તે અમે તમારો ઉપકાર માંન્યે છુંએ, અને તે હિન્દુસ્થાનમા બનેલી ચીજો છે, એ બંણી બેશક ખુશ છુંએ. એ તમારો ઉપકાર અમે વીસરશું નહીં હું તેમજ મારા ભરથાર તથા સર્વે છોકરાઓ તમારો ઉપકાર માને છું તમે તમારા નેક કુટુંબનો ફોટોગ્રાફ મોકલ્યો, તેથી ઉપકાર થયો છે હમારો ફોટોગ્રાફ બનાવ્યો નથી, હવેથી બનાવી મોકલશું.

તમારી તેમજ તમારા નેક કુટુંબની ખુશીના સમાચાર લખતા રહેજો, જેથી હમુને ઘણું આનંદ થશે.

મારી તેમજ મારા ભરથાર તરફની તમને, તેમજ તમારા ભરથારને નેક દુવાઓ ચાહી, અને તમારા વાહાલા છોકરાઓ માટે મારી તરફથી ખ્યાર મોકલી, આ કાગળ હું ખતમ કરું છું તમે બધાને તંદરસ્તી ચાહું છું.

હું છું નેક બાંતું તમારી દુવાઓ,

(સહી) મરાયા મારગેરીડા એફ. ડી મીનઝીસ.

દંમનનાં નામદાર ગવરનર તરફથી.

તા. ૧૩ મી જુલાઈ ૧૯૦૮.

શેઠ ફરાંમલ મંનચેરણ જોગ.

વાહાલા સાહેબ,

૧૫૧ મારા પ્રાંતના ગરીબો તરફથી તમારા પરોપકારી કામ અને સહાયવતને માટે તમારો ઉપકાર માનું છું.

હું મારી સરકારને આ લલા કામ વીશે બહુજ ખુશીથી બહેર કરીશ.

તમારો ખેરબાદ

આલફ્રેડો એલેનચેરીઓ ડીરેયા વીસીરા.

દમનના નામદાર ગવરનર તરફથી પોર્તુગીઝ ઈન્ડીઆનાં નામદાર
ગવરનર જનરલ ઉપર લખાયેલો પત્ર. નંબર ૧૯૩.

તા ૧૩ મી ઑગસ્ટ ૧૬૦૮.

૧૫૨. કલકતાવાલા મીં ફરામજી મનચેરજીએ દમનના રહેવાસી મીં અરદેશર સોરાખજીના લખાનથી ૧૬૦૪ ના સાલથી દમન, અને પ્રેગ શહેરમાં ઘણા પરોપકારી, અને સખાવતી કામો કર્યા છે એ અહુસથે મુંબઈ તેમજ ખીજ દેસાવરોમા પોતાના હમળતીઓ પાસેથી ઉઘરાણું કરાવી જેથી સખાવતની જળજળ વખાણુ થઈ રહી છે હુકીકતમા દમનનાં ગરીબોનું ભલુ કરનાર એજ અહુસ્થ છે. એક સાહેબ મીં મનચેરજી પોતાની દોલતમાંથી ગરીબોને વાસ્તે કાઢી આપે છે, અને ખીજ સાહેબ મીં સોરાખજી ગરીબ હોવા છતા, ગરીબ લોકોનું સુખ જળવવા, તાલેવંત પાસેથી ઉઘરાણું કરાવે છે. આ બેઉ સાહેબની પરદુ ખલજન કામોની પીછાન હુજી સુધી સરકાર તરફથી થઈ નથી. એ બે પારસી અહુસ્થોની સખાવતનો બદલો કેમ વાલવો, તે હુ સખાવત કરનારને નવાજ્યા છતાં, તેનું નુર ઓછુ થતુ નથી એ બે પારસી અહુસ્થોના પરોપકારી કામોની ટીપ આ સાથે હું ખીડુછું, અને એ કામોને લીધે એ સાહેબો કેવા માનને વાસ્તે પાત્ર થયા છે, તે હું તમો નામદારની મુનસફી ઉપર નકી કરવું છોડુછું.

(શહી) આલફ્રેડો એલનથેરીઓ ડી રોયા વીસીરા.

દમનનાં નામદાર ગવરનર.

પોરચુગીજ ગવરમેન્ટના જનરલ સેક્રેટરી તરફથી

દમનનાં નામદાર ગવરનર બેગ.

ગવરમેન્ટ ઓફ ઈન્ડીઆ.

તા ૨૫ મી અક્ટોબર ૧૬૦૫.

૧૫૩. તમો નામદારે તમારા તારીખ ૧૫ મી જુલાઈનાં સરકારી કાગલમાં નંબર ૧૫૫ મા કલકતાવાલા શેઠ ફરામજી મનચેરજીએ ભીમપોરનાં ગરીબ રેહવાસીઓ સાડ, તેમજ દમનના રહીસો સાડ જે પરોપકારી કામો કીધા છે, તે વીશે લખ્યું, તે વાચી હીયાની સરકાર બહુજ ખુશી થઈ છે. નામદાર ગવરનર જનરલ જ્યારે હીયા આવી પુગશે, ત્યારે એમને આ પરોપકારી કામો વીશે જાહેર કરીશુ.

તે અગાઉ તમોએ શેઠ ફરામજીને લખી જણાવવું, કે તેવણનાં પરોપકારી ભલાં કામોને વાસ્તે હીયાની સરકાર એવણના વખાણુ કરે છે, અને ઉપકાર માને છે.

(શહી) ફ્રાન્સીસકો માના પીસકોટા વીએરા.

પોરચુગીજ ઈન્ડીઆના નામદાર

ગવરનર જનરલનાં સેક્રેટરી.

દંમનનાં ગવરનરની સાથેનો પત્ર વેહવાર.

દંમન, તા. ૨૦ મી ડીસેમ્બર ૧૯૦૮.

શેઠ ફરાંમજી મનચેરજી જોગ.

નંબર ૧૧, બેનટીક સ્ટ્રીટ, કલકત્તા.

વાહાલા સાહેબ,

૧૫૪. આશા રાખું છું કે તમે તમારા મોહોરદાર તથા છોકરાંઓ પુર તંદ-
રોસ્તીમાં હશે.

તમારો મહેરબાની ભરેલો કાગલ મને પુચ્છે હતો. તેની પોંહોંચ ઉપકાર
સાથ તરત કબુલ નહીં કીધી, વાસ્તે હું તમારી હજારો હજાર માફી માગું છું.

પોરચુગલનાં નામદાર રાજા અને રાણીની વર્ષગાઠને દીવસે તમે જે મુબારક-
બાદી લખી જણાવી, અને ઘોડાપરથી પડી જવાથી મને જે હોનારટ થઇ તે માટે
તમે દીલસોજી બતાવી, તે બધા સાડ તમારો ઘણોજ ઉપકાર માનું છું.

એ પ્રસંગે મી. અરદેશર સોરાબજી મારફતે ચોખાની ત્રણ શુભા ગરીબોમાં
વેહેચવા સાડ મારા પર મોકલાવી, તે બેશક એક બહુજ દેશહિતકારી નેક કાંમ
હતું. એ તમારા ઉમદા હેતુથી હું ઘણોજ ખુશી થયો.

તમારી આવી મહેરબાનીઓને સાડ, તથા તમે જે મારા માટે ભેટ મોકલાવી
છે તે માટે હું તેમજ મારા મોહોરદાર તમારા ઘણાજ આભારી છું, અને મને
હમેશા તમારા એક ખરા દોસ્ત તરીકે ગણુજો, અને તમારી સેવામાં હું જ્યાં પણ
હોઈશ ત્યાં સદા તતપર રહીશ. તખીયત નાદરૂસ્ત હોવાને લીધે, તમારા મહેરબાની
ભરેલા પત્રનો જવાબ જલદી લખાયો નહીં વાસ્તે માફ કરજો.

હું છું વાહાલા સાહેબ તમારો ખરો ખેરખાહુ મીત્ર,

(સહી) મેન્ચુઅલ ફ્રીરીડી મીનઝીસ.

દંમન, તા. ૨૬ મી ડીસેમ્બર ૧૯૦૮.

શેઠ ફરાંમજી મનચેરજી જોગ.

૧૫૫. દંમનના રહીસોની જે કીમતી સેવાઓ તમે અનેક વખતે કીધી છે,
તથા દંમનનાં પારસી રહીસોને સાડ આ વર્ષ ઓછા ભાવે અનાજ વેચવા સાડ
તમે જે દુકાન ખોલી છે, તે કામોની દંમનના નામદાર ગવરનર સાહેબ ઘણીજ
પીછાન કરે છે. આવા નેક કામો કરનાર પીછાન અને માનને લાયકના છે, અને તે
ખીના મોટા અધિકારીઓને જણાવવામાં આવી છે. આ બાત તમને લખી જણા.
વધાને મને ફરમાસ થઈ છે.

(સહી) ગોઆસ ફ્રાન્સીસકો ડીસીઝાઝ.

દંમનનાં નામદાર ગવરનરના સેક્રેટરી.

સાર કસ્તુરચંદ્ર અને તેમના દીકરા બીમસનચંદ્ર દાગા.

ଶ୍ରୀ ୪୪ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ରାୟଚନ୍ଦ୍ର ଦାଶ.

એક નામાંકીત પેહીની મેહુરખાનીઓ.

૧૫૬. પ્રીય વાંચનાર, આ પાસેના સફા ઉપરની તસવીરો જોઈ કુદરતી રીતે એ માહાન નરોને ઓળખવાની જિજ્ઞાસા તુને થવી જોઈએ. હોલતે આખાહ, અને સખાવતે જાણીતાની તારી સાથે ઓળખાણ કરાવતાં સેવકને બહુજ આનંદ ઉત્પન્ન થાય છે. મારવાડી કોમ પોતાનાં સહાસીક ઉત્સાહ તથા વ્યાપારીક ખંતને લીધે જગતમાં પ્રસિધ્ધ છે.

તેવી કોમની એક હીરાસમાન ઝમકતી મશહુર પેદી, કે જે રાય બહાદુર શેઠજી બનસીલાલ અખીરચંદને નામે ઓળખાય છે, તે જાણીતી પેદીનાં હાલના માલિક રાય બહાદુર સર કસતુરચંદ ડાગા, તથા તેમના સપુત પુત્ર રાય બહાદુર ખીશેશર ડાગાની આ તસવીરો છે.

આટલી ઓલખાણ પછી, આ જાણીતી પેદી સાથના મારા સંબંધનો ટુંક અહેવાલ હું, તને કહી સંભલાવીશ. કવીએ કહ્યું છે કે —

“શેહરી મીત્રો સોગણા, તાલી મીત્ર અનેક,”

“લીડ પડે વગગી રહે, સો લાખનમે એક.”

તેમ મેં મારી જી દગી દરમ્યાન ઘણી સુકી પાકી જોઈ છે, અને ઘણાઓની મીત્રાચારીનો અનુભવ મેલવ્યો છે. પણ જેમ લાખમાંથી એકજ ખરો નર નીકળે છે, તેમ આ મારી લાખી અને સુકી પાકી કારકીદીમાં, આ જાણીતી પેદી સાથેના મારો સમાગમ, તે એક ખરી મીત્રાચારીનો નમુનો રજુ કરે છે. આ નામાંકીત પેદી સાથે આજ છેતાલીસ વરસ થયાં મારો સંબંધ છે. આ જાણીતી મારવાડી પેદીનાં સ્થાપનાર સ્વર્ગવાસી શેઠ રામ રતન, અને પરદુઃખલજન માહાત્મમાં સમાન એવનના વડા ભાઈ મરહુમ શેઠ અખીરચંદ હતા. મરહુમ સખીલીલ શેઠ રાતરતનને હું ઓલખતો હતો, અને એમના છુપાં ધાર્મિક પુણ્ય પ્રતાપી કાંમોથી હું જાણીતો હતો. આજ લગભગ અડધી સદીની વાત છે, કે જ્યારે વેપાર અર્થે લાહોરથી કલકત્તા હું મુસાફરી કરતો હતો, ત્યારે માર્ગમાં મીયાંનમીર આવતાં આ મરહુમ શ્રીમંત શેઠ રામ રતનનાં દર્શન કરી, એમનાં આર્શીવાદ સપાદન કરવાની તૃષ્ણા મને થઈ. શેઠની સમક્ષ જઈ, પ્રણામ નમસ્કાર કરી વેપાર અર્થે મુસાફરી કરવાની ઇચ્છા મેં દર્શાવી. એ પ્રતાપી શ્રીમંતે આનન્દમય થઈ આર્શીવાદ વૃષિથી મને વધાવ્યો, અને કલકત્તાની પોતાની પેદી ઉપર મને એક પત્ર લખી આપ્યો. આ સ્વપને પણ ન ધારેલી નસીબદેવીની નવાજેસથી આભારી થઈ, પ્રભુનો જાખજા પાડ મેં ખરાં દીલથી માંન્યો. શુભ દરેક નામ ધરાવનાર રામરૂપી રતન સમાન મારવાડી કોમમાં ઇશ્વરે સરજેલા આ રાજમાન્ય કૈલાસવાસી શેઠ રામરતનની કૃપા દૃષ્ટીને એકજ હાખલો એમનાં પરોપકારી સ્વભાવનો ખ્યાલ આપવાને બસ થઈ પડશે. આજથી ઘણાં વર્ષોપર મધરાસ ઇલાકામાં એક ચિકાલ દુકાલે પોતાનાં નહેસ કદમ લંબાવ્યા. તે સમયે કલકત્તાથી મધરાસ તરફ આવલનો નીકાસ મોટા જથ્થામાં ચાલતો હતો.

આ તકનો લાભ લઇ શેઠે પોતાનાં કલકતાનાં મુનીમપર તાર્શી સંદેસો મોકલ્યો, કે ચાવલનો વેપાર કરવાની સલાહ મને આપે. એ પેગામ મુનીમએ મને પુગાડ્યો, અને તે સાથે ઉમેર્યું, કે શેઠ તરફથી હોકમ મથો છે, કે આ કાંમ મારે કરવું, અને ભલામણ કીધી, કે ચાવલની ગુણીઓ મોટા જથ્થામાં મધરાસ શેઠની આડતમા વેચવા મોકલો. ચાવલના વેપારનો મને અનુભવ ન હોવાથી મેં બીહીતાં બીહીતાજ થોડી ખરીદી કીધી, અને એજ પેઠી મારફતે ચલાંન કરાવ્યું. ખુદાની મરજી નસીબ ફેરવવાની હતી, તે દસેક દીવસમાં મુનીમ ખખર લાવ્યા, કે માલનું વેચાન સારે ભાવે થયું છે, અને હિંમત કરી માલનું ચલાન બરી રાખવાની મને સલાહ આપી. મુનીમ સાથે મસલત કરી કામ ઢોઢ માસ વેર બરી રાખ્યું, અને ઇશ્વર ઇચ્છાથી સારો નફો પેદા કીધો પણ છેલ્લા એક બે ખોટનું વેચાંણુ લગાર નરમ માલમ પડવાથી, મેં એ કાંમ એકદમ બંધ કીધું. જો કે મુનીમની સલાહ તો કામ ચાલુ રાખવાની હતી, પણ પ્રીય વાચનાર યાદ રાખજે, કે લોભ પર લગામ રાખી વેપારમા અગમચેતીથી પોતાનો રસ્તો કાપવો, એ ઘણુંજ અગત્યનું છે. જે કાઈ નફો થયે તે પર સતોષ માની અગમચેતી રાખી, મેં આ વેપારમા વધારે પગ લખાવવાનું બંધ કીધું, તે બેશક એક ખરી ખોદાઈ આગાહી હતી કારણુ ત્યાર પછી લોભના માર્યા જે વેપારીઓએ વધારે માલ મોકલ્યો, તેઓ સર્વેને મોટી ખોટ ગઈ આવે. હાલ જોઈ ખુદાતાલાનો મેં બેહુદ ઉપકાર માન્યો, કે મને વધારે લોભ કરતાં અટકાવ્યો. અતીથ્ય લોભ તે પાપ અને પાપમાલીનું મુલ છે.

શ્રી રાયબહાદુર શેઠજી રામરતન બનસીલાલ અને બનસીલાલ અખીરચંદની પેઢીની કીર્તી આખા હિન્દુસ્થાનમા તેમજ દુર દરાઝ દેશ પ્રદેશોમા આશકારા છે. હીન પ્રતીહીન સુરજ ઉગતે આ નામાંકિત પેઢી પોતાનાં વ્યાપારીક સાહસમાં લોકો ઉપયોગી અને પદોપકારી કામોમાં વધારો કરતી જાય છે, અને કરોડો રૂપીઆની માલીક ગણાય છે. એ પેઢીએ પોતાની સાખાઓ હિન્દુસ્થાનમા ઠેકાણે ઠેકાણે સ્થાપી છે, જેવીકે મીઆંમીર-કામટી-બીકાનેર-દખન હૈદરાબાદ અને બીજી ઘણી જગોએ શરારી ઉપરાત મીલોનો વહીવટ, ખણીજ પદાર્થોનું ખોદી કાઢવું, જુટનું કારખાનું, વીગેરે વીગેરે અનેક મહાન કામો માંથે ઉપાડી આ પેઢીએ પ્રખ્યાતી મેળવી છે. એના હાલના માલીક રાયબહાદુર સર કસતુરચંદ ડાગાએ પોતાની કોમ તેમજ પરકોમમાં સ્વદેશ તેમજ પરદેશમા, વેપારી વર્ગ તેમજ મીત્રમંડલમાં, પ્રજામા તેમજ સરકાર દરબારમા પોતાની અક્કલ તથા હુશીઆરી કુનેહ તથા ગુણ, મજતાવાડા સ્વભાવથી માન મેલવ્યા છે, અને એઓને સરકાર તરફથી રાયબહાદુરનો ખેતાબ પછી હીવાન બહાદુર, કયસરે હિંદનો સુનાંનો ચાદ, અને હાલની દીલ્લી દરબારમાં નાઇટ કમાનદર ઓફ ધી ઇન્ડીયન એમપાયરને ખેતાબ મલ્યો છે.

આ નામીયા ખાંનદાંનને નામદાર ઇએજ સરકાર તરફની પોતાની વફાદારીનાં પુરાવા અનેક પ્રસંગે બહોર કીધા છે. જેવીકે કાબુલની લડાઇ વખતે નામદાર

ગાયત્રીદાન ગ્રંથનિર્માયક દાગા.

સર કસ્તુરચંદ્ર દાગી.

સરકારને અનાજ પુરો પાડી ઘણી કીંમતી મદદ કીધી હતી. પ્રભુ એ પેદીનાં માલેક સર કસતુરચંદ અને એમના ફરજંદ અને કુટુંબ કપીલાને લાખી અંદગી, ઘણું સુખ, દેહની સુખાકારી વેપાર તથા પૈસાની વૃધ્ધિ, માંન કીર્તી અને જાહોજલાલીમાં દીન પ્રતી દીન વધારો બજા, એવી મારી ખરાં દીલની પ્રાર્થના છે

તથાસ્તુ.—આમીન.

મરહુમો શેઠજીઓ અખીરચદજી તથા રામરતનજીની સખાવતની દુક નોખ નીચે મુજબ છે

શેઠજી રામરતનજી ૫૫) વરસની ઉંમરે સ્વર્ગવાસી થયા છે. પોતાની અંદગીમાં રૂા. ૫૩૦૦૦૦૦) તેપન લાખની સખાવત કરેલી છે

શેઠ અખીરચદજીની ભારે સખાવત લખો રૂપીઆની હતી. એક શેઠાની તસવીરો આ બુકમા આપી છે ઉપલી પેદીના હાલના માલેક સર કસતુરચદજીએ વેપારમા મીલોમા ઇતયાદીમા ઘણા વધારો કીધો છે. પેદીની દોલત પબુ હાલ એ કરોડથી ઉપરની ગતાએ છે.

સામા સફા ઉપર આપેલુ ચીત્ર, સર કસતુરચંદ ડાગાને દીલ્લી દરબાર પ્રસંગે મહેલા ખેતાખો સાથનુ છે.

લોરડ હારડીંજ ઉપર દીલી ખાતે પડેલી આફત વેળા લખેલો કાગલ.

નેક નામવર ચહુડતે દરજાનાં મેહરખાંન ખાતું લેડી હારડીંગ જોગ.

(વાઇસરાએનાં પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી મારફતે)

નેકઅખત નામવર ખાતું;

નમનતાઈ સાથે અરજ ગુજરી કરવાતું, કે જ્યારે નેકઅખત નામવર વાઈસરાએ લોરડ હારડીંનજનો અવ લેવાની નીચ ચતન થઈ, તે સાંભલી હમો અતીઅત દલગીર અને વસમય પાચ્યા, અને હમારા દીલમાં તે નાપેકારની ચાલ માટે મોહોટો ધીકાર અને ક પારી છુતી હતી. જેવી હમોએ એ નાખુશ ખબર સાભળી, કે તેજ વખતે હમોએ હમારા ધરમની રૂહે અમારી અવસ્તા વાણીમા દરશાવેલી એક લાંબા વખતની બંદગી તે સખીવજુદ વાઈસરાએની બલા દુર થવા વીશેની આરંભ કીધી હતી, અને તે બંદગી અને દુવા પુરી થાએ, તે આગમજ તો હમોને ખબર મલી ગઈ હતી, કે તે મેહરખાન સાજ થાએછે, અને પોતાનું કામ જાતે જોવાને થોડા દીવસમાં સામરથવાન થશે. તોએ એ વાતને સંપુરણતા મળવા કાજે, અને એ નામવર પોતે જાતે હસતા રમતાં થઈ પોતાનાં જાહેર કાંમોને ઇનસાફ આપે, તેને

માટે હમો ઇતેબરી રાખનાં હતાં, અને હવે જ્યારે એ નાંમવરે પોતે બંતે પોતાનાં ઓધાનો અખતીઆર લીધો છે, અને બહેરમાં પોતાની હાજરી આપે છે, ત્યારે હમો હમારી વફાદારી ભરેલી અતકરણની લાગણીથી મુબારકબાદી આપીએ છીએ, કે તે નામવર નરને ખુદાએ લોક લાગણીની દુવાથી તંદરેસ્તી બખશી છે. હમો તે દયાળુ હાદારના હકમાં શુકર ગુબરી કરીએ છીએ, કે તે માલીકે, એવા એક લોકોની દાજ બજારનાર ભલા વાઈસરાએને તંદરેસ્તી બખશી પાછા તતાર કીધા છે સારા હીન્દુસ્થાનની રેયત સાથે હમો પણ સાલતીને બેહદ ખુશી છેએ, કે એ નામવર હમેશની માફક ખુશી ખુશાલી સાથે પુર બાહરમા પોતાના બહેર કામો કરવા શકતીવાન થયા છે.

ખીલ્તુ હમારી ધર્મીજ મમતાલુ મુબારકબાદી તમારે માટે છે, અને તે એ, કે તમો નેક નામવર બાનુએ આવા બચ ભરેલા વખતમા, દીલ મોનું રાખી, મોહકું હસતું હેખાડી, ચી તાનુર વખતને તમો નેક બાનુએ ધીરજથી અને અકલથી સહન કરી, તે બોદા ઉપર સારા નરઆનો ભરોળો રાખ્યો, કે જે હી મત અને હુશીઆરીએ આખા હીન્દુસ્થાની રેયતમા એક ઘરો લેવા લાએક દાખલાનો છાપ બેસાડ્યો છે.

હમોએ જે તમારા ઉપર આ મુબારકબાદી મોકલવાની હી મત કીધી છે, તેનું કારણ એ જે હમો લોરડ ગવેડસ્તન, લોરડ રોબરતસ અને તેવાજ લાયક અહમ્મદ અને ઉમરાવોની દોમતીનુ માન ધરાવીએ છીએ, અને તેટલાજ માટે આપણા હીન્દના બાદશાહની વફાદાર અને દીલમોજ રેયત તરીકે, હમારી તમો નામવરોને આએ મુબારકબાદી કબુલ કરવાની નમનતાઈ સાથે અરજ કરીએ છીએ

ખુદા તમો બેટું ભલા અને દીલસોજ ધાબી ધાબીઆણીને ખુશી ખુશાલી સાથે તદરેસ્ત રાખી, લાખી જીંદગી બદો, અને તે દરમ્યાન લોરડ હારડીનજને વધારે માનપાન સાથે વધારે લાએક ઓધાઓ મળે, એવી હમારી તમો નામવરોને દુવા આહેલી છે, તે આગીન

હમે તમારા વફાદાર રેયતમા તમારા સરવેથી તાબેદાર અને સદા ભકુ' મુચ્છનાર મીં અને મીસીસ ફરામજ એમ ફરામજની દુવા.

મોકલનાર

ફરાંમજ મંચેરજ ફરાંમજ

તે

ફરાંમજ એન્ડ સન્રાની પેહેડીનાં માલેક

જેઓનો કલકતામા પચાસ વરશનો

વહીવટ અને વસવાટ છે.

માંનવંત લેડી હારડીજ તરફનો વળતો જવાબ.

વાઈસરી-લ લૉજ. સીમલા.

તા ૬ મી એપ્રિલ ૧૯૧૩.

મી ૦ ફ્રાંમણ એમ. ફ્રાંમણ

૧૧, જેન્ટીક સ્ટ્રીટ કલકત્તા.

વાહાલા સાહેબ,

જત તમારા ગઈ તા ૨૭ મી માર્ચે નામદાર લેડી હારડીજ ઉપર લખેલા કાગલની પોહોચ સ્વીકારવાની અને નામદાર વર્ધનરોચ ઉપર થયેલા છંદલા ગ ભીર હુમલાની અસરમાંથી તેવન બચવા પામ્યા તે માટેની તમારી ભલ્લી હુવ અને મુશ્કારકબાદી માટે આપનો ભારે ઉપકાર માનવાની મને ફરમાન થઈ છે.

તમારો સાચો

જે. સ્કૉટ.

નામદાર વાઈસરોયનો એસીસ્ટન્ટ

પ્રાઈવેટ સેક્રેટરી.

શેડ દાદાભાઈ રસતમજનો કાગળ.

કલકત્તા, તા ૨૮ મી આપરેલ ૧૮૮૩.

મેહુરખાન શેઠ સાહેબ,

ફ્રાંમણ મનચેરણ

કૌકાલ.

તમે સાહેબ હુમેલી આજ રોજ છુટા પરી સીમલે પધારો છો દલગીરી સાથે ઉચાત થાયો છેડ વરી ખોદા જલરી આપુને મેલવે તારે ખુશી ઉપજવીશું.

મુંમખાઈથી હીયા ફેજરવારી મામમે હુમે કલકતે આવીને તમારા ઘરમે ઉતારો લીધેલો, આજ તલક મને રેહુ પરીક છે જે વીશે તમારો મોટો ઉપકાર માનીને થોરા મુખન લખવાને તમારી રજા લેઉ છેડ.

મારાં ભાઈ માથેના મામલા સખ'ધી મુમખાઈ છે.રની વેલા મને ખુરી આસા હની કે ટુક વખતમે સેવટ આવી જશે, અને હુમે પાછા ફરીશું પણ સાથાં ભાએગે એ કામ મારી ધારનાથી લખાન ખીઆમા ધનો સરમીદો છેડ, કે તમેને કેટલી તજલી આપીને તમારા ઘરમે રહેવાને આવુ રાખ્યું, તેથી તમારી પરવાનગી મેલવીને ખીજગમ જોગવાઈએ જવા ધાગેલુ. કુરપા કરીને મને રજા આપવીજી.

તમારે તીયા હું મારાં એક દોસત તથા મારા કાવસજી શાથ આવી રેહાંથી મોતી ખુશી ઉપજવી છે. હુમે બધાની તમેએ કરેલી પરનાગતનું મોટું

હેસાંન થાએલુ બનીઉ છે. મારા હોસત તમારાં ભાઈ સાહેબ શેઠ હીરજીભાઈ પણ તમારા માફક લાએકીવાલા છે. તેઓ ભાઈએ ઘણી મદારત કરવાને કેટલી ઊલટ બતલાવેલી છે. તે યાદ રાખવાં ભેગ છે, અને તમારી મેહેરબાનગીથી તમારા અસીલ કળીલા તરફથી પણ આજ તલક સુખ ચેન અને ઉદારત દીલથી રાખેલાં તે કદી ભુલીશુ નહી. તમો નેક ભાઈઓનો તથા તમારી ફેમલીનો મોટો આભારી થઓ છેઉજી. તમેરે સરવેને તજદી આપેલી માફ કરવુજી.

તમો ભાઈ સઉ સાથે ખુબી કરેલી મને બાણીતુ છે. તેમજ હમો સાથે પણ તમોએ લાએકી કરી બતલાવેલી તેનો બદલો પુરતી રીતે હમો વાલી શકીએ, ને તે ભેગવાઈ તે સાહેબ મને બખશે, તેટલા હાલ હમારી ફરજ અદાં કરવી ઘટે છે. તે તમારી નજીક કઈ ખીસાદ જેવુ નથી મગર એક મારા ખેરખા મીત્ર તરીકે ગણીને ચાહુ છેઉ, કે સુમબાઈથી એક સુનદર કપ ઇઆને વાસ મુનેરી ગીલીત સાથનુ બનાવીને તૈયાર કરાવાને ફરમાસ કરેલી, તે તૈયાર થયાથી તમો સાહેબને પોચારવામો આવશે. તે ઉપર નામ શાથે તમારો આભાર થાયેલો કોતરાવીને લખેઆમો આવશે, ને ઉમેદ છે કે ને એક આપરી વચેની હોસતીની ઇઆદગારી તરીકે મારી ઉપર મેહેરબાનગી કરીને કબુલ રાખશોજી.

આજે રવાને થાતી વેલા દલગીર છેઉ કે તમો લાએક તેવી ઉમદા ચીજ કઈ બની નથી શકી. ઉતાવલમો પન એક જતી વેલા સગન તરીકે આએ સાથેની વીટીની નજીવી ભેટ પસદ કરવાથી તમારો ઉપકાર માની ખુશી ઉપબવીશું.

તમો સરવેને હમોએ ધનીજ તજદી આપેલી. ફરી તમારૂં હેસાંન થાએલુ માનતી વેલા તમારી તાં તમારા ભાઈ સાહેબ હીરજીભાઈની તાં તમારાં કળીલાની તનદરોસતી સાથે આબાદી ચાહુ છેઉ, કે તે સાહેબ તમોને સદા મદદ આપે અને તમોને તમારા બોહોલા વેપારથી ભરપુર રહેલા જોવાથી સદા ખુશ રેવશ. તમારી સફર મોખારક થાએ. શેઠ હીરજીભાઈને સલામ પોચારવી. બહાખી હમો વસીએ તીયા હમારે લાએક જેખી કામ હોએ તે ફરમાવજોજી.

સેવક તમારો,

(સહી) દાદાભાઈ રસતમજી બનાજી

નો સલામ વાંચજોજી.

પેહલા સર દીનશાહ માણેકજી પીતીતના કાગળે.

પીતીત હાલ વાલકેશર.

મુંબઈ તા. ૨૬ મી જુન ૧૮૯૦ વાર રવેઉ.

ભાઈજી સાહેબ,

ફરામજી મનચેરજી મરચંત.

૧૧, બેનતીક ઇશતરીત.

કલકતા.

જત ભાઈજીનો પતર ચાલતા માંશની તા. ૨૪ મી નો પોહોતો છે.

કલકતાનાં જરથોશતીઓની અનજીમનમા નવા વધારે તરશતીઓ ઠેડવીઆ છે, તે બાબે જે ખતપત ચાલે છે, તેનો ખોલાશો કરીને જણાવોચ જે એ વાતમા હમારે વચે પડવું જોઈએ ઇતીઆડી.

એ વીરો જણાઉચ જે તેમ કરવાને હમારી મરજી નથી

તમારી તરફના જરથોશતીઓએ પોતપોતામા મલી બેની નકી કરવું કે આખરું ઇજતમાં વધારો થાશે.

તમારા લખવા પરમાણે તથા બાહારથી સાલલવા પરમાણે જે નવા તર-સતીઓ નેમવામા આવીઆ છે, તે ગેર કાએદે થએલા છે ખરા-વાસતે અનજીમનની કાએદા પરમાણે ફરીને મીટીંગ બોલાવી નવેસરથી તરશતીઓ નેમવા તેમા જે હાલ બે નેમેલા છે, તેનેજ નેમવા કે કેઈ ખીજ લાએકને નેમવા, તે તમારી અનજીમનની સલા મલે તીઆં ખીરાજેલા સાહેબોએ ધેઆન પોહોચાડી કરવું જોઈએ.-એકજ ઘેરના બે તરશતી નહીં જોઈએ પણ જીઆરે તરશતીઓની સંખ્યા સાતથી ઉપરની હોએ તીઆરે એક ઘેરનાં બે જણ હોએતો ચાલે તેનો સેહેજ બોલાસો કરૂંચ.

શેવક,

દીનશાહ માંણેકજી પીતીત

નો સલામ વાંચજો.

શેઠ રસતમજી બેરામજી જીભાઈનો કાગળ.

મુંબઈ, તા. ૧૪ મી જાનેવારી સને ૧૯૦૨.

ભાઈજી સાહેબ શેઠ ફરાંમજી મંચેરજી

મુંબઈરપુર.

તમારો મેહેરબાની ભરેલો તા. ૨ જી જાનેવારીનો લખેલો કાગલ હમોને કલકતે મલેઓ હતો, પણ હમો કલકતેથી દારજીલીંગ ગયા હતા, તેથી તમોને તરત જવાબ લખી સકાયો નહી તે દરજીબ કરસોજી. દારજીલીંગથી પાછા કલકતે આવી તરત મુંબઈ પાછા આવવા નીકળેઆ, તે અતરે તા. ૧૧ મી જાનેવારીએ આવી

પોહતા છઈએ. હુમો તથા શેઠ જમસેદજી સારી પખે છઈએજી. કલકતામાં તમારા બેટા ભાઈ રૂસતમજીએ હુમોને ગાડી વાપરવા આપી હતી, અને હુમારી સાથેના સાથે ફરી હુમારી ગાળી સારી મદારત કરી છે, તેથી હુમો ઘણા ખુસી થયા છઈએ. અને તમારા બેટા ભાઈ રૂસતમજીએ તમારી તરફથી વાંઘનનો બાકસ એક હુમોને ભેટ ઠાખલ આપેલો છે, તે હુમોએ ખુસી સાથે સ્વીકારેલો છેજી. આજે તકે તે સરવે ખાળે તમારો અને તમારા બેટા ભાઈ રૂસતમજીનો ઘણો ઘણો ઉપકાર માનીએજી. તમો અને તમારા ધણીઆણી હુમારી તરફ અને શેઠ જમસેદજી તરફ જે દીલ સોજી ધરાવોછો, તે બાળે ફરીથી તમારો ઉપકાર માનીએજી. આસ્થા છે તમો સારી પખે હુમોજી એજ વિનતી.

લા૦ શેવક,

રૂસતમજી બેરાંમજી જીભાઈ

નો સલામ વાંચજોજી.

શેઠ જીભાઈ ફરાંમજી પીતીતનો કાગજ.

તા૦ ૨૭ મી જુન ૧૮૬૬.

મહેરખાંત વાહાલા શેઠજી સાહેબ,

શેઠ ફરાંમજી મનચેરજી બેગ.

જત તહુમારો કાગજ ચાલતા માસની તા૦ ૮ મી નો મહુને મલીઓ છે, અને તેનો જવાબ લખવાને આતલા દહાદા બનીયું નહી તે માટે હું આસા રાખુંચ, કે તહુમો કસો ગુસસો કરસો નહી, અને હું ખાતરી રાખુંચ જે આતલા દહાદા જવાબ નહી લખાયો તેનું કારન નાદરસત તળીયત છે એમ તહુમો બનસો તાહારે તો ખચચીતઅજ કસો ગાસસો કરસો નહી. હુમો કલકતે તથા તે તરફ ફરવા આવવાના છેજીએ એમ તહુમોએ સાલલીયું અને તહુમોએ તહુમારે તાહુ ઉતરવા હુમોને નોતડું કીધું છે તે થકી હું તહુમારો ઘણો મોતતો ઉપકાર માંનું છું. હાલમાં કાર્ડ હુમારો આવવાનો વીચાર નથી અને બહારેથી આવસુ તાહુરે તહુમારી મેહે રખાનીનો લાભ હું લેવસ એમ હું ધારું છું. તહુમોએ એ માગની કીધી એનલે તહુમારે તાહુ ઉતારો લીધો બરાબર હું સમજું છું અને તે વાસતે હું ફરીથી ઉપકાર માંનું છું. તહુમારા ધણીઆણીને હુમારા ધણીઆણીએ પાછી દુવા લખાવી છે તે સાથે તહુમો હુમારી કબુલ કરેજી.

લા૦ દુવાગીર,

જીભાઈ ફરાંમજી પીતીત

નો સલામ વાંચજોજી.

૯૫

શેઠ રસતમજી જ. ખ. જમશેદજીનો કાગળ.

Mazagon Castle

૬૦th Jan'y 1903

મેરખાન ભાઈજી ફરાંમજી,

જત તમે જેઠ નેક ધની ધણીઆનીની હમો પર કેતલી મેરખાની છે, અને તેનો કેમ ઊપકાર માનવો તે હું બોલોમાં લખી સખતો નથીજી.

તમે લોકોએ મારે સાડ જે ફરમાયુ ભેત મોકલી છે તે વીસે શેવક તમે જેઠી જણાને આભારી છેજી.

જે કે તમેએ મને નજરે દીધો નથી અને તે છતાં મેં તમારૂં દીલ જીતી લીધું છે એ એક નવાઈની વાત છે. અલબત્ત જો મેં કાંઈ મારા મુરખીએ જેવા કામ કીધાં હતાં તો તેમ બનતે પણ તેવું કાંઈ નહીં હોવા છતાં તમે હમારી પર એતલી માયા બતાવોછો તેનું કારન હું સમજી છું કે હમારા મુરખાઓનાં નેક કામે હમારા વચે આવેચ અને એ ઉપરથી સાબેત થાયેચ જે “આભારી પારમી તોલા” હમારા “વરવાઆના” કામ ઉપરથીજ નહીં પણ તે લોકોનાં નામ ઉપરથી પણ કીદા થાયેચ, જે જોઈ મને ખુસાલી ઉપજે છે

તમે જેઠ જણાઓનો ફરીથી ઉપકાર માની આ લખાન ખતમ કરૂં છુંજી.

તમેને હમારા માતાજીએ તથા બાપાજીએ સલામ લખાવી છેજી તંમજ હમારી પણ તમે લોકો, કબુલ કરજોજી.

લા૦ શેવક,

રસતમજી જ. ખ. જમશેદજી

નો સલામ વાચજોજી.

સર જમશેદજી જીભાઈનો કાગળ.

Mazagon Castle

Bombay 7 April 1907.

ભાઈજી ગાહેબ,

ફરાંમજી મંચેરજી ખુમલા.

લેડી જમશેદજી જીભાઈ તથા હમારાં દીકરી ખીજ મીતરો શાયે જે વારે થોડા દીવશ સાડે શીમલા ખાતે આવીઆ હતા તે વખતે તમેએ જે મદદારત અને ખાતરદારી કરી હતી તે વીશે એવોએ હમોને લખુ છે, માટે આએ કાગલ લખી તે વીશે તમારો ઉપકાર માનવાની જરૂર છે. તમે તથા તમારા ભાઈ અને છોકરાઓ તરફથી મદદારત વીશે એવોએ હમોને ઘણુ લખુ છે અને તમે ભાઈઓને લીધે એવોની મુશાફરી મધે કરી આપેલી શવલતા વીશે જણાવીક છે. અને એ શરવે માટે આ તકે હું તમારો અહેશાન મંદ થાયોછુંજી તે શત બજીજી.

આશા છે જે તમે ભાઈઓ શરવે કુટુંબશહ શારીકાની હુરોજી.

લા૦ શેવક,

જમશેદજી જીભાઈ

નો સલામ વાંચજોજી.

લેડી ગુલબાઈ જમરોદળ છલભાઈનો કાગજ.

મજગાંમ કાચલ,

મુંબઈ, તાં ૧૨ મી જુલાઈ ૧૯૦૮.

મેહેરબાન ભાઈજી સાહેબ,

ફરાંમજી મનચેરજી જુમલાખાઉ.

જત તમારા ધણીઆણી જરબાનુથી તાં ૧ લી નો કાગલ લુલથી કલકતે મોકલેલો તે અતરે તમે પાછો હમો પર મોકલીઓ તે આજે મલો છે, ને હમારા વાહાલા ખાવીદ સર જમરોદળનાં અચખુચ મરણથી હમોને જે બેહુદ ગમ તથા દુખ થાયુ છે તે વીરો તમે જે પુરતી ફિલસોજી બરેલો દેલાશે લખો તેનો તમારો તથા તમારા ભાઈજી હીરજીભાઈનો મોટો ઉપકાર હમો માનીએયજી તમે જે લાએકી બરેલી લાગણીમા હમારા દીકરા રૂશતમજી વીશે લખુ અને હમારા મુરખીજીના નામ સાડ મેંહનત કીધુ તેનું તમારૂ હેશાન હમો માનીએય. હમારા આવા અફરોશના વખતમા કુટુંબના તમે જેવા ખેરખાહ દોશતો તરફની લાગણીથી હમોને અછો શનનોશ તથા શધીઆરો મલે છે. જેમ કઈ ખોદાની મરજી તેના પર શખુરી રાખી બેઠાચ મારા દીકરા વીરોની તમારી ભત્રી દુવા શાડ ફરી તમારો ઉપકાર માનુચ તમારા જરબાનુ તથા ભાઈ હીરજીભાઈને દુવા કહી તમે પણ કખુલ કરજોજી

લાં દુવાગીર,

ગુલબાઈ જમરોદળ છલભાઈ

ના દુવા વાચજોજી.

હમારા દીકરા રૂશતમજી તથા બેન દીનબાઈએ તમોને દુવા લખાવી છે.

આઈ સાહેબ દીનબાઈ નસરવાનજી પીતીતનો કાગજ.

ગોવાલીઆ તેંકરોડ તારદેવ.

મુખાઈ.

તાં ૨૬ મી એપરેલ શને ૧૮૯૬.

શેઠજી સાહેબ,

શેઠ ફરાંજી મનચેરજી બેગ.

૧૧, બેનટી ક સ્ટ્રીટ

કલકતા

જત આજ દીને જી આઈ પી રેલવે મારફતે નીચે લખેઆ મુજબનાં હાગીના નંબર ૭) સાત તમારે નામે પારસલ કરી તમો ઉપર મોકલેઆ છે. તે હમો તરફની નજીવી લેટ દાખલ કખુલ રાખશેજી. ચીનથી આવેલી છે. અને ધારૂચ જે તમોને પસંદ પડશે :—

૧ કંદીઓ એક ચીનાઈ મોસંબી.

૧ પેટી એક તે મધે લાચી, ઉનાફ, ચેસનટ ખલુર વીગેરે.

૧ બ'હલ એક ચીનાઈ સાકર.

૧ બ'હલ એક તેમાં ચાહેના બાકસ નંગ ૨) બે તથા સુક્ષ્મા સુરંગાના બાકસ બે.

૧ પેટી એક તેમાં ચીનાઈ સુરંગાની બરની નંગ ૬) છ.

૧ પેટી એક તેમાં ચોરા અને ખસરા.

૧ બાકસ ચીનાઈ પ'ખા.

૭

એ વીગરે ઢાગીના સાત મોકલ્યા છે, તેની રેલવે રશીબ ના ૩૬૦ તા૦ ૨૬-૪-૯૬ આખે શાયે ખીડી છે. તે મલવેથી તરત ઢાગીના મંગાવી લેઈ પોંહેંચ લખેલે. અતરે હમોએ રેલવેનુર રૂા. આપેલા છેલ.

તમો તમારા કુટુંબ સહીત શારી તનદૌશતી શાય હરો. હાલ એજ અરજ.

લા૦ દુવાગીર,

(સહી) દીનબાઈ નસરવાનલ ખીતીત

ની દુવા કબુલ કરેલે.

ગોવાલીઆ તે'ક રોડ તારદેવ.

સુ'બાઈ.

તા૦ ૨૨ મી ફેબરવારી ૧૮૯૮.

ભાઈલ સાહેબ,

ભાઈ મંનચેરલ ફરાંમલ બેગ.

નવસારી.

જત તમારો પતર ચાલતા માસની તા૦ ૧૯ મી નો લખેલો વેલાસર મળીઓ છે.

તમો જે કામ સર આવીઆ ને તમારી મોરાદ પરવરદેગારે પાર પાડી વાંચી હમો ઘણા ખુશી થયાં છેઇએ, અને તમો ધની ધનીઆની હમેશા સુખી રહેલે એવી દુવા ચાહુંચ. બહારે તમો કલકતે શીધારો તાહારે તમો તમારા ધનીઆની શાય હમોને મલવા જરૂર આવે, હમો ઘણાજ ખુશ થાઇશું.

આશા રાખુચજે તમારા માતાલ હાલમા શારી પેઠે હરો, તેમજ તમો શરવે હરોલ.

લા૦ દુવાગીર,

(સહી) દીનબાઈ નસરવાનલ ખીતીત

નો દુવા કબુલ કરેલે.

ગોવાલીઆ તે'નક રોડ,

મુ'બઈ, તાં ૧૫ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૦૦.

મેહરબાન બાઈ ફરાંમલ મનચેરલ બેગ.

જત તમારો કાગજ તાં ૧૭ મી દીસેમ્બર અને ૧૮૯૯ નો મલીઓ હતો, પણ કામના સખબથી તુરત જવાબ લખવાને બનીઓ નહીં તે માફ કરજો. તમેએ તે કાગજ મધે હમારો તથા હમારાં બચ્ચાંઓનો ફાતો મંગાવીઓ, તે પારસલ કરીને તમે તરફ મોકલાવીઓ છે, અને તેની રસીદ આએ મધે બીડી છે તે મેહરબાની કરીને મંગાવી લેજો. બીજી તમે તમારો તથા સઘલાઓનો ફાતો મોકલવાની બાહેસ જણાવો છે તે હમે મોટી ખુશી સાથે કબુલ રાખશું, માટે તમે જરૂર મોકલાવજો હમે ઘણી ખુશી સાથે હમારી આલખમમાં મુકશું.

હમારી દોવા તમારાં ઘણીયાણી બાઈ જરબાનુને કહી તમે બાઈલ પણ કબુલ કરજો. આશા છે કે તમે શરવે સારી કાની હસો.

લાં દુવાગીર,

આવાંબાઈ ફરાંમલ પીતીત.

મુ'બાઈની, તાં ૧૩ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૯૯.

બાઈલ સાહેબ,

ફરાંમલ મનચેરલ મરચંદ.

કલકત્તા.

જત તમે સાહેબને સાડ બીલીમોરાની ગરબનો કડીઓ ૧) રેલવે મારફતે પારસલ કરી મેકલીયો છે તે મેહરબાની કરી કબુલ રાખજો.

લાં દુવાગીર,

શાફરબાઈ દીનશાહ પીટીટ

નો દુવા બંદગી કબુલ કરજો.

મુ'બાઈ.

વાલકેશર પીટીટ હાલ.

તાં ૧૬ મી જુન ૧૮૯૯. વાર શનેઉ.

બાઈલ સાહેબ,

શેઠ ફરાંમલ મનચેરલ મરચંદ.

કલકત્તા.

જત રેલવે મધે શેઠ તથા છોકરાંઓ શાફ' હમારી મામલેશરની બનાવેલી રાશપબેરીની જેલીની બરણી ૧) તથા હમારા ઘરમાં બનાવેલાં અચારની બરણી

૧) ભેત મોકલી છે તે મહેરબાની કરી કબુલ રાખજો તમારે લાએક કાંઈ નથી એજ વીનવી.

શેવક,

દીનશાહ માંબુકલ પીતીન

નો સલામ વાંચજો.

૫૩, ચઉરનગી રોડ,

કલકત્તા, તા. ૨૮ મી દીસેમબર ૧૮૮૮ વાર શુકર

સદા હેતકારી લાઇલ સાહેબ,

ફ્રાંમજી મંનચેરજી મરચત

કલકત્તા.

જન લાઇલની ચીઠી આજે સવારના મલી છે.

આજ દંને હમારાં ધણીઆંનીની શાલગરી છે. તેની મુબારકબાદી આપી તમારાં નેકનાંમ ધણીઆંની તરફથી મીઠીલક બાકસ ભેત મોકલીએાંચ તેની મહેરબાની માનુ'ચ.

માયા મોહોબત રાખોછો તેવી હુમેશા રાખતા રહેજો.

શેવક,

દીનશાહ માંબુકલ પીટી.

નો સલામ વાંચજો.

“ Alice Buildings, ”

Hornby Road,

Bombay 21st January 1907.

My dear Framjee sett,

I must ask you to be excused for being rather late in giving expression to my most heartfelt thanks for the kind hospitality that you had extended to us during our tour to your City. It was indeed very good of you to have put your carriages at my disposal and I believe I cannot thank you adequately for all that you had done to make our stay as comfortable as possible. We are also indebted to your son Rustom to whom we owe a great deal of the information that we gathered about the various places we visited.

Thanking you once again most cordially on behalf of Mrs. Rustomjee and myself.

Yours Sincerely,

(Sgd) **Rustomjee Byramjee Jeejeebhoy.**

સ મા મ.

